

Поезія

Ліна КОСТЕНКО

Олександр ОЛЕСЬ

Василь СИМОНЕНКО

Василь СТУС

EX
LIBRIS
ПЕТРО
КРАВЧЕНКО

НАУКОВА
ДУМКА

Немає культури... без коріння,

без генетичної лінії і без обличчя,

звичайно національного...

Безнаціональної культури немає.

Євген
МАЛАНЮК

Ліна КОСТЕНКО
Олександр ОЛЕСЬ
Василь СИМОНЕНКО
Василь СТУС

Видання стереотипне

Київ
Наукова думка
2000

ББК 84.4 УКР6-5я43
П45

Поезія : Ліна Костенко. Олександр Олесь.
П45 Василь Симоненко. Василь Стус. — 2-ге вид., доп. — К. : Наук. думка, 2000. — 272 с. : **портр. — (Б-ка школяра).**
ISBN 966-00-0597-0

До книги увійшли поетичні твори видатних поетів України — Ліни Костенко, Олександра Олеся, Василя Симоненка, Василя Стуса, які рекомендовані шкільною Програмою з української літератури для текстуального й оглядового вивчення.

П $\frac{4702640000-013}{2000}$ **ББК 84.4 УКР6-5я43**

Редакція філології,
художньої літератури та словників

Редактор *Н. М. Максименко*

ISBN 966-00-0597-0

Поезія

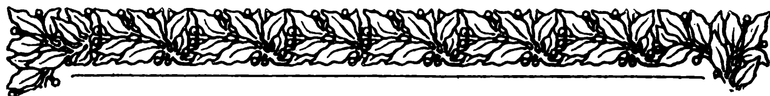
Ліна
КОСТЕНКО

Все, що буде, було і що є на Землі,
і сто тисяч разів уже бачене й чуте,
сірі вузлики ранку — твої солов'ї,
все це тільки одне нерозгадане чудо.
Знаю склад біосфери, структури кислот,
все, що є у природі, приймаю як даність.
Я, людина двадцятого віку, — і от,
зачудована, бачу лише первозданність!

МАРУСЯ ЧУРАЙ
(історичний роман у віршах)

ЯКБИ ЗНАЙШЛАСЬ НЕОПАЛИМА КНИГА

Розділ I

Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту.
Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою.
Плавились бані дерев'яних церков.
Вітер був сильний. Полум'я гуготіло.
І довго ще літав над руїнами магістрату
легенький попіл
спалених паперів —
всіх отих книг міських Полтавських,
де були записи поточних судових справ.
Може, там була і справа Марусі Чурай?
Може, тому і не дійшло до нас
жодних свідчень про неї,
що книги міські Полтавські "през войну,
под час рабованя города,
огнем спалени"?

А що, якби знайшлася хоч одна, —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі —
неопалима — наче купина?

І ми б читали старовинний том,
де писар вивів гусячим пером,
що року Божого такого-то, і місяця такого-то, і дня,
перед Мартином Пушкарем, полковником,
в присутності Семена Горбаня,
що був на той час війтом у Полтаві,
перед суддею, Богом і людьми

Чурай Маруся — на підсудній лаві,
і пів-Полтави свідків за дверми.
І загула б та книга голосами,
і всі б щось говорили не те саме.
І чорні бурі пристрастей людських
пройшли б над полем буковок хистких.

Тоді стара Бобренчиха, вдова,
суду такі промовила б слова:

— Пане полковнику і пане войте!
Ускаржаюся Богу і вам
на Марусю,
що вона, забувши страх Божий,
отруїла сина мого Григорія.
І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер,
на здоровлі перед тим не скорбівши,
през отруєння і през чари бісовські.
То вам, панове, правдиво, під сумлінням, кажу
і людьми те освідчу.

Оскаржену Марусю Чураївну
тоді суддя суворо запитав, —
коли, чого і для якой причини
таке незбожне діло учинила?

Але вона ні слова не сказала,
усправедливлень жодних не дала,
тілько стояла, яко з каменю тесана.

Тоді громада загула прелюто:
— Вона ж свій злочин визнала прилюдно!

Бо, як до Гриця, мертвого, припала,
казала все — як зілля те копала,
як полоскала, як його варила
і як уранці Гриця отруїла.

Вона ж співала, наче голосила,
на себе кари Божої просила.
Співала так, як лиш вона уміла!
А потім враз — неначе заніміла.

Тоді ми, вряд, упевнившись на ділі,
що Гриць умер, отруєний, в четвер,
предать землі звеліли до неділі,
прийнявши справу кріміналітер.

Убивницю ж, Марусю, до розправи
скріпить в'язе́ням города Полтави.

Бобренчиха ж, та зацна удова,
нехай на Бога в горі упова
та настановить свідків, віри годних,
не підозре́нних у проступствах жодних.
Аби по правді свідчили про злочин,
що тут убивці іншого нема,
бо то не є ще доказ остаточний,
якщо підсудна визнала сама.

На то ставши, Параска Демиха, в літах подейшлих,
зізнала:
— Єдну душу Богу ховаю, а було так.
Недавнечко, о півнях, вийшла я...
— ...трусити Левкову грушу, — підказав хтось.
— Панове судді.
Лесько Черкес мене на цноті змазує!

Тоді ми, вряд, казали-сьмо Черкесу і всім тако́ж
особам принаявним, щоб мову свідкам не перебивали,
понєваж будуть випхані із ратушу,
а двері будуть взяті на скабу.

— Отож, кажу, недавнечко, о півнях,
коли я вийшла глянути знадвору,
бо щось мені ускочило в димар, —
дивлюсь: Грицько вертається додому.

Ізвідки б то? Ще й наче напідпитку.
Якийсь такий, ніяк не вдягне свитку.
То я й питаю, ми ж сусіди: — Гей,
це де ж тебе так, хлопче, забарило?

— Та, чарку випив, там, в одних людей.
Чогось так біля серця заварило.

Коли ж невдовзі чую — у Бобренків
великий гвалт. То я туди городом.
Лежить Грицько, увесь уже посинів,
хрипить, здрігає, роздирає ковнір.
А я кажу Бобренчисі: ой кумо,
ой кумо, це запи́тяна хвороба!
І що ми вже Грицькові не робили, —
вишіптували, терли, ізсилали,
свячене зілля клали під потилицю,
водою мили і переливали
хоробу на бобренківського пса, —
не помогло. Ще й щось таке балакав!
Там хто стояв, то мало хто не плакав.

В таких походах куля обминула,
не подолала вражеська рука,
щоб де? аж дома! дівка підманула,
струїла геть такого козака!
І от лежить у гробі в чорнобривцях,
на смерть убит. А тая чарівниця...

— Є докази, що це вона дала пиття?

— А хто ж би ще труїв Бобренка Грицю?
Кому він ще так знівечив життя?

Тоді на вряд був ставлений Феська,
млинів дозорця скарбу войськово́го,
що під боязню Божою признав:
— Панове суд!
Того я добре звісен.
Як що не так, беру на душу гріх.
Цю дівчину разів, мабуть, із вісім
коло млина вночі я спостеріг.
Над Ворсклою з небіжчиком стояла.
Ну, тобто він ще був живий тоді.
І що воно, гадаю, за проява —
дві тіні, млин і місяць на воді.
Мені-то що? На це ж нема заказу,
стояння — діло добре загалом.
А я таки чогось подумав зразу, —
аж де зійшлись, чого б то за селом?

А якось бачу — щось майнуло з греблі.
Шубовснуло — аж зойкнула вода.
А я ж туди і ніг не дотереблю.
Ну, думаю, втопилась, от біда.
То добре, що Іван тут нагодився
та витяг із води напівживу.
Бо там колись мій шурин утопився,
то гибле місце, я й не допливу.

Суддя сказав: — Усе це прикро, справді,
і ті млини, і втоплений шуряк.
Але ж ми іншу розглядаєм справу —
не як топилась, а труїла як.

Тож свідок мовив трохи не до діла.
Тут треба чітко провести межу.

— То я ж не бачив, як вона труїла.
А як топилась, — бачив. То й кажу.

Тоді Бобренчиха становила інших осіб,
числом сімнадцять,
а з тих сімнадцяти має п'ять,
котрі до присяги годні будуть.

Ну, ті сказали, що Маруся — відьма,
що у Полтаві гіршої нема,
що всі це знають, і по ній це видно,
і що вона ж співала і сама:
"Котра дівчина чорні брови має,
то тая дівчина усі чари знає".
І то ж вона наврочила, нівроку,
що покалічив Савку Саврадим.
Уміє перекинутись в сороку,
а то виходить з комина, як дим.

— Панове судді, я прошу пробачення, -
сказав Горбань з паперами в руці. —
З'ясую стисло свідкам звинувачення,
щоб не збивали суд на манівці.

Козак Бобренко, на ім'я Григорій,
єдиний син достойної вдови,
котора зараз у такому горі,
що не схилить не можна голови, —

чотири годи бувши у походах,
ні в чім нагани жодної не мав.
Був на Пиляві, і на Жовтих Водах,
і скрізь, де полк Полтавський воював.

А це улітку повернувсь додому,
в хазяйство, підупале за війну,
і, як годиться хлопцю молодому,
хотів ввести у дім собі жону.

Отож нагледів дівку, собі рівну,
дізнавши, певно, що і він їй люб,
Грицько посватав Галю Вишняківну,
повзявши намір брати з нею шлюб.

Чурай Маруся, що його любила,
любила, справді, вірно і давно,
тоді його із ревнощів убила,
підсипавши отруту у вино.

Чи це свідомо, чи під впливом хвилі,
як не було, а ревнощі — це сказ.
Так стався злочин. Хлопець у могилі.
І от стоїть убивниця пред нас.

Страшна, панове, приточилась справа.
Хай стане совість на сторожі права!

Порадившись, звеліли ми пред вряд
поставити Грицькову наречену.
Тож Галя Вишняківна підійшла,
була про все розпитана дискретно
і лагідно, як молода особа,
з уникненням подробиць, що могли б
ще більше їй розвередити душу.

І теж вона признала під сумлінням, —
що так було, любилися ми з Грицем,
побратись мали... мови не стає...
Що він ходив до тої чарівниці,
панове суд, то істина не є.
Вона у нього розум відіймила,
але було це не тепер, колись.
А як вона була йому немила,
то хто ж його присилує: женись!

Вона ж, дурна, чогось була топилась,
по тому ще й заслабла і злягла.
А я кажу: чого ти причепилась?
Чи ти його у власність набула?
А він такий, що він брехать не буде.
Грицько був чесний, не якийсь бабій.
Він сам казав, що вже її забуде.
У домі в нас він був уже, як свій.
Оце увосень мали ми побратись.
Помщаючись, пропала ж і сама.
Вже тато наш і на весілля втратились,
а Гриць умер... а Гриця вже нема...

— В такому разі будемо відверті, —
сказав суддя, — бо тут не до прикрас.
Чого ж тоді він в ніч своєї смерті
таки у неї був, а не у вас?

Тоді Вишняк, жало́сний за такую
тяжку зневагу дому свойого,
просив дочку не спитувати більше.
І Галю спочутливо одвели
баби в бабинець, сплакану,
поневаж
при кождім ділі
свій бабинець є.

Суддя поглянув на підсудну лаву:
— Що скаже нам убивниця на се?

Вона ні слова не сказала праву.
Стоїть. Мовчить. І дивиться. І все.

Тоді сама Бобренчиха, вдова,
суду сказала у тії слова:

— Мовчить, бо стидно. Бачив Бог із неба.
Я знаю все, так наче там була.
В ту ніч вона сама його до себе,
розпутниця, обманом затягла.

Яка стоїть, немов свята та Божа.
Ото така вже вдача потайна.
Бо на обличчя з янголами схожа,
але в душі — то чистий сатана.

Якби я вам про неї розказала,
що говорив про неї хто кому!
Вона в Полтаві світу зав'язала
хіба Грицькові тільки одному?!

І осінило раптом Горбаня:
— А може, то було якесь дання?
Якесь чар-зілля або привороти,
і він не зміг його перебороти.
Тому й зайшов од Галі до Марусі,
улігши тій диявольській спокусі.
А зілля річ, ви знаєте, капризна —
тут воно чари, тут воно й трутизна.

Суддя сказав, що випадки були.
Комусь колись чогось там підлили.
Було це діло досить голосне,
і сліз пролито більше як доволі.
І все ж є щось не до кінця ясне:
чи не було чиєї злої волі?

В цих справах поруч —
правда і брехня.
— Я, як суддя, вважаю особисто,
чи це була отрута, чи дання,
а в кожнім разі це було убивство.

Горбань сказав, що й сумніву нема.
Звичайно, вбивство. Та іще й нецно́та.
Він, як Горбань, вважає зокрема:
їй треба дьогтем вимазать ворота!

(Тут принагідно варто зауважити,
що дьогтю він мав, справді, предостатньо,
оскільки він, як виявилось потім,
"з комори меской потай дьоготь крав",
за що і був поставлений пред врядом.

А втім, і згодом він ще війтував.
І вже аж гетьману Дем'яну Многогрішному
уже аж на полковника Жученка
устиг іще й "крамулку" довести).

Пушкар сказав, що так-то воно так.
Не шануватись дівчині негоже.
Але ж і з Гриця добрий був лайдак.
Тут, товариство, дьоготь не поможе.

Бо незалежно, що то за пиття
і що там мовить злість тисячоуста, —
не хто ж, а він звів дівчину з пуття.
І то була любов, а не розпуста.

Тоді вдова Бобренчиха озвалась:
— Та вуха ж в'януть на таку олжу!
Вона сама Грицькові нав'язалась.
— В який би спосіб?
— Зараз розкажу.

Було це, люди, на Петра Капусника,
якраз на самий сонцеповорот.
Я мала, люди, сина не розпусника.
Він шанував і хату, і город.

Коли ж вона його причарувала,
він як сказився, геть одбивсь од рук.
Хай вам розкаже Процик Кулевара,
Семен Капканчик і Ромашко Струк.

Він перестав ходить на вечорниці,
не зачіпав дівчат і молодиць.
А все ходив до тої чарівниці,
недарма в річці топлять чарівниць.

Вона його їдноліткa, панове.
Пора кебету мати на плечах.
Я вже й варила зілля полинове,
щоб мій Грицько від туги не зачах.
А він — весь там! Якраз перед походом
не спалося мені, як на біду.
Грицько устав та шась поза городом.
А я тихенько назирці іду.

Отож спинилась по той бік цибулі.
А там вже луг, роздолля для бджоли.
Стою собі та й думаю: а дулі,
щоб ви мене круг пальця обвели.

Взувачки мала, постільці свинячі,
щоб не шамтіло — шерстю догори.
Трава ж мякенька...
Коли щось манячить
од Чураїв, туди, в осокори.
А вечір темний. Хмари як повісма.
Гора шумить... Було перед дощем.
Вона ж на шиї так йому й повисла! —
то я собі й засіла за кущем.

Хтось засміявся якось недоречно.
Мартин Пушкар бровою ворухнув:
— Вчинили ви, сказати б, нестатечно.
Який вас біс на тоє подоткнув?

— У мене син одинчичок, панове,
і запечалля на душі одне,
одна у серці шпичечка тернова, —
не дай же Бог, у прийми дремене!

— Ну, добре, як воно вам ув охоту,
то діло ваше, хоч воно і гріх.
Ви, мати, знавши отаку нецноту,
чого тоді ж не розлучили їх?

— Щоб у заміжніх погубив підметки?
Чи, як чернець, скоромився мирським?
Чи щоб пішов до Таці Кисломедки,
котра тягалась бозна-де і з ким!

Тут як підскочить Таця, як змережить,
шумка спідниця з десяти аршин:
— Орихно, трясця мене держить!
Ти хоч на мене, суко, не бреши!

— Це я брешу?! Особи урядові,
та хай же бог усю мене, як є,
як щось отут збрехала я судові,
і на душі й на тілі обіб'є!
Я прошу о святую справедливість!

Вдові звеліли сісти й не клясти.
А Таці за губи неповстягливість
два хунти воску в церкву принести.

Насилу втихомирилась кобітка.
По тому був припозваний за свідка
Семен Капканчик, хлопець непитущий,
з котрим Грицько був приятель найдужчий.

Звеліли ми Капканчику Семену
казать судові правду нестеменну.
І він сказав:
— Тут кожен щось говоре.
Вже той Грицько чутками так обріс.
Ну, бо кому якого батька горе?
Чужа душа — то, кажуть, темний ліс.

Ось тут і суд на тому зупинився,
що знали ж всі, і Галя не глуха,
що сватав ту, а в тої опинився.
А хто із нас, як кажуть, без гріха?

Це як у пісні:
"Ой у полі три криниченьки.
Любив козак три дівчиноньки,
чорнявую та білявую,
ще й рудую препогануюˮ.
І було йому дуже сутужно.
Рудої, правда, не було.
Була чорнява та білява.
Смалив до двох,
то й попалив халяви.

А тра було порвати все на ділі,
та ще з півгоду виждати тоді.
То це б сиділи в Гальки на весіллі,
а не отут балакали в суді.

Загомоніли люди, закивали, —
що там казати, всі парубкували.
І всім усе зробилося ясне,
хтось і слівце сказав уже масне.

Тоді устала мати, Чураїха,
і сказала так:

— Пане Пушкарю, полковнику полтавський,
а добродію наш!

Що вам маю сказати? Спасибі людям за тишу
Он сидить писар, Туранський Ілияш.
Хай він мої сльози запише.

Чужа душа — то, кажуть, темний ліс.
А я скажу: не кожна, ой не кожна!
Чужа душа — то тихе море сліз.
Плювати в неї — гріх тяжкий, не можна.

І чим же, чим ви будете карати
моє смутне, зацьковане дитя?
Чи ж вигадає суд і магістрати
страшнішу кару, ніж таке життя?!

Ви грамотні. Ви знаєте латину.
За крок до смерті, перед вічним сном,
одного прошу:
у мою дитину
не кидайте словами, як багном!

Притихли люди, знітилися свідки,
сльозина блисла у якоїсь тітки.

Відтак, уже не ставлений ніким,
прийняв присягу Шибилист Яким.

— Даруйте... я... незвичка промовляти...
Хотів сказати річ іще таку:
Марусю знаю ще із немовляти
і Гриця знаю ще у сповитку.

Он там сидить та бідна Чураїха.
Чи на суді була вона коли?
Проз їхній двір тоді я саме їхав,
коли Грицька на цвинтар повезли.

Чи рвала мати так на собі коси,
як задзвонили по його душі?
Та він же їй як рідний син і досі,
у них і виріс там на шпориші.

Вона ж свою дитину годувала
та вже й сусідську бавила, чужу.
Бобренчиха ж тим часом воювала —
за курку, за телицю, за межу.

**Все ні́коли. То в них і повелося:
сьогодні ситий, бо учора їв.
То те дитя й на ноги зіп'ялося,
і розуму дійшло у Чураїв.**

**Коли ж у Гриця вибилось навусся
і Чураївна стала на порі,
то полюбилась хлопцеві Маруся, —
могли б лише радіти матері.**

**Воно на те й заходилось спочатку.
Грицько пішов тим часом у похід.
Попідростали верби і дівчатка, —
про це в суді, можливо б, і не слід, —**

**але ж Маруся так його чекала,
такі літа одна перебула!
Нікому ні руки не шлюбувала,
ані на кого й оком не вела.**

**Грицько ж, він міряв не тією міркою.
В житті шукав дорогу не пряму.
Він народився під такою зіркою,
що щось в душі двоїлося йому.**

**Від того кидавсь берега до того.
Любив достаток і любив пісні.
Це як, скажімо, вірувати в Бога
і продавати душу сатані.**

**— Хай Бог почує сльози удовині! —
Бобренчиха зайшлася від ридань.
— Панове суд! Я вірю цій людині, —
сказав Пушкар.
І втрутився Горбань:
— А чим довір'я ваше обгрунтоване?
Ведете суд на хибну колію.**

**— У мене, пане, слово не куповане,
і я його не продаю.**

**А хто тут, може, хоче хабаря,
то хай мені подивиться у вічі.**

— Панове!
До Мартина Пушкаря
тут посланець прибув із Січі.

...Ввійшов, як грім, обвітрений з дороги.
Віддав чолом і мовив хрипкувато:
— Полковнику, вам лист від кошового.
— Гаразд. Сідай. Спочинь з дороги, брате.
Якісь новини?
— Обступає ворог.
Богдан козацтво стягує під Білу.
Потрібна поміч. І потрібен порох.
Потоцький йде назустріч Радзивіллу.

Зірвав полковник повагом печатку.
І поки він листа того читав,
той посланець обговтався спочатку
і тих, поблизжчих, райців запитав:

— Ну, як тут, мирно? Пишемо папери,
язик зломивши на судейський штиб?

Зітхнули райці. Обізвався первий:
— Та тут таке! Козак у нас погиб.

— Погиб? Козак? То що у вас в Полтаві?
Облога? Зрада? Засідка? Бої?
— Та ні. Маруся. Он сидить на лаві.
Струїла хлопця. Судимо її.

Той засміявся: — Отакої к бісу.
Під Білу Церкву стягнуто полки.
Палає Київ, знищено Триліси.
У вас же он як гинуть козаки!

Там бій. Там смерть. Там зламано границі.
Людей недохват. Ллється наша кров.
А тут — погиб... У вас ще на спідниці
не перешили ваших коругов?

— У вас, у нас. Ви Січ, а ми Полтава.
У вас права́, ми ж — охоронці пра́ва.
У вас за вбивство кара там яка? —

Козак сказав:
— А проста. Як по злóбі
козак уб'є, не дай Бог, козака, —
живого з мертвим ув одному гробі!
— А тут, бач, інше. Тут все навпаки.
Погиб козак од женської руки.

— Домарики, така у вас і смерть.
Безславно вмер, а кажете: убито.
А запорожці — люди без круть-верть,
все кажуть щиро на своє копито.
Якби ми ремигали, як воли,
якби ми так чесали язиками,
то вже б давно Вкраїну віддали,
не мавши часу бути козаками.

Ця дівчина... Обличчя, як з ікон.
І ви її збираєтесь карати?!
А що, як інший вибрати закон, —
не з боку вбивства, а із боку зради?

Ну, є ж про зраду там які статті?
Не всяка ж кара має буть незбожна.
Що ж це виходить? Зрадити в житті
державу — злочин, а людину — можна?!

Суддя сказав: — Знаскока тут не мона.
Тут, запорожче, треба Соломона.

Козак сказав: — Замудрувались ви.
Тут треба тільки серця й голови.

Тоді у вряді почалась незгода.
Той каже так, а той іще інак.
Лесько сказав: — Кого в цім ділі шкода,
так це Івана Іскру. То — козак.
Таке нещастя хоч кого знеможе.
Це ж можна тут рішитися ума.
Любив же він Марусю, не дай Боже!
Тепер сидить, лиця на нім нема.

У свідки більш ніхто не зголосився.
Суддя пождав, щоб гамір трохи змовк.
Полковник встав, в судді перепросився,
бо мав на Білу готувати полк.
Посунув трохи війта і бурмистра.
Поспільство розступилось на аршин.
І вийшли вдвох. За ними вийшов Іскра.
І ще там дехто з полкових старшин.

На другий день, в годину зегарову,
суд приступив до вислухання знову.
Сказавши Чураївні, щоб вона,
оскаржена, то значить, сторона,
настановила свідків, віри годних,
не підозренних у проступствах жодних.

Бо ми-сьми, вряд, ведлуг закону чиним,
о справедливість дбаючи одну,
що, може, є які-небудь причини,
котрі її пом'якшують вину.

Вона й від цього, вбивця, ти диви,
відмовилась хитанням голови.
І це було нам доказом яскравим —
не мала що сказати перед правом.

Тоді, зачувши отакі слова,
не бувши свідком ставлена позатим,
Ящиха Балаклійська Кошова
освідчила:
— Я маю що сказати!

У мене дома діточки малії.
Мій муж поліг в боях у Приазов'ю.
А я прийшла сюди аж з Балаклії,
хоч я людина вже не при здоров'ю.
Отож скажу відкрито і вселюдно.
Буває всяко, доля — не черінь.
Любов — це, люди, діло неосудне.
По всі віки. Во вік віків. Амінь.

У Горбаня самі стенулись плечі:
— Ото жінок і не пускають в Січ.
Сказали ви, Ящихо, нездоречі.
Даремно ви убовтнулися в річ.

— Вже стільки літ суддюю у Полтаві, —
сказав суддя. — Чимало бачив справ.
Сиділи всякі в мене тут на лаві,
халепи я такої ще не мав.

По тому встав, на стіл руками сперся:
— Тут говорили свідки й очевидці.
По вислуханню всіх цих контроверсій
суд має перейти до пропозицій.
Хоч тут думки були навпереміну,
та суд стоїть на вірному сліду.
Хто має мисль яку-небудь одмінну,
нехай про це зголоситься суду.

Мовчали всі.
Не зголосився жодний.
У книзі писар буковки низав.
Пушкар, полковник, яко віри годний,
который ставши, так ото сказав:

— Панове судді! Важко розібрати,
що і до чого, як воно було.
Нехай простить і та, і друга мати,
а їхні діти учинили зло.
Грицько зцурався дівчини такої!
Доп'яв біди, земля йому пером.
Такої кривди парубок накоїв,
що не могло це скінчитись добром.
Але ж, мабуть, ми правди не зурочим,
що світ вже так замішаний на злі,
що як платити злочином за злочин,
то як же й жити, люди, на землі?
Людській душі цей злочин осоружний,
Не виправдання навіть і любов.
Дожитися, щоб так погиб хорунжий,
що ніяк похилити хоругов!
І хто ж убив хорунжого? Дівчи́на!

А як по ньому тужить! Як вдова.
Он подивіться. Є ж якась причина.
То вже стоїть людина нежива.
Страшне це діло, діло небуденне.
А всі почути вирока спішать.
Воно, скажу вам, легше, як на мене,
діла у битвах шаблею рішать.

Ота́ман Гук гукнув тоді, що справді
судити треба дівчину по правді.

Тоді Горбань сказав йому до ока
і всіх незгодних так ото згромив:
— Панове судді! Правда одинока.
А правда в тому — хто кого убив.
Гук відповів: — Не треба забувати,
хто кого зрадив, хто кого терзав.
А правда, пане, слово більмувате.
Воно не бачить, хто його сказав.

Горбань відмовив: — У такому разі
ми різні правди маєм на увазі.
Той тягне вліво, інший гне управо.
А є одне, і так вже іспокон:
статут Литовський, Магдебурзьке право,
панове судді, — це для нас закон!

— Що скажуть райці? —
Райці — безглагольні.
— Порадили, — суддя сказав тоді. —
Таким, которі дуже сердобольні,
панове вряд, не місце у суді.

Чотири рази ми отут збирались.
Достойні свідки питані від нас.
А як труїла, ще не розібрались.
І мусим слушний видати наказ.

Вона мовчить, убийниця. Тим паче.
Це треба теж до справи долучить.
Бо мати в горі. Вишняківна плаче.
А ця мовчить. Об чім вона мовчить?

Такого ще не бачила Полтава.
І суд такого ще не примічав,
щоб той, кого потягнено до права,
зневажив право та отак мовчав.

Заворушились лавники і райці:
— Це ж всі закони підуть шкереберть!
А справді, звідки у цієї здрайці
така отрута, що вбива на смерть?

Дійшли до чого, сваримся навза́єм!
Ніяк не можем рішення прийнять.
То треба знать, чого іще не знаєм.
То знаєм те, чого не треба знать.

— Крім того, ми вже так тут заморочені, —
сказав суддя, — що ще не з'ясували,
а чи були у неї в тому злочині
помічники, чи пак компринципали?

То що ж ми будем думати-гадати,
як і про це закон є акурат.
Оскаржену на квестію віддати,
і хай із нею поговорить кат.

Іван сказав: — Панове, це жорстоко.
І Божі сльози не падуть з ікон?
То де ж воно, всевидящеє око?!
Це ж глухоаспидський закон!

— Та що це, люди? Дівчину на муки?! —
Лесько як вийме шаблю з-під поли.
Тоді Леськові заломили руки
і до дверей із вряду повели.

Він тільки зблід і гу́бу закусив,
та так судейських з себе і струсив:
— Ви, канцілюги, у чорнилі пальці,
бумажне кодло, воло набивне,
хватальники, в походах небувальці,
кого взялись подужати... мене?!

Та навпростець, в єдиний плиг, спрожогу, —
такого хлопця вдержати хіба? —
поміж людей проклав собі дорогу,
та по столу
навідліг
як вруба!

Суддя здригнувся. Одсахнувся натовп.
Горбань охляв од чуба до халяв.
Козак спітнів. Козацька шабля навпіл.
А стіл стоїть. Так само, як стояв.

— Полковнику! Мечі оттакелецькі
щербилися об шаблю об мою.
Шоломи турські, панцирі шляхетські
Лесько Черкес розрубував в бою!

Чому ж цього я розрубать не можу?! —
Іван сказав: — Бо це, як світ, старе.
Фортецю, певно, легше взять ворожу,
А цього столу й шабля не бере.

(Вони з Леськом бували в битвах
разом.
Лесько утне ще штуку не одну.
Він потім стане побратимом Разіна —
Леськом Хромим. Загине на Дону).

І встав Пушкар. Обвів людей очима.
Хустки, очіпки, свитки, жупани.
І голова у нього над плечима
була як вежа в шапці сивини.

Ще не старий. І славу мав, і силу.
(Про нього потім думу іскладуть.
Мине сім літ — і голову цю сиву
Виговському на списі подадуть).

Пушкар сказав, що злочин — непрощенний.
Карати треба, що там говорить.
І так карати, щоби люд хрещений
не мав за що судові докорить.

Закон є суть, тверда його основа.
Для того він і зведений судам.
Але оце як хочете, панове,
а на тортури згоди я не дам!

Тоді ми, вряд, все зібраноє гроно,
на ті слова схиливіпись і уваживши,
підсудну на тортури не дали.

І правий суд продовжували далі,
явивши в жилах зимну кров,
так нібито нічого і не сталось.

Лесько ж Черкес за те, що бешкетує,
пеню належну сплатить до шкатули.

...Сиділа Галя наче панська рожа.
Іван сидів з похиленим чолом.
Сказали райці: — Дійся воля Божа! —
і запосіли місце за столом.

Суддя сказав:
— Закони судочинства
вагатися не дозволяють нам.
Запобігавши, щоб такі злочинства
не множились промежду християн,
ми мусим вбивцю засудить до страти,
як нам велить і право, і статут.
І тільки спосіб — як її карати —
предметом спору може бути тут.

Що скажуть райці, лавники і возний?
Як це здається, пане войте, вам? —
Підвівся Іскра, полковий обозний,
син Остряниці Якова, Іван.

(Загине теж, в бою заживши слави,
в недовгім часі після Пушкаря,
вертаючи до попелу Полтави
з посольства до московського царя).

Увесь блідий, аж під очима чорно.
— Я прошу, люди, вислухать мене.
Багато слів страшних тут наговорено.
Ніхто не говорив про головне.

Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.

Коли в похід виходила батава, —
її піснями плакала Полтава.

Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
що клекотів у наших корогвах!

А ви тепер шукаєте їй кару.
Вона ж стоїть німа од самоти.
Людей такого рідкісного дару
хоч трохи, люди, треба берегти!

Важкий закон. І я його не зрушу.
До цього болю що іще додам?
Вона піснями виспівала душу.
Вона пісні ці залишає нам.

Ще тільки вирок — і скінчиться справа.
І славний рід скінчиться — Чураї.
А як тоді співатиме Полтава?
Чи сльози не душитимуть її?

Запала тиша, як в страшному сні,
Горбань сказав:
— Причому тут пісні?
Вона ж на суд за інше зовсім ставлена.
І потім, бачте, чутка є, ги-ги,
що свідок цей — особа зацікавлена.
Його слова не мають тут ваги.

Тоді ми, вряд, з пристойними особами
дали сказати слово їй останнє, —
чи має серця внутрішню гризоту
і чи пред тим, як вирок наш почути,
зронити хоче хоч сльозу покути?

Підсудна слізьми очі не зросила.
І милосердя в права не просила.

З тих тоді рацій все дорозумівши
і між собою радившись не раз,
кондиціями права посполитого
тоді такий ми винайшли наказ:

Ми, вряд, зіпершись на свідоцтва голі,
в такий-то спосіб справа була рішена,
що має бути карана на горлі,
на шибениці, значиться, обвісшена.

Про що людей поштивих звідомляєм
і на потомні вписуєм віки.
Декрет печаттю нашою змоцняєм
і підписом судейської руки.

ПОЛТАВСЬКИЙ ПОЛК ВИХОДИТЬ НА ЗОРІ

Розділ II

Багряне сонце. Дужка золотава
стоїть над чорним каптуром гори.
На п'ять воріт зачинена Полтава
ховає очі в тихі явори.

Спадає вечір сторожко, помалу,
ворушить зорі в темряві криниць.
Сторожа ходить по міському валу,
і сови сплять в западинах бійниць.

"Вартуй! Вартуй!" — з Курилівської брами.
"Вартуй! Вартуй!" — від Київських воріт.
Уже стоять вози під яворами.
Полтавський полк готовий у похід.

Годуйте коней. Неблизька дорога.
Благословіть в дорогу, матері.
А що там буде, смерть чи перемога, —
Полтавський полк виходить на зорі!

Там бій гримить. Там гине наша воля.
Там треба рук, і зброї, і плечей.
І що там варт чиясь окрема доля,
той тихий зойк у безмірі ночей?..

Вогненна зірка в небі пролітала,
сичі кричали, вісники біди.
На сто думок замислена Полтава
вербові гриви хилить до води.

**Був правий суд. І вирок оголошено.
Усе як слід. За що себе вкорить?
...Мовчить Полтава, наче приголомшена.
Перехотілось людям говорить.**

**А власне, що ж, такі часи криваві.
Що варт життя? Ну, стратять ще когось.
Промчався вершник по німій Полтаві —
у серці міста громом віддалось.**

**Простугоніло смутком вечоровим,
хитнуло тиші синій оксамит.
І тільки вершник за полтавським ровом
десь даленіє цокотом копит...**

**Самотній вершник зникне за туманом.
Сторожа вслід подивиться йому.
Той вершник зветься Іскрою Іваном.
Йому сьогодні тяжче ніж кому.**

**Уже він там, уже за далиною,
вітрами тугу спалює з лиця.
Що ж, горе горем, а війна війною.
Послав полковник гетьману гінця.**

**"Вартуй! Вартуй!" — з Курилівської брами.
"Вартуй! Вартуй!" — від Київських воріт.
Уже стоять вози під яворами.
Полтавський полк готовий у похід.**

**Годуйте коней! Шлях їм далеченький.
Пильнуйте славу полкових знамен.
Полтаво! Засвіт встануть козаченьки.
Ти припадеш їм знову до стремен.
Так само засвіт встануть з полуночі.
А ти за них, Полтаво, помолись.
Лиш не заплаче свої карі очі
та Марусенька, як було колись...**

СПОВІДЬ

Розділ III

...Пройшло життя. Не варт було і труду.
Лише образи наберешся вщерть.
Останні дні вже якось перебуду.
Та вже й кінець. Переночую в смерть.

А що в житті потрібно ще мені?
Одбути всі ці клопоти земні.
Оці останні клопоти одбуть,
іти туди, куди мене ведуть, —
аби одбути, все уже одбути, —
і щоб не бути, щоб уже не бути!

Три дні дали на розмисли мені.
А нащо вже тим смертникам три дні?

Чи їх уже тримає що на світі?
Це наче привид взяти на ланцюг.
Щось наче там вовтузиться в лахмітті...
Це ж скільки тут сиділо волоцюг,
злодіїв різних. Теж чекали страти.
Мабуть, їм не хотілося вмирати.

Що ж, ви вже відбули своє, щасливці.
Хто б не були, а ви вже відбули.
Це ж, певно, тут сиділи і убивці,
збудована ж в'язниця ще коли.

Аж ось де прихилю я свою втому
за стільки днів, за стільки довгих літ!
Чи тут змінили хоч оцю солому?
Чи кинули хоч свіжий околіт?

А втім, яка мені уже різниця?
Я теж убивця. Я убила Гриця.

Оце ж за те мені й заплата —
із кам'яних мурів кам'яная хата.
Старий кожух... солома... постелюсь...
Хоч так полежу... в пітьму подивлюсь...

...А я заснула, Господи, заснула!
Солодким сном уперше за всі дні.
Та так заснула, наче потонула.
Ще щось хороше й снилося мені...

Прокинулась, ніяк не розберуся, —
чого я тут,
хто вбивця,
хто Маруся?

Сама від себе ще така далека,
немов оце приніс мене лелека
та й опустив у мальвах і жоржинах
на тих ранкових росяних стежинах.
І я ще, як малесеньке дівчатко,
щоранку починаюся спочатку.

Солодка млість... блідесенький промінчик..
як добре жити... думати про інше...

А сон минув, розтанув. І натомість
раптовим болем обпекла свідомість.
Єдине слово виникло: н е в ж е?!
Душа болить, і тіло як чуже.

Навпомацки з підлоги підвелася.
Не розчесавши коси, заплелася.
Все так, як є. Приречена. Одна.
Стіна. Стіна. І грати. І стіна.

...А вже світає. Сумно, сумно, сумно
благословляється на світ.
Десь коні ржуть і глухо грають сурми.
Полтавський полк виходить у похід.

Десь грають сурми. В добрий час їм грати.
В литаври б'ють, так само як колись.
Душа рвонулась — і застряла в гратах,
прозорі руки з гратами сплелись.

Далекий гомін сповнює в'язницю.
Десь вітер гонить куряву руду.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
що я тебе в похід не проведу!

Ой, ллються сльози материнські, ллються!
Свята печаль, печаль без гіркоти.
Загинуть хлопці, то хоча б по-людськи.
А як загинув, як загинув ти?!

Що кожен їде, — і вогню, і грому,
всього там буде в клекоті доріг.
А ти лежиш на цвинтарі старому,
де ще ніхто з козацтва не поліг.

Останні зорі в небі догорають.
Оце уперше за багато літ —
і коні ржуть, і сурми, Грицю, грають,
а полк без тебе вийде у похід.

...Уже, мабуть, молебень відслужили,
бо затужили дзвони, затужили!
І заридали дзвони, загули! —
це ж там за браму хлопців провели.

Це ж полк виходить — за далекі гони.
Комусь тополя стане в головах.
І дзвонять дзвони,
дзвонять, дзвонять дзвони
по всій Полтаві, по усіх церквах!
Затисну вуха, чую крізь долоні
і ту церковцю прямо в бастіоні,
і той соборний величезний дзвін, —
все заридало хлопцям навздогін.

І навіть ця, ні-ні, а й ця озветься,
тюремна церква, і тюремна теж!
Вона в Полтаві гарно так зоветься:
"Усіх Скорбящих Радості". Авжеж.

Усіх Скорбящих Радості... Я рада.
І що мене найбільше веселить, —
коли так душу випалила зрада,
то вже душа так наче й не болить.
Вже ні за чим на світі їй не шкода.
Така полегкість, мало не сміюсь.
А ця тюрма — оце і є свобода,
бо я вже тут нічого не боюсь.

А дзвони б'ють, а дзвони калатають!
Здається, небо й землю розхитають.
І тут, і там, і десь аж на горі
далекі дзвони б'ють в монастирі.

І десь там юрми, натовпи, там люди!
Там зорі в небі чисті, як ромен.
Ще жінка мужу падає на груди,
і діти тягнуть руки до стремен.

Чиясь край шляху плаче наречена.
Там вийшли всі — і немічні, й малі.
І тільки я до цього непричетна.
Я зайва людям на своїй землі.

...А полк іде. Нема коли журиться.
Уже хтось інший став під корогву.
Хорунжі є, немає тільки Гриця.
А я жива... Чого я ще живу?!

Жінки дорогу слізьми перемили.
А Гриць лежить, загинувши за так.
Чи хоч йому той прапірок прибили
там на хресті, щоб видно, що козак?..

Промчали коні проз мою в'язницю.
Копита б'ють вже десь біля воріт.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
виходить полк без пісні у похід!

Все тихше й тихше... Сурми вже не грають...
Шум даленіє... Дзвони завмирають...

Прощайте, хлопці. Бийтесь до ладу.
А я вже вам і пісні не складу.

* * *

...І друга ніч. Не спалося ні миті.
А спокій дивний! — наче я вже там.
І спогади, сльозами не омиті,
приходили прощатися з життям.

Чомусь згадались ночі на Купала...
Зірками ніч висока накрапала.
Бездонне небо і безмежний світ,
а нам всього по вісімнадцять літ.

Такі несміли, ще тремтять вуста.
Отак до ранку — ніч і висота.

А ще згадалось — колесо вогненне
з гори в долину котиться проз мене.
Обкручене соломою, летить
і палахтить на вітрі, палахтить!
І, розгубивши іскри увсібіч,
обвуглене, заточується в ніч...

А вже дівчата в плахтах, у намисті,
вінки пускають за водою вниз.
А вже гадають, хто кому до мислі,
а хлопці зносять до багаття хмиз.

Пливуть вінки, і мій пливе, не тоне.
А серце ще таке безоборонне,
таким співаю срібним голоском!..
Чорти знімають зорі рогачами...
Вінок пливе, зникає за ночами...
Чи десь його прибило між корчами,
чи десь лежить, примулений піском?..
А потім — як зламалося весло.
І підхопило душу, й понесло,

і закрутило у такому вирі!..
Було б тоді й спинитися літам.
Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там.

...Було, під вечір лущимо квасолю,
а Гриць іде городами до нас.
Вечірнє небо світиться красою,
і соняхи гудуть, як тулумбас.

Вже тиха осінь ходить берегами,
на вербах трусить листячко руде.
А Гриць бадилля тягне за ногами,
іде, маленький, дибає, іде...

Таке було гарнесеньке хлоп'ятко.
Цікаве. А ласкаве, як телятко.
Хороший хлопчик, трохи шалиган,
усе збивав шоломи шелюгам.
Усе, було, ми разом, все ми разом —
пірнаєм в річку і по кручах лазим.

Шукаєм глоду, пасемо корову,
у гилки граєм, в цурного квача.
Або за зиму довгу, вечорову,
начешем з конем шерсті для м'яча.

А ще ми з Грицем внадилися змалку
у дідову Галерникову балку.
Він там живе в степу за вітряками,
один-один, одвик і говорить.
Лише димок із довжика роками
курить собі у небо та й курить.

У нього там і зарості ожини,
і таємнича ниточка стежини,
і вулики, і в жолобі водичка,
і вплетений у верби живопліт,
і хата, як старенька рукавичка, —
в ній кіт живе, цвіркун живе і дід.

А сам він дід старезний, полотняний.
А в нього сива борода, як дим.
Розказує про Кафу, полонянок,
про те, в які походи він ходив.

І каже нам, що ми його онуки,
не дав Бог рідних — не було коли.
Галерницькі рубцями биті руки
вистругують нам човники з кори...

А то — щедруєм. Низочкою ходим,
тонкими голосочками виводим:
“Ой на річці на Йордані
Там пречиста ризи прала...”

На Ворсклі хрест вирубують опішнями,
Заллють водою, уморозять в лід.
Горбаті верби льодяними клішнями
скляні бурульки струшують з борід.

Летять з гори санки і гринджолята,
в очах мигтять занесені тини.
Тоді у мене не було вже тата,
мені зробила мати ковгани.

Аж білий вихор здійметься довкола,
як нас по схилу сани розтрясуть, —
зима тікає, підібравши поли.
А вже співають, корогви несуть.

Ідуть Бобренки, Гуки, Шибилисти,
Бреде в снігах диякон-бородань.
І піп, гортанію басистий,
на Ворсклі робить річку Іордань.

Сипнули врозтіч галки чи ворони.
Довкола лід бабами зарябів.
І Гриць малий, од холоду червоний,
з-за пазухи виймає голубів.

Тріпоче стяг нерукотворним Спасом.
Свята вода об кригу шурхотить.
І хрест, облитий буряковим квасом,
під білим сонцем дивно мерехтить.

Свята вода — як бузинова гуща,
кудись під лід пливе, пливе, пливе...
Питаю: — Мамо, це вода цілюща?
Скропити рани — тато оживе?

...Я не забуду, тату, вас ніколи.
Хоч як було, і голод, і зима, —
спасибі вам, дали мене до школи,
де дяк учив і грамоти, й письма.

Козацька школа, крита очеретом,
благенькі стіни, плетені з лози,
на піввікна заплющена заметом,
три лави, стіл, псалтир і образи.

Аз-буки-вєді... Що тоді я відала?
Не осягла й глибокости письма.
Ішла додому — снігом пообідала.
Аз-буки-вєді... Голод і зима.

Одвірок за ніч намерзає в сінях.
Стоять в кутку забуті рогачі.
Перелузали зиму, як насіння,
удвох одні на тій-таки печі.

...Про батька звістки не було з півгоду,
уже й Кузьма з Дем'яном розминувсь.
Бо у Полтаву із того походу
ніхто живий тоді ще не вернувсь.

Чутки ходили, що Павлюк не виждав,
що ті Кумейки — то кривавий сніг.
Що хто там здався, тільки той і вижив.
А батько ж наш, він здатися не міг.

Він гордий був, Гордієм він і звався.
Він лицар був, дарма що постоли.
Стояв на смерть. Ніколи не здавався.
Йому скрутили руки і здали.

Що з Павлюка, живого, шкіру здерли.
Що з ним взяли ще четверо старшин.
Що проти того, як вони умерли,
і Суд Страшний не здасться вже страшним!

А потім їхні голови на палях
повиставляли в полкових містах.
Людей зганяли. Мати моя впала,
і крик замерз у неї на вустах.

А смерть кружляє, кружляє, кружляє,
кружляє навколо палі.
Наносить білого снігу
у очі його запалі.
А я нічого не бачу...
якась в очах крутанина...
Кружляє, кружляє, кружляє
ота страшна хуртовина!
Танцює, хижа і п'яна,
льодистими сережками трясе.
Як голову криваву Іоанна
над білим світом Іроду несе...

А через рік, і через два, і три
сумні у нас були свят-вечори.
Усе печаль, все тінь його незрима.
Колядники співають під дверима:
"Ой чи є, чи нема
пан-господар вдома́?"

А пам'ять про нього на покуті
головою на руки впала.

* * *

...Ішов кобзар у нас через Полтаву.
Ну, обступили, просять, що кому, —
той про сирітку, той про давню славу,
той про Азов, а той про Кодиму́.

І я стою. Отак стояла, скраю.
А він співав невольницькі плачі.
І раптом чую: "Орлику... Чураю!"
Я оніміла. "Орлику... Чураю!.."
Як я тоді наплакалась вночі!

Усе ввижалось: "Орлику Чураю,
Ой забили тебе ляхи у своєму краю!"

Все думала: хоч би ж було спитати,
хто склав слова про нього, про той край.
Що був же він ріднесенький мій тато,
а от тепер він — орлик, він Чурай.

Тепер він з нами в радості і в сумі.
Збагнуло серце вражене моє:
пішов у смерть — і повернувся в думі,
і вже тепер ніхто його не вб'є.

І десь в ті дні, несміло, випадково,
хоч я вже й пісню склала не одну,
печаль моя торкнула вперше
                                        с л о в о,
як той кобзар торкав свою струну.

...Спливло життя, як листя за водою.
Я пригадала матір молодою.

Вона у мене, як була молодша,
  була предивна, як на людський глузд.
  Було, сльозами набрякають очі,
  вона ж сміється кутиками вуст.
  Таке обличчя чи така вже звичка,
  а голосочок! — чистий, мов кришталь.
  Така була красива молодичка,
  вуста сміються, а в очах печаль.
  Вона й мені казала:
                                  — Як не буде,
  не скигли, доню, то великий брид.
  Здушили сльози — не виходь на люди.
  Болить душа — не виявляй на вид.

  Як горе те сподіялося з нами, —
  не стало батька, то на другий рік
  так хлопці і ходили табунами,
  щоб хоч побачить матір звіддалік.

Та й батько теж удатний був на вроду.
А що вже сильний, то, мабуть, найдужчий.
Звела їх доля, наче в нагороду
за те, що мали незглибимі душі.

Було, дивлюсь та й думаю: "Ой нене,
який у мене тато!" — або знов:
що я колись як виросту, і в мене,
і в мене буде отака любов!

...Ну, от я й виросла.
Ловлю себе на слові.
То як, Марусю? Полюбив? Такий?
Я — навіжена. Я — дитя любові.
Мені без неї білий світ глевкий.

Ото за те й судити мене треба.
Всі кари світу будуть замалі.
Моя любов чолом сягала неба,
а Гриць ходив ногами по землі.

Біднесенький, намучився зі мною.
Веселий був, а я була сумною.
Ласкавий був, розгублений і добрий.
Зайшов за мене, як за чорний обрій.

Гукав мене, а я вже не озвалась.
Заплутався, — сказала: вибирай.
А в нього ж серце навпіл розривалось.
А він Бобренко. Він же не Чурай.

Чурай, той так: побачив свою долю, —
ось ти, ось я, тепер нас буде двоє.
А що у мене стіни голі, —
повісим костю саджені пістолі
та килим з діркою. І у курені
з тобою буде солодко мені.

А Гриць не так. То розум десь не татків:
— З'єднаєм що, нестатки до нестатків?
Багатому і діти чорт колише,
а бідному і янгол не рідня.
А як землі нам мати не одпише?
А ще ж стягтися треба й на коня.
Подбати мушу про якусь копійку.
Весілля мушу справити, а я.
То ж був один, тепер нас буде двійко.

Аж мати раз не втерпіла моя:
— Що ти все:
мушу, мушу, мушу, мушу?!
Земля, земля... А небо твоє де?
Як будеш так розношувати душу,
вона, гляди, із совісті спаде.

А він прийшов тоді з-під Берестечка.
Страшна поразка душі всім пекла.
Дражливий став. Ледь що, вже й суперечка.
Гіркі думки не сходили з чола.

Приходив рідко, лагідний не дуже.
Все курить, курить, люлька на губі.
Такий зробивсь, не прозирнеш у душу.
Якийсь чужий, — мені чи вже й собі?

А якось каже: — Щастя треба красти.
Хоч добре, не заклюнулось дитя.
Весілля знову мусимо відкласти,
Що зробиш, мила, як таке життя?

Погане літо, не було врожаю.
Та ще ж тягтись на чоботи й кожух.
А я такий, я матір поважаю.
Я впоперек їй слова не скажу.

Бобренчиха все губи затискала,
нікуди з дому Гриця не пускала.

Зустріла матір десь біля криниці.
Про дощ, про грім, про курку, про бичка.
Що добрий гетьман був із Остряниці
і що хазяїн добрий з Вишняка.
Що час летить, а треба якось жити.
Любов любов'ю, а життя важке.
Що вже дітей пора б і одружити.
Насамкінець промовила таке:

— Якби ти добре в Бога попросила,
то мали б ми ще й радість на віку:
твоя пішла б за гетьманського сина,
а мій хазяйську сватав би дочку.

А мати — й слова. Тільки почала
чогось про мене дбати, як про хвору.
Дивлюсь: і в церкву старістю пішла
дорогою кружною через гору.

Питаю: — Мамо, хто це вам допік,
що ви уже не ходите тудою?
— Я, — каже, — й стежку обмину в їх бік
і закроплю свяченою водою!

— Чого ви, мамо, незлюбили Гриця?
Яка вас думка все не полиша?
— Не служать очі на таке дивиться,
щоб так двоїлась хлопцеві душа!

— Не вірте, мамо! Гриць такий хороший.
Він клявся, мамо, що навіки мій.
— Ой доню, доню, в їх до смутку грошей.
То ж Вишняки, то ж Галя, зрозумій.

— Але то ж — Гриць. І я. То ж ми із Грицем.
Та він же в світі отакий один.
Він, мамо, гордий. Він козак. Він лицар.
І що для нього гроші, мамо? Дим.
Хіба наш батько ласий був на гроші?
Хоч таляр він у вузлик зав'язав?
Хіба ж не ви були в Золотоноші
єдине золото, яке він там узяв?

— Ох, не рівняй! Роти в людей, як верші,
Ти кажеш — батько, а життя біжить.
Наш батько — з тих, що умирали перші.
А Гриць Бобренко — з тих, що хочуть жить.

А я чуток недочувала,
втішала матір попервах.
Але й сама вже відчувала:
щось правди є в її словах.

Кого діждалась? Парубка чи воїна?
Чому не йде? Здавалося в ті дні, —
моя любов, прогіркла й перестояна,
вже скоро душу випалить мені.

Я ж так боялась підлості і бруду!
Ґули думки, сколошкані, як рій.
Сама нічого, якось перебуду.
А що скажу я матері старій?!

А мати знала. Мати все вже знала.
Снує чутки нещастя, як павук.
Не дорікала, не випоминала,
а тільки все їй падало із рук.

А раз сказала з розпачу гіркого:
— Є ж лицарі у нашому краю!
О Боже мій, на кого ж ти, на кого
збагнітувала молодість свою?!

...Мені немов полегшало відтоді.
Зболілася. Відмучилася. Годі.
Спинити Гриця не зробила й спроби.
Ходжу, хитаюсь, як після хвороби.
І хоч би злість яка чи ворожнеча, —
нема нічого. Пустка. Порожнеча.

Усе жаліла я його чомусь.
Або до Галі мислями звернусь:
— А може, хтозна, може, так і треба.
Бо хто я, Галю, проти тебе?

Ти Вишняківна. Рід у вас гучний.
Таких родів не густо у Полтаві.
Твій батько, Галю, чоловік значний.
У нього жінка ходе в златоглаві.

Він не якийсь. Він сам собі Вишняк.
У нього скроні в срібній папороші.
Буває так, що слава на дурняк,
а в нього слава за великі гроші.

Йому добро саме іде у двір.
І сад рясний, і нива хлібодарна.
Він не який визискувач чи звір,
він просто вміє взяти запівдáрма.

Він посідає греблі і поля,
у церкву ходить майже щосуботи.
Хто — за Богдана, хто — за короля
А він — за тих, которії не проти.

Як він уміє красно говорить!
Які у нього займища і луки!
Вся Україна полум'ям горить,
він і на цьому теж нагріє руки.

Де треба, вчасно притамує гнів.
Де треба, скаже правди половину.
Щасливий дар. Мій батько так не вмів.
Він знав одне — боротись до загину.

А цей примружить плетиво повік,
все розміркує, зважить, не погребує.
Твій батько, Галю, мудрий чоловік.
А може, хтозна, може, так і треба —
у всіх оцих скорботах і печалях,
у всіх оцих одвічних колотнечах —
і чураївські голови на палях,
і вишняківські голови на плечах.

Вишняк ішов угору все та вгору.
Вишнячка йшла ушир усе та вшир.
А Галя дбала в скриню та в комору.
А Бог на небі долю нам вершив.

...Вони жили далеко, за Розкатом.
Од нас іти проз Задихальний Яр.
У них криниця під дашком лускатим
і добра хата вікнами в базар.

Дощі наллють під хатою калюжу —
стоять хороми при мілкій воді.
А в тій калюжі плавають проз ружі
роменські гуси, наче лебеді.

А господиня пишна і огрядна.
А Галя трусить килими та рядна.

Одна статура в матері і в доньки —
обидві круглі, наче карахоньки.

Такі пухкі у Галі рученята,
коса білява, куца і товста.
Як реп'яшки, зелені оченята
і пишно закопилені вуста.

Глуха до пісні, завжди щось спотворить.
Все вишиває прошви подушо́к.
Ще як мовчить, — нічого. Заговорить,
гостренькі зуби — чисто ховрашок.

Ото як вийде, як заграє брівками,
очима стрельне і туди, й сюди,
у чобітках із мідними підківками,
зелений верх, козлові переди.

І сниться хлопцям — придане горою,
комори, скрині, лантухи, вози!
А понавколо свахи ходять роєм,
а зверху Галя котить гарбузи...

А може, я несправедлива до неї?
А може, саме таку дружину треба козакові, —
до печі і до городу, до коней і до свиней, і
до ради, і до поради, і вночі до любові?
Таку м'якеньку і теплу, як перестиглу грушу,
щоб тільки дивилася в очі і ні про що не питалась.
Приніс чоловік додому свою потовчену душу,
а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклад.
Що в неї й хата не хата, а так — прикалабок раю.
У неї — на двох глупо́ти, у нього — розум на двох.
У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю,
зате як прийде додому, — для жінки він цар і Бог.

На неї можна нагримать, і можна її побити.
Вона простить, приголубить, розсолу тобі внесе.
Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно любити.
А там треба тільки женитись. Ото женився — і все.

Так дай же вам Боже щастя. Прибийте собі підкову.
Нічим не журися, Грицю. Усе, як я, промине.
Але ні навмисно, Грицю, ні просто так, випадково,
чі словом лихим, ні добрим ніколи не згадуй мене.

...Не маю зла на тебе і на неї.
Так сталося, і я тепер одна.
Але я з церкви йшла на Маковея,
і засміялась вслід мені вона.

Ішли дівчата, освятивши квіти.
Я привіталась, проминула їх.
І раптом з гурту, десь позаду, звідти,
мені у спину пролунав той сміх.

А я ішла. Підкошувались ноги.
Хтось дорікнув їй тихо, при мені ж.
А я ішла, не бачила дороги,
і сміх стримів у спині, наче ніж.

В очах стояло те лукаве личко,
періщив душу сором, як батіг.
Воно ж дівча. Нагуляна теличка.
Прости їй, Боже, нерозумний сміх!

Верни його стокротною луною.
О ні, я не заплакала при ній.
Вода зімкнула сонце наді мною
в старих млинах, на греблі ворскляній...

Брате мій, наре́чений Іваном!
Нащо рятував мене? Біда.
Кажуть, десь далеко за лиманом
море є — одним лицем вода.

Кажуть, море — синє і зелене,
більше за Дніпро і за Дунай.
Це не Ворскла, це якраз для мене,
там не знайдеш, скільки не пірнай.

Запливти — і цяточкою стати,
ген за обрій — в морі по вуста.
Вміє море взяти й поховати,
ні труни не треба, ні хреста.

А над морем, —
там же ні ворони,
лиш до хвилі чайка припада.
І оплаче, бо воно солоне,
і обмиє, бо воно вода...

Ти не бійся, це я не з гарячки.
День минув чи, може, вже і два?
Між корчами раки ходять рачки,
сновигає зграйками плотва.

Дожилась я мукою земною,
що нема й втопитися куди.
Нащо ходиш назирці за мною?
Нащо витяг з темної води?

Я схилилась, бо хотіла пити,
бо така задуха звідусіль!
Я ж хотіла не себе втопити,
я ж хотіла утопити біль!

Брате мій, наре́чений Іваном!
Не люби нікого, це біда.
Кажуть, десь далеко, за лиманом,
море є — одним лицем вода.

...А нащо я це згадую? Достоту —
як той німий, що в камені кричить.
Душа і тут знайшла собі роботу,
нема того, щоб сісти й відпочить.

А як згадаю, Боже, як згадаю,
таку печаль у серці розгойдаю! —
ту нашу ніч, ту ніжність, той порив,
все, що тоді мені він говорив,
ті поцілунки наші вогняні, —
вони горять, як тавра, на мені.

Які тоді були ми безтурботні!
Який він був ласкавий і палкий!
А вже в Полтаві набирали сотні.
А вже Хмельницький завзивав полки.

Давно копита відгучали,
уже пропав за ними й слід.
Уже дівчата докучали:
чого чекаєш стільки літ?
Ти бач, яке життя настало.
Чекай, літа свої спини.
Та й будеш дівка-перестарок,
як він повернеться з війни.

А я піснями біль тамую.
Увечері, бувало, сидимо, —
задумаюсь, затихну, засумую.
Пряду печаль... Співається само:

"Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прóшу.
Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу!"

А вечір довгий, хуртовина струже.
Дівчата гомонять про те, про се.
В розмові я, сказати б, то не дуже.
А в пісні можу виспівати все.

Співалося. А ті все не верталась,
що засвіт встали в похід з полуночі.
Слова самі на голос навертались,
як сльози навертаються на очі.

...Мартин Пушкар додому відпустив
свій полк Полтавський в п'ятдесятім році,
щоб кожен собі добре погостив,
але щоб так — із шаблею при боці.

Часи були непевні, лиховісні.
Як хмари в небі, купчилась війна.
А це кохання почалося з пісні.
Могло урватись тільки, як струна.

Любились ми, не крилися. У мене
душа, було, піснями аж бринить.
У цій любові щось було священне,
таке, чого не можна осквернить.

Одне одному світ як зав'язали,
в осокорах стояли до зорі.
Все бачили, ні слова не сказали
враз посмутнілі наші матері.

Було, питаю: — Ну чого ви, мамо?
Він вам як син. Тепер він буде зять. —
А в неї очі — наче за туманом,
так, мов чогось хотіла б не сказать. —

Усе журилась, не була б то мати:
— Мені чого, мені щоб добре вам. —
А тут іще почав у нас бувати
син Остряниці Якова, Іван.

То в монастир з полковником проїде,
то в хату зайде, поспита води.
А то колись провідала я діда
Галерника, — і він прийшов туди.

Посидів трохи та й пішов так, мовчки.
Такий суворий, очі крижані.
Грицько був красень, очі — як терночки.
А цей мовчить і блідне при мені.

А слово скаже — з пам'яті не викинеш.
А більш мовчить, не щедрий на слова.
Таке обличчя, зразу і не звикнеш, —
різке, як меч. Тонке, як тятива.

Та ще й в очах таке щось незбагненне,
що в мене часом думка промайне:
чи, може, він щось має проти мене,
чи, може, він ненавидить мене?

То й хай собі. Мовчанки не порушу.
Вже й уникаю. А зустріну де, —
так наче вдарить блискавкою в душу
і знов спокійно очі відведе.

Дівчата кажуть: — Він тебе кохає. —
А я кажу: — Та цур йому, чудний. —
А Гриць, було, і сердиться, й зітхає.
— Він, — каже, — хитрий, — каже, — потайний.

В нас на кутку його не люблять наші.
Шляхетний дуже і чолом не б'є.
Він, — каже, — гордий. З ним не звариш каші.
Він і мовчить, бо дума щось своє.

Гриць був інакший. Щирими очима
він так дивився приязно на світ!
Це, Грицю, що, була твоя личина?
Яку ж ти душу приховав під спід?!

Бо ж річ не в тім — женився, не женився,
прийшов, пішов, забув чи не забув.
А в тому річ, коли він так змінився?
Чи, може, він такий і зроду був?

Нестерпний біль пекучого прозріння!
Яка мене обплутала мана?
Чи він мені, чи я йому — нерівня.
Нерівня душ — це гірше, ніж майна!

* * *

...Ішли ми з поля. Джміль гудів у глоді.
Був місяць травень, квіту без числа.
Коли назустріч Галя на підводі.
А Гриць і каже: — Бач, як підросла.

Минає час, на кого нарікати?
А я й незчувся, бувши на війні.
Таке було мишастеньке, пикате,
а от дивися — вже на виданні.

А Галя їде, стрічкою блискоче.
А віз високий, як гарба сливе.
— Оце так віз! — сміявся. — Не доскочиш.
Дочка хазяйська, павою пливе.

Окрило нас пилюкою. І в пояс
кленочок поклонився, закивав.
А Гриць іде, задумався уголос:
— За ці літа де я не побував!

Був на Пиляві і на Жовтих Водах,
під Корсунем і Збаражем був теж.
Котрий рік, а я усе в походах.
А ти все ждеш, біднесенька, все ждеш.

А я все жду. Та не така й біднесенька.
Не думай, Грицю, справді не така.
Бо я чекаю не кого, а месника.
Я ж лицаря чекаю, козака.

Нема ж бо слави у дому сидячому.
Про себе, милий, думати не час.
— І чим же ми за це тобі віддячимо? —
казала так Бобренчиха не раз.

А дні зминули. Знов у сурми грано.
А нам було вже й не по двадцять літ.
Воно уже й женитися не рано,
так знов же треба вирушать в похід.

Не говорив ніяких слів.
Покірним смутком упокорив.
Обняв за плечі і повів
під срібне листя осокорів.

І ми були такі одні,
така печаль нас пов'язала!
Щось надірвалося в мені,
і я йому тоді сказала:

— Якщо загинеш, буду я вдовою.
Чи й ти, не знаю, любиш так мене.
А я вже, Грицю, їден дух з тобою,
хай ми вже й тілом будемо одне.

Я цілувала його віченьки,
аж поки місяць не погас.
Щаслива тобі цяя ніченька,
остання, може, у нас!..

Прив'язала баклагу йому до сідла,
Недалеко, лише до воріт, провела.
Ну, бо хто ж я йому, ні сестра, ні жона.
Засміюся при всіх, а заплачу одна.

А вже пішли про мене й поговори.
Знов потяглися тоскні вечори.
Бо то вже так, вже як пішлось на горе,
то так уже і піде, як з гори.

Вже й не співалось. І слова ті самі ж,
а мов не ті, таке щось в них смутне.
Вже й подруги повіддавались заміж,
уже й не кличуть дружкою мене.

Бо я така зробилась, як черниця.
Куди вже там співать про молоду?
Куди вже там ходить на вечорниці,
як я до церкви ледве вже іду?

А люди судять, їм аби причину.
Дарма що лихо, що такі часи.
Ішла крізь очі, мов крізь колющину,
обдерта до кривавої роси.

А суд, а суд! Яка страшна покута.
Послухати — життя як не моє.
А я неначе до стовпа прикута,
і хто захоче, той і обплює.

Куняють райці, як осінні мухи.
Горбань гуде, як в'їдливий комар.
Дурні плітки якоїсь лепетухи
загуслим дьогтем ллються в каламар.

Які слова казались там негідні!
А я стояла, думала — впаду.
Дрібні людці, гієни стервоїдні,
які ж ви ласі на чужу біду!

...Хоч би заснути... Але вже не спалось.
Душа до ранку смутком осипалась.
Згадала все, кожнісіньку дрібничку.

І хату нашу, і оту криничку,
і над вікном гніздечко ластовине,
що щастя принести було повинне.

Той берег наш, урослий очеретом.
І наш лелечий, наш лелечий двір,
де на гнізді з вербовим мінаретом
старий лелека молиться до зір.

А потім вранці одлітає вгору.
Сидить буслиха в тихому гнізді.
Аж враз — для крил не вистачає двору,
то підросли лелеки молоді.

Гніздо тісненьке, по нозі поставлять,
та все під осінь як залопотить! —
та всі лелеки крила як розправлять! —
здається, й хата в небо полетить.

А ще чогось жаліла за дощами,
за цвітом яблуневим, за хрущами,
за сонцем і за квітами в траві, —
якісь вони зробились, як живі.

Здається, що й листок би цілувала,
в дзвіночку б ночувала, як бджола...
Отак собі все гарне пригадала.
Людиною ще трохи побула.

...А вранці в грати повійнуло вітром
і провело, як смушком, по руках.
Тюрма повільно сповнюється світлом,
лиш причаїлась темрява в кутках.

Там Хо сидить.
З'явись мені, будь ласка!
Жмуточок пітьми в закапелках дня,
маленький Хо, моя дитяча казка,
звірятко, може,
може, чортеня.

Тепер ти тут мій приятель єдиний.
Чи ти зі мною підеш і туди?

Не треба, Хо. Там холодно.
А йди-но,
ти, може, хочеш з кухлика води?

Підходь, не бійся. Вип'єм по ковточку.
Сьогодні що? Вівторок? Середа?
Хо шарудить у темному куточку...
Яка недобра в кухлику вода!

По гратах в'ється зелененький вусик.
Куди він пнеться у таку діру?
Ввійшов тюремник, тицьнув мені вузлик,
щось пробурчав, а що — не розберу.

Взяла той вузлик, не питаю звідки.
Для цього болю вже немає слів.
Мну той краєчок білої намітки...
Оце таке. Тюремник пожалів.

От я і маю хоч яку розраду.
Складаю та розрівнюю пружки.
Тих кілька яблук з маминого саду!
Ріднесенька, пекла ще й пиріжки.

Як там вона? І як їй буде жити?
Порожня хата і порожній двір...
Дильований хлівець, соломою пошитий...
Старий лелека молиться до зір.

Цвіте шпориш, і заростає стежка.
Тому двору не треба вже воріт.
Дрібний ромен, як вижовкла мережка,
красолька, мак і королевий цвіт, —
усе цвіте і кланяється літу.
Пашить медами скосиста гора.
І серед того всього буйноцвіту —
вона одна, зоключена, стара.
І вже ніхто не вернеться ніколи.
І хата вмре... і я вже не прийду...
І лиш на схилах монастирські бджоли
бринять у монастирському саду...

Той монастир недавно збудували.
Там дзвони є на різні голоси.
Його Пушкар з Іваном фундували,
раніш були ліси там та ліси.
Ще пам'ятаю — угорі над нами
ходили дикі кози табунами.
Ревли весною тури-переможці,
шугали кажани-чепіргачі.
І пугачі, неначе запорожці,
"пу-гу! пу-гу!" кричали уночі.

А потім — в ліс прорубана дорога,
пішли угору коні та воли.
А ми усе дивилися з порога,
любили тишу — звикнуть не могли.
Такі були ті люди невсипущі,
так похилялись верби від сокир.
Возили вгору дерево із пущі,
дернину, цеглу — все на монастир.

Та й виріс він над Ворсклою на скелі,
три шапки бань на свіжих бервенах.
Та й мружить очі монастирських келій
на Кривохатки наші в бур'янах.

Хати у нас і справді-то не хвацькі.
Присілок давній, хто яку змостив.
Родини зо три там були козацькі,
а ті робили всі на монастир.

От що в нас гарне, так ото садочки.
І ми жили, щоб гірш за всіх, то ні.
Достаток? Був. Як кажуть, дві сорочки —
одна в пранні, а друга на мені.

Бобренки, ті не дуже бідували.
Вони в оренду землю віддавали.
У Кривохатках хатка та нова —
єдина, може, хатка не крива.

Але й жили! Душили копійчину.
У дві душі робили без спочину.

Як тих людей двох доля спарувала?
Там завжди сварка висіла, як чад.
Бобренчиха не те щоб хорувала,
ні, то вже вдача. Все, було, невлад,
все їй не так, і чоловік, і хата.
Все щось болить, то груди, то живіт.
Така була висока і цибата,
як чапля з Перещепинських боліт.

Все скаржилась, ходила якось боком.
Кляла Бобренка на усі лади.
А ненаситна! — що нагледить оком,
то дзьобом так і вихопить з води.

Жили од нас за третім перелазом.
Мій батько співчував йому, невдасі.
Вони іще й парубкували разом,
і поженились десь у одночассі.
На Дми́тра десь. А вже десь на Варвари
прийшов Бобренко, похиливши гребінь:
"Знайшов собі ти дівчину до пари,
а я ускочив під дурного греблю".

І в нього кров козацька закипала,
і стугоніли в пам'яті шаблі.
Вона ж його як в землю закопала,
і він притих, заборсався в землі.
Та й став домашніх хоругов хорунжим.
Не піднімав очей на Чурая.
Пішов би з військом у похід, —
так ґрунт же.
Струснув би з себе той хомут, — сім'я.
Все гнав думки, мулькі та недоречні.
Та, наробившись, храповито спав.
Погладшав, запузатів, постатечнів
і втратив серце до козацьких справ.
А якось їхав через Ворсклу возом,
чи задрімав, чи так не додививсь,
і в Іордань, затягнену морозом,
вночі з конем і возом провaливсь...

Бобренчиха лишилася вдовою,
лютіша стала до роботи вдвоє.

Було, не вип'є, бідна, і не з'їсть, —
уся пішла в роботу і у злість.
Така уже зробилась, як Яга.
Все на курей накрикує: "Гай-га!"

Стару людину ганити негоже.
Та й, власне, що ж, відомо вже давно:
співає кожен, хто якої може.
І так співає, як йому дано.

Хто про калину, хто про джигуна.
А в неї завжди пісенька одна:

— Чого сидиш? Одвик хазяйнувати.
Мені б оце невістку молоду.
А то все мати, мати, мати, мати!
Чи я коли хоч помочі діжду?
От ти прийшов з великого походу,
а не приніс ні слави, ні добра.
Сидиш, мовчиш, ні за холодну воду.
Та й не туди, що я уже стара.
Все дивишся, та якось наче здалеку.
Все думаєш, і лікоть на столі.
То все небесні, сину мій, мигдалики.
А треба жити, сину, на землі.
Тече повітка. Хата занехаяна.
Підмокло сіно. Поламався віз.
Все просить рук. Усе кричить хазяїна.
І грошей, грошей треба позаріз!

— Чого ви, мамо, є в нас, слава Богу,
хліб і до хліба, поле і воли.
— Якби ти взяв ще дівчину не вбогу,
то, може б, якось ми і прожили.
В тії Марусі що не слово — насторч.
Таж там росте на хаті кропива.
Мені таку невістку ані нá оч,
ні на оч, сину, поки я жива!

— А що покрив я дівчину неславою?
Не буде, мамо, доля нам сприять.
А гроші?
Он, у горщику, під лавою,
ще й попелом притрушені, стоять.

— А то твої? Чи ти доклав старунку?
Чи ти укинув таляр хоч туди?
Ну що ж, іди, бери свою чаклунку,
бо гроші є у матері, — веди!

Така мені від тебе, сину, дяка.
Живу, роблю, гарую цілий вік.
Та все ж одна.
Тягну, як шкапиняка.
Коли живий іще був чоловік,
то ми удвійко гарували з татом.
Ми працею вкладалися в ґрунти,
ставком себе примноживши і садом.
А чим примножив по хазяйству ти?

Що я ж тебе не тільки виглядала,
я ж у землі сиділа тут, мов кріт.
Я ж кождий гріш призбираний складала.
Та то ж не гроші, то ж кривавий піт!

Іди, женись, хай буде не по-людськи.
Але як пустка свисне у печі,
то, наплодивши злиднів, голопуцьків,
не посилай до баби по харчі.

Щоб так і знав: як сходитиму з світу,
то не лишу тобі і заповіту.
Все одпишу на церкву й монастир, —
на всю Полтаву будеш багатир!

Вже й Гриць мені повторював: — Затям,
любов любов'ю, а життя життям.
Було, питаю: — Що воно за диво?
Під Берестечком бився ти сміливо.
Під Зборовом також і над Пилявою
своє ім'я ти не покрив неславою.
І тільки у домашньому бою
сміливість раптом втратив ти свою.

А він і сам себе не впізнає.
— Не смійся, — каже. — Так воно і є.
Не так ті кулі козаку страшні,
як це щоденне пекло метушні.

Коли я йшов, Марусю, у повстання,
я твердо знав, що ти уже моя,
що це любов і перша, і остання,
що не знесе ніяка течія
мене убік. Що я уже нікому,
нікому в світі так не поклянусь.
Що з тих боїв, з таких боїв! —
додому
я вже навіки інший повернусь.
Бо вже таке підняв на свої плечі,
такою кров'ю в битвах освятивсь,
що всі оті домашні колотнечі
мене вже не засмокчуть, як колись.

Над Іквою потрапив я в полон.
Як нас вели, до сідел прив'язавши,
той шлях страшний, те крякання ворон
мені у пам'ять врізались назавше.
Вже й не подужав стиснуть кулаки,
як ляхи нас обшукували в полі.
В кишенях тільки ржаві колоски,
одних лиш куль і пороху доволі.

Вночі я втік. Лишатись було
згубно.
Зубами якось руки розв'язав.
А тих усіх, три тисячі, під Дубно
Ярема-князь добити наказав.

Ярами йшов, схищався десь у кручі.
Їв ягоди і гриз гірку кору.
Води набралось в чоботи хлипучі.
Не раз вже думав — ляжу та й умру.

І хай що хочуть — і земля страждена ця,
і все, і всі, — я вичерпавсь до дна.
Але ж у мене мати-порожденниця,
і жде мене невінчана жона!

Зголоджений, я падав серед лісу
і руки дряпав об трухляві пні,
Я звірам заздрив, вовку заздрив, лису.
Тепла хотілось, затишку мені!

Я приблудився до чужої хати.
Була там дівка і гаряча піч.
Вона мене хотіла прикохати,
то я побув там тільки через ніч.
А вранці вийшов — туга моя степом
аж ген за обрій, чорна, як рілля.
І я пішов, бо я ішов до тебе,
бо ти мені світила, як зоря.

Але ж вернувся у ту саму хатку.
І знов потоки материних сліз.
І почалося все спочатку.
Кінець ти знаєш. Я повіз.

Робив, як віл. Трудився без спочинку.
Все занепало, не моя вина.
Так ці нестатки в'їлися в печінку
і вся ця передержана війна!

Усе воюєм, боремось...
А доки?
Не те щоб я невірний був Хома.
Але ж втеряв уже чотири роки.
А що із того? Просвітку нема.

Я перестав од матері сахатись.
Потроху так почав і прислухатись:

— Введи у дім дружину собі, ладу.
То ж має бути рибка золота.
Яку ж полегкість і яку розраду
внесе у хату пасмурниця та?

Пісні у неї — то велика туга,
а серце в неї горде і трудне.
Твоя любов до неї — то недуга.
Видужуй, сину, пожалій мене.

Хіба то дівка? То ж таки ледащо.
Усе б співала. Боже упаси!
Ми вже й без неї з'їхали нінащо,
а з нею геть вже зійдемо на пси.

Та й те сказати — що вона співає?
Сама собі видумує слова.
Таких дівок на світі не буває,
хіба для цього дівці голова?

Які там "Засвіт встали козаченьки"?
А цілий полк співає. Дивина.
Це щось для дівки, сину, височенько.
Не вірю, щоб складала це вона.

Бо людські, сину, невістки і дочки
співали зроду, сину, і тепер:
"Посіяла огірочки"
та "Натіпала конопель",
"Йшли корови із діброви",
"Нащо мені чорні брови", —
а про любов, походи і лабети —
на це дівкам не вчеплено кебети.

Я поки міг, то якось відгризався.
А в неї ж, знаєш, не язик — жало.
Що я намучивсь, що я натерзався!
А потім здався, ради не було.

Душа розм'якла якось, заморилась,
хоч коники ліпи, як з м'якуша.
До всього звикла, із усім змирилась
і від життя схотіла бариша.

Бо хто, як я, намучивсь на війні,
тому життя підскочило в ціні.

А мати стогне, мати дошкуляє,
що Божий день пиляє та й пиляє:
— От ми, Бобренки, живемо, пручаємось.
А хто, Бобренки, є на світі ми?
От з Вишняками як породичаємось,
увійдеш в значність між людьми.

І буде нам, і буде нашим внукам.
Зіпхнемося, як човен з мілини.
Там поля шмат, там хата закаблуком,
там ступа, винокурня й два млини.

От бачиш, правда, бо якраз і чхнулось.
Ти думаєш, стара я, не збагну?
У тебе, сину, серце розчахнулось.
А треба якось вибрати одну.

Твій батько теж... була така Ликера...
він п'ятами від неї накивав.
Об чім журитись? Дівка не галера.
Тебе до неї Бог не прикував.

Це мало хто із ким ходив до гаю!
Сам цар Давид жону свою отверг.
Ото й не думай. Сватай собі Галю.
А що хто скаже — слухай через верх.

...Отак щодня. Ти знаєш мою матір.
Це щоб вона свого не доп'яла?
Вона словами виплітала ятір
та потихеньку так мене й вела:

— Стара я, сину. Вся обумираю.
А як же ти? Чим будеш, сину, сит?
Війні немає ні кінця ні краю.
Життя ж коротке, звікував — і квит.

Послухай, сину, слово моє грішне.
Чи нам за це віддячиться в раю?
Чи, може, ще одне життя — розкішне —
доточить Бог за праведність твою?

Не відкладай же, ти тепер на часі.
І не катуйся, завжди так було.
Тепер дівки до гарних хлопців ласі, —
багато хлопців, сину, полягло.

У інший час посватався б ти, дзуськи.
Жених у неї був би й привозний.
Тепер твої всі Гальки й всі Маруськи,
бо хлопець ти, нівроку, показний.

**Я це тобі кажу не для принуки.
Як хочеш, сину. Маєш розум теж.
Але ж подумай, щастя йде у руки.
Невже від себе щастя одіпхнеш?!**

**Якби вона сварилася, кричала,
то я пустив би все там шкереберть.
А то зробилась тиха, все мовчала,
сорочку шила все собі на смерть.**

**Отак і сталось. Вийшов я із хати.
Дядьків своїх узяв у старости.
І сам не знаю, — щоб одну кохати,
а другу в церкву до вінця вести!**

**Які я муки пережив пекельні!
Од крику серця як я не оглух!
Шкварчала совість, наче на пательні,
і одганялась од зелених мух.**

**Мені, мабуть, довіку буде сниться,
як я стою, не піднімаю віч.
А ті свати лопочуть про куницю,
а та дурепа колупає піч!**

**Як я крізь землю там не провалився?
Не збив кулак об стіни об оті?!
І як я потім у шинку напився,
на матір крикнув вперше у житті!**

**Вона ж сидить та гладить по голівці,
так тихо гладить голову мою.
— Нічого, — каже, — я надійній дівці
тепер тебе, мій сину, віддаю.**

**...Вже й на весілля кендюх начиняли,
гусей ловили і діжу вчиняли.**

**Вже ми удвох ночуємо в коморі.
Дивлюсь до ранку на холодні зорі.**

Світає. Душно. Всипища, макітри,
ліхтар мосяжний, тьмяний від комах.
Три бочки меду, вісім куф селітри,
та ми удвох на шльонських килимах.

То слава ж Богу, що боронить звичай
чіпати дівку. Я ж би і не зміг.
Палив мене такий великий відчай,
отак би встав та й безвісти забіг!

Воно ж, товкуще, навіть не завважить, —
пече, скубе, затовкує та смажить.
Б'є в килими, неначе в тулумбаси,
та промиває кишки на ковбаси.

А заспіває — хиже та дрібне, —
мов по тарелі ложкою шкребне!

А якось раз приходжу, застаю —
співає пісню — при мені! — твою.
Про нашу греблю, про ті наші верби,
про дні, що душу спомином печуть.
А я збілів. А я, здається, вмер би,
аби хоч раз ще голос твій почуть!

*** * ***

...І третя ніч пливе над яворами.
Десь тиша Ворсклу переходить вбрід.
"Вартуй! Вартуй!" — з Курилівської брами.
"Вартуй! Вартуй!" — від Київських воріт.
Чогось так сумно, так протягло й лунко.
Стоять залиті місяцем двори.
Стара Полтава, як стара чаклунка,
іде із клунком темної гори.

Вночі мені все якось наче ближче.
Пашить безсонням бідна голова.
Всіх обійду. Зайду на кладовище.
Там Гриць лежить. Над ним росте трава.

Зайду в наш двір. Постою біля хати.
А що там робить моя бідна мати?
Заснула, може, не закривши піч,
чи теж безсонно дивиться у ніч?

Піду на греблю, там іще постою,
погомоню до наших яворів.
Нап'юся ще солодкого настою
тих молодих вишневих вечорів.

Як тінь Саулом гнаного Давида,
метнуся тихо на воді скляній, —
Фесько-дозорець ходить, як сновида,
в Старих Млинах, на греблі ворскляній...

Вдягнула ніч на вікна чорні шори.
Все місто спить, суворе й мовчазне.
Лише собаки стережуть комори,
та ще тюремник — стереже мене.

Ще і в прозурку дивиться навіщось
тюремний кріт, що якось не осліп.
Каганчик світить, — не дай Бог повішусь,
бо то ж би в ката я одбила хліб.

Не роздивився. Входить, приглядається,
чи тут ніхто на ґратах не гойдається.
Провів рукою в мене по плечу.
Ішов би спав, чи я куди втечу?

Сопе, не вірить, тупає, відходе,
мов хтось його веде на повідку.
І знову ніч.
А де мій Хо?
Мій Хо де?
Зіщулився де-небудь у кутку.

Іди сюди. Посидимо до ранку.
Яку залізну маємо фіранку!
Це, бачиш, доля виткала для нас.
А ніч стоїть, немов іконостас.

Біжить-біжить, чаряпкається вгору
Цок-цок по стінах, вгору, вгору, вниз
...Шматочок неба і шматочок двору...
...І Хо на гратах хвостиком завис...

...Десь вітер гонить хмари пелехаті.
Яка страшна задуха в цій норі!
Там, під горою, в посмутнілій хаті,
стоїть труна... а там, на тій горі...

І пізнє літо... снопики на нивці...
гукає мати... бігає хлоп'я...
А там, у гробі... Чи усі убивці
так тяжко задихаються, як я?

О Господи, його вже ж поховали.
Йому вже всі зозулі відкували.
Я сплутала... у п'ятницю... тоді...
коли я ще стояла на суді...
його везли... мене вели...
якась труна... якісь воли...
а хтось подав мені води...
а я не знала, хто, куди...

А може, я і справді вже причинна?
Помер мій Гриць з відкритими очима.
То ж він мене і мертвий виглядав.
І, одстраждавши, знов, мабуть, страждав.
Бо він же тут лишив мене одну.
Я йду. Я скоро. Я наздожену.

Десь, може, там зустрінемося ми.
Не буде рук — обнімемось крильми.

* * *

...Остатній день.
Прийшов священик.
— Отче!
Зніміть з душі цей безнемірний біль! —
Йому людина дивиться у очі,
а він її під цю єпітрахіль.

— Покайся, — каже. — Стежкою гордині
тебе ведуть соблазни суєти.
Од Бога так положено людині
долиною смиренія іти.

Покаялась. Прощення попрохала
за те, що дуже грішною була:
одного разу матері збрехала,
одній сусідці сіль не віддала.

А що скажу?!
Свою пригаслу душу
чи донесу, як свічечку на Страсть?
Бог знає все. А батюшці байдуже.
Хіба він правду Богу передасть?

Пошепотів, як знахарка над раною,
молитвою вуста поворушив.
І властію, од Бога йому даною,
спасибі, одпустив і розгрішив.

Скрегоче засув кованих дверей.
Пішов собі достойний ієрей.

...Десь тихо жаби кумкають з болота.
Лягла на мур вечірня позолота.
Прощальний промінь блиснув на стіні.
І сонце, сонце — як жива істота,
єдина, що всміхається мені!

Я завтра, сонце, буду умирати.
Я перейшла вже смертницьку межу.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
Я лиш тобі всю правду розкажу.

Не помста це була, не божевілля.
Людина спроста ближнього не вб'є.
Я не труїла. Те прокляте зілля
він випив сам. Воно було моє.

Я ту отруту з розпачу зібрала.
Я змалку знаю, де яке зело.
Мені це ще од баби перейшло, —
її вважала відьмою Полтава.

У неї котик був, як чортеня,
і чорна доля з чорними очима.
Цілюще зілля, отруї, дання, —
все знала баба. І мене навчила.

Я наварила м'яти, драголюбу.
Не пособило. Наварила ще.
Вже скоро день, що їм іти до шлюбу,
мене ж пече всередині, пече!

"Болить моя головонька від самого чола:
не бачила миленького ні тепер, ні вчора", —
отак собі заспіваю, наче й не журюся.
"А як вийду за ворота, од вітру валюся".
Любилися ж, кохалися, як голубів пара!
"Не дай Боже розійтися,
як чорная хмара"...

А найстрашніше, що пече, як жога,
перевертає душу від жалю:
невірного, брехливого, чужого,
огидного, — а я ж його люблю!

"У неділю рано зілля копала...
А у понеділок переполоскала..."
Порятуй від болю, смертонько ласкава!

А вже Бобренки з тим усім не крились.
Не встигла їм душа й почервоніть.
Я зроду не співала на два криласи,
мені було це важко зрозуміть.

Якісь у нього появились друзі,
Семен Капканчик і Ромашко Струк.
Один хоч був десь у Великім Лузі,
а другий зброї і не брав до рук.

Десь перебув, десь нишком пересидів,
на пасіці чи, може, в лободі.
Ніхто його в походах і не видів,
аце аж зараз виліз на суді.

Було, ідуть, — Ромашко зарегоче,
Капканчик шапку зіб'є набакир.
Мовляв, чого там, діло парубоче,
усі дівчата на один копил.

Уже й мене зустріти не боялись,
ішли туди, проз Задихальний Яр.
Який жених, такі його й бояри.
Бодай би вік не бачить цих бояр.

...Вже й воду брала з іншої криниці,
а вже й не знала, де себе подіть.
Дівчата потягли на вечорниці,
то я й пішла, щоб дома не сидіть.
Вони собі жартують з парубками,
а я сиджу, самотня, при стіні.
Пряду куделю. Не зберусь думками.
В мені умерли всі мої пісні.
Вони ж співають про якусь кирею,
про те, що хтось когось занапастив.
Я оступіла: Гриць прийшов із нею.
Мене побачив — очі опустив.

Враз поповзли по вилицях рум'янці.
Очима більше не стрічались ми.
Він танцював із Галею, і в танці
мов щось топтав і нищив чобітьми.
Воно було на танець і не схоже,
ті корчі мук у синім кунтуші.
Аж хтось тоді сказав:
— А не дай Боже
так танцювать навиворіт душі!

Мінились тіні на чолі блідому.
Кресав гопак вогонь з-під підошов.
Я тихо вийшла. І пішла додому.
Не бачив Гриць. Навприсядки пішов.

...Мені всю ніч в очах це маячіло.
А після тих проклятих вечорниць
пройшло два дні, вже добре споночіло,
аж, Боже мій! — заходить в хату Гриць.
Якийсь чудний, запалені повіки,
пригаслі очі, під очима бриж.

— Марусю! — каже. — Я прийшов навіки.
Я на коліна стану, ти простиш?

— Я найдорожчі сплакала літа.
Чого вернувся до моєї хати?
Ми ж розлучились... Матінко свята!
Чи я ж тебе примушую кохати?!

Коли своїм коханням поступився
заради грошей і багацьких нив,
чи ти тоді од мене одступився,
чи сам себе навіки обманив?

— Себе, Марусю. Не дивись вороже.
Мені ті дні повік не одболять.
Тут двоє матерів, твоя і Божа.
Хай нас на шлюб вони благословлять.

Людей накличем, зробим перепросини,
щоб знали всі, хто чеше язиком.
Марусю, чуєш, зараз, ще до осени,
поберемось та й вступимо в закон.

А мати — з дому. Плачуть, затинаються
і говорить не хочуть ні про що.
А мати кажуть: — Руки не здіймаються.
Іди туди, ізвідки ти прийшов!

— Я зрадив, так.
Але це біль чи злочин?
Скажу всю правду, ми тепер одні.
Кому з нас гірше? Я одводжу очі,
а ти у вічі дивишся мені.

Я мучуся. Я сам собі шуліка.
Є щось в мені так наче не моє.
Немов живе в мені два чоловіка,
і хтось когось в мені не впізнає.

І що найтяжче: мука ж моя марна,
бо зрада — діло темне і брудне.
А ти — це ти.
Ти і в стражданні гарна.
Ти можеш навіть пожаліть мене.

Або сказати: що хотів, те й маєш.
Мене вже, віриш, кидає вві сні.
Тобі то добре, ти цього не знаєш.
У тебе й мука піде у пісні.

Тобі дано і вірити, й кохати.
А що мені? Які такі куші?!
Нелегко, кажуть, жити на дві хати.
А ще нелегше — жить на дві душі!

Відступник я. Нікчемний я і ниций.
Але ти любиш і тому прости.
Життя — така велика ковзаниця.
Кому вдалось, не падавши, пройти?

Він говорив, і відбувалось диво.
Він зраду якось так перетворив,
так говорив беззахисно й правдиво, —
неначе він про подвиг говорив.

А я стояла як сліпа від сліз.
Душа марніла, як зів'яле клечання.
Хоч би мені хто
жменьку землі
з могили його приніс...
натертися проти серця... може б, трохи полегшало...

Він взяв мене за плечі, звав єдиною.
Щось говорив про долю, про борги.
Що там, під Дубно, він ще був людиною,
а тут він сам з собою вороги.
Що Галя — гуска, що й по ній це видно.
І все. І годі. — Я од неї втік.

А може, й правду кажуть, що ти відьма,
приворожила — і пропав навік.
Бо що б мене інакше так палило,
чого ж я так страждаю і борюсь?
Куди б мене в житті не прихилило,
а все одно до тебе я вернусь.

Ти ж ніч моя і світло моє денне!
Вже тут брехать, — який мені хосен?
Прости за все, воно таке буденне.
А я ж не можу без твоїх пісень!

Коли я там і говорив, і клявся,
я знав одне: збрешу — не помилюсь.
Як хочеш знати, — так, я їм продався,
але в душі на тебе я молюсь!

Тоді я двері відчинила в ніч.
Він ще й не встиг збагнути, в чому річ,
як я сказала:
— Йди собі, іди! —
А він сказав:
— Мені ж нема куди.

— Іди до неї. Будеш між панами.
А я за тебе, Грицю, не піду.
Це ж цілий вік стоятиме між нами.
А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!

...Лежала тінь від столу і до печі.
Лампадка тріпотіла в божнику.
А він сидів, зіщуливши ті плечі
і звісивши ту голову тяжку.

"Як не хочеш, моє серце,
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Щоб тебе забути.

Буду пити через силу,
Краплі не упущу.
Тоді я тебе забуду,
Як очі заплющу...”

Торкнувся шклянки білими вустами.
Повільно пив. І випив. І погас.
Ой сонце, сонце, промінь твій останній!
Оце і є вся правдонька про нас.

А потім в суд щодня мене водили.
А судді були добрі й не дурні.
Вони мене по совісті судили,
найлегшу кару вибрали мені.

Чого було так довго мудрувати
і вивертать параграфи статтям?
Було б одразу присудить до страти.
Найтяжча кара звалася життям.

Ведіть, карайте, вішайте злочинну!
То я хоч там, хоч там уже спочину.

Хоч там уже дихну на повні груди,
побачу зблизька Господа хоч раз.
Так буде краще. Важко було, люди,
і вам зі мною, і мені між вас.

— Куди ти хочеш, в пекло чи у рай?
— Туди, де батько, де Чурай.

* * *

...Тюремник вніс у вузлику одежу,
щоб я на завтра в чисте одяглась.
Яке намисто гарне, — хоч подержу,
це ще од баби пам’ять збереглась.
Воно, либонь, якесь чи не турецьке.

Таке червоне — аж на мене жаль.
Чаклунське, кажуть: інеєм береться,
коли людину укидає в жар.

Могла б я одягти і сірячину.
Під зашморгом усе вже до лиця.
А мати вклала білу сорочину
і чоботи, узяті від шевця.
Черчату плахту ще й якісь прикраси.
Червону крайку в смужки золоті...
Аякже, смерть усе-таки це празник,
який буває тільки раз в житті.

ГІНЕЦЬ ДО ГЕТЬМАНА

Розділ IV

Тим часом гінець доганяє світання
і клаптями ночі доточує дні.
І кожна хвилина, здається, — остання,
і крихта надії кричить йому: "Ні!"
О скільки нам, Боже, ти степу одміряв!
Долини і кручі, — якби навпростець!
Трубіж, Переяслав, Дніпро, Трахтемирів...
— Невже я не встигну? Невже це кінець?!
У Києві — пекло. У Хвастові — чорно.
Кипить і клекоче усе за Дніпром.
Коли б хоч не пізно. Якби позавчора.
Який він повільний, цей клятий пором!
В полях Подніпров'я, од крові обдутих,
де завжди хтось цілить тобі межи пліч,
коня поміняти в козацьких радутах
і мчати, і мчати крізь день і крізь ніч!
Скрадатись, як звір, у корчах побережних,
задихану втому звіряти лісам.
Я зроду ненавидів тих, обережних.
Сьогодні, тепер, обережний і сам.
Уперше в житті, за весь вік, за це літо,
уперше в роду, де не знали страху,
я вижити мушу, я мушу вціліти,
я мушу об'їхати смерть на шляху.
Прости мені, земле, простіть мені, трави!
Не дбав я про славу, не дбав про майно, —
я мушу вернутись живий до Полтави,
а там хоч і вмерти, мені все одно.
Неси мене, коню...
коли б хоч не пізно...

Шляхи перекриті... і варта не спить...
Якщо я впаду, —
невратована пісня,
задушена пісня в петлі захрипить!

Над Білою Церквою смуга багряна,
і змилені коні аж лука стають.
Усі до Богдана і всі од Богдана —
із тьми виростають і в тьмі розтають.
Спіткнувся мій кінь об димучі руїни.
Чи в таборі гетьман? — якби хоч знаття.
Тут, може, ідеться про долю країни! —
а я про чиєсь там одненьке життя!

...Гетьман підняв безсонням обпалені очі.
Гетьман сидів за похідним столом у шатрі.
Троє старшин — у рубцях, у кривавому клоччі —
прямо із бою — говорили про бій на Дніпрі.
Писар Виговський сидів над листами поточними.
Кожної миті хитнутись могли терези.
Гетьман підписував ще один лист до Потоцького.
Гетьман приймав посла від Карач-Мурзи.
Табір не спав, готовий піднятись щомиті.
Іскра ввійшов — шатро вже було без дверей,
світло свічок у трійчатих шандалах із міді
тьмяно сахнулося в чорних крилах кирей.
Змовкли старшини, і стихли справи поточні.
Хитрі посли переставили вуха словам.
Гетьман підняв безсонням обпалені очі.
— Полк у дорозі! — з порога сказав Іван.

— Іскро, Іване, —
Хмельницький підвівся з-за столу. —
Дя́ка Полтаві, прислала такого гінця.
Щось мало статись, твоєї печалі достойне? —
Іскра промовив: — Полтава карає співця. —
Вислухав гетьман. Спитав про підстави й причини.
Джурі звелів подбати про гостя як слід.
— Зміниш коня. І хоч трохи хай відпочине. —
Раптом замовк. І великою тугою зблід.

Посли устали з липової лави.
Блигомий світ — в Рокитне із Полтави.
Буває ближче з іншої країни,
ніж тут — на Україну з України.
Виговський вийшов, причинивши двері.
Сто різних справ кричало на папері.
Іван устав і вийшов вслід за джурою.
Стояли лави в килимах порожні,
фотель німецький з набивною шкурою,
залізом ковані шкатунки подорожні.
І, обхопивши голову руками,
сидів Хмельницький у тому шатрі...
та образ Спаса, вибитий на камені...
та те перо в тому каламарі...

...Про що він думав, сам на сам з собою,
опівночі, напередодні бою?
Який душа несла його тягар,
про що тоді він радився із Богом? —
те знає лиш перо і каламар,
де срібний лев боровся з однорогом.

Накинувши на плечі чорну ферязь,
Гелену, може, згадував найбільш,
і власне горе, пережите ще раз,
зробило душу зрячою на біль.

Чи згадував Гордія Чурая,
оті шляхи до слави найкоротші,
де перемога, з горя нічия,
дивилась мертвим в незакриті очі.
А він, тоді ще писар войськовий,
підписував ту прóкляту угоду.

...Недогарок згасивши восковий,
він, може, знову думав про свободу?
Що якось так складається воно,
роки ідуть, свобода ледве дише,
що наче ж і не писар він давно,
а знов угоду прóкляту підпише.

Чи думав про Марусині пісні,
такі по Україні голосні,
що й сам не раз в поході їх співав,
і дивував, безмірно дивував, —
що от скажи, яка дана їй сила,
щоб так співати, на такі слова!
Вона хоч кари легшої просила?
Чурай був теж гаряча голова.

...Чи думав про ту голову відтяту,
поставлену в Полтаві у ті дні.
Чи про дівча, що закричало: "Тату!" —
і перейшов той стогін у пісні.

Чи що в Полтаві, там же, у Полтаві,
Чурай Марусю, у такій неславі,
Чурай Марусю, у такій ганьбі! —
до зашморгу вестимуть у юрбі.
І не здригнеться наш пісенний край...
І море гнівом не хлюпне на сушу...
І попелом розвіяний Чурай
безсмертним болем дивиться у душу...

Тим часом кінь іржав біля шатра.
Ввійшов Іван. І, щойно з-під пера,
Богдан подав наказ гетьма́нський свій —
уже печаттю скріплений сувій.

СТРАТА

Розділ V

Світає, Господи, світає...
Земля у росах, як в парчі.
Маріє, Діво Пресвятая,
це ти так плакала вночі?

Якісь он квіти, сині-сині,
на голу цеглу повились.
Спиває ранок по росині,
як в нас під хатою колись.

Тюремник виповз на прогулянку.
Проходить варта по двору.
Як швидко ніч оця прогулькнула!
Сьогодні вранці я умру.

Печаль осиплеться, як маки.
Заорють місце орачі.
Лиш десь на хуторі собаки
ще довго витимуть вночі.

Душа у безвісті полине,
очима зорі проведуть.
Чи хоч пучечок той калини
мені на груди покладуть?

...Одмучилась. Одгостювала
на цій неправедній землі.
І одспівала... одспівала!..
Ще одхрипіти у петлі, —

і все. І досить. Засинаєш.
Така непам'ять огорта...

А що, тепер, Марусю, знаєш,
що значить в світі самота?

Ніхто до тебе не озветься,
хоч би й покликала кого.
Лише об стіни обіб'ється
луна од голосу твого.

Лише цеглина до цеглини
та дві худенькі бадилини,
віконце з виямком низьким.
Хоч би хоч голос чий долинув!
Хоч би хоч попрощатися із ким!

Якісь були ж і подруги у мене,
і хтось таки ж співав мої пісні...
І тільки груша листя ще зелене
чомусь хитнула раптом при стіні.

За мур вхопились рученята.
Зійшли над муром оченята!

Блакитні, карі, чорні, сірі.
Я заніміла з того дива.
А діти грушу так обсіли,
мов груша ними і вродила.

Очиці сяють, подих затамовано.
Тріщить гілляка, хтось аж полетів.
— Ти бачиш?
— Де?
— Не видно.
— Отамо вона!
— Ти справді відьма? Там нема чортів?
— Послухай, відьмо, а лови-но грушу!
— А де ти спиш? А їсти там дають?
— Ховайся, відьмо! Йдуть по твою душу!
Уже підходять, на поріг стають!

Оце і все з людьми моє прощання —
ці діти, діти, цей ласкавий рій.

Спасибі вам за дерево пізнання —
оце єдине, де безсилий змій.

...Бряжчить залізо. З кам'яної пітьми
хтось тишину вигупує чобітьми.
І входить смерть. Вона в людській подобі.
"Не ридай мене, мати, зрящи во гробі!
Не ридай мене, мати, зрящи во гробі..."

Біля воріт юрмилися цікаві.
Чого вже там ті люди не верзуть?
Вже кат пройшов, аж грухнуло в Полтаві:
— Везуть Марусю, людоньки, везуть! —

Везуть Марусю за делекі гони,
за сиве море тої ковили.
Уже голів судейських макогони
в степу на вітрі мідно загули.
Вже п'яний Дзизь ведмежу губу кривить,
все поводи натягує: — Гаття! —
А там в степу...
а там в степу, як привид,
стоять оті ворота в небуття.

Все суне в степ, хто пішки, хто на возі.
Отаман Гук дивується:
— Куди?!
Вам, люди, що, зі смертю по дорозі,
що ви претеся гірше череди?

Що їх веде — і доброго, і злого?
Де є та грань — хто люди, хто юрма?
Людей у брамі стримує залога.
От добре хоч, що полку вже нема.
Бо як би їм на все оце дивитись
і проти кого вихопить шаблі?
Та краще вже самому задавитись,
ніж дівчину побачити в петлі!

Лесько Черкес, той мало що не плаче.
Є в нього кінь і шабля є крива.

Пушкар сказав: — Залишишся, козаче.
Тут теж потрібна шабля й голова.

А що зміркуєш тою головою?
Сторожа, судді, війт, — не підступи.
Оце б схопити дівчину живою —
та й мчати, мчати, мчати у степи!

А люди йдуть...
І що їм тут цікавого?
О Господи, спаси нас од лукавого!
Кортить смертельне?..
А кортить, мабуть.
Самі не знають, а таки ідуть.

І піп з хрестом попереду... Це схоже
на хресний хід...
До шибениці?! Боже!
Везуть людину чи від неї тінь?
Усіх Скорбящих Радості. Амінь.

Читає піп з Євангелія. Млосно.
По самий обрій стелеться трава.
І так самотньо, так безодголосно
кричить в степу десь чайка степова...

А тут ще вітер, небо теж якесь,
земля до ніг півпуда налипає.
А тут ще всіх за петельки хапає
отой на правду вражений Черкес.
Питає:
— Люди! Був же такий звичай? —
коли вели на страту козака,
виходить дівка, вкутавши обличчя,
що він не бачить навіть і яка,
і каже:
— От що, я з ним поберуся!
І віддавали ж смертника таки.
А що, як я врятую так Марусю?!
— То ти ж не дівка, тут же навпаки.
В якій же ти їм з'явишся подобі?

І що їм скажеш? Ні, не віддадуть.
"...Настане час, і сущії у гробі
почують глас Христа і ізидуть..."

Піп дочитав. І знову рушили.
Пройшли версти вже півтори.
Вже десь далеко поза грушами
лишились ближні хутори.

І цвинтар той, де над гробками
високе небо тишу тче,
і ті хрести із рушниками,
як у сватів — через плече.

Похід спинився. Свіжа стружка
губила кучері в полин.
Якась полтавська чепурушка
вперед пропхалася з малим.

Стояв поміст. Рябі отари
далеко паслись на горбі.
Гойдався зашморг.
Бігли хмари.
Хтось перемовився в юрбі:

— Люди! Хто привів сюди дитину?!
— Та воно ж маленьке, ще не розуміє.
— То й чукикайте його дома,
чого ж ви його привели сюди?

— Пропустіть матір, хай стане ближче.
Хто-хто, а вона заслужила.
— Перехрестіться, яку матір?!
— Та Грицькову.
— А-а-а, Грицькову.

— Марусину ж не випустили з міста.
Вона ж така вже там, напівжива.
Там біля неї жінка Шибилиста,
Ящиха теж лишилась, Кошова.

І прокотилось натовпом строкатим:
"Ведуть!"
Тітки — біліші наміток.
Проноза швець шепочеться із катом,
щоб потім дав мотузочки шматок.

Замовкли всі,
ніхто й не ворухнеться.
Лиш дві куми, сусідки Вишняка:
— Диви яка, іде і не спотикнеться!
— Іде під зашморг, а диви яка!

— На матір схожа, тільки трохи вища.
Ті ж самі очі і така ж коса.
— Ну, от скажіте, людоньки, навіщо
такій убивці та така краса?

— А це як хто. Я маю іншу гадку.
Якась вона не схожа на убивць.
Злочинниця, — а так би й зняв би шапку.
На смерть іде, — а так би й поклонивсь.

— Бо ти такий вже, чоловіче, зроду,
все б тільки очі й витріщав на вроду, —
сказала жінка з усміхом терпким. —
Знімати шапку?! Себто перед ким?

Перед цією? Себто отакою,
що отруїла власною рукою?
Та щоб над нею обвалилась твердь!
— Побійся Бога, вона йде на смерть!

...Вона ішла. А хмари як подерті.
І сизий степ ще звечора в росі.
І з кожним кроком до своєї смерті
була усім видніша звідусіль.

Стояли люди злякані, притихлі.
Вона ішла туди, як до вершин.
Були вже риси мертві і застиглі,
і тільки вітер коси ворушив.

І тільки якось страшно, не до речі,
на тлі тих хмар і зашморгу, була
ота голівка точена, ті плечі,
той гордий обрис чистого чола.

І в тиші смертній, вже такій, аж дивній,
коли вона цілує образок, —
на тій високій шиї лебединій
того намиста доброго разок.

Аж навіть кат не витримав, зачовгав,
заніс мішок, узявшись за краї, —
чи щоб вона не бачила нічого,
чи так нестерпно бачити її!

А он стоять особи урядові,
щоб тут же й смерть засвідчити судові.

О Господи, прости нам цю ганьбу!..
І раптом вершник врізався в юрбу.

Зметнувся кінь, у піні, дибаластий.
Папером вершник у руці стрясав:
— Спиніться!
Гетьман вас уповновластив
читати вголос цей універсал!

— Іване! Брате! Як ти встиг?! —
кричав Лесько і тряс його за груди.
Суддя стояв ні в сих ні в тих.

І раптом вголос заридали люди.

Ще не вляглось ридання те кругом,
не встиг Іван ще й повід передати,
а Шибилист вже цьвохнув батогом —
хутчій в Полтаву! — матері сказати.

Горбань помацав гетьманську печать.
Суддя подержав, передав бурмистру.
Кат метушиться, люди щось кричать.
Дивитись страшно на Івана Іскру.

Отаман Гук, ступивши на два кроки,
ревнув з помосту поверх всіх голів:
— Наш гетьман, властію високий,
такий наказ читати повелів!

"Дійшла до нас, до гетьмана, відомість,
іж у Полтаві скоївся той гріх,
що смертю має буть покараний.
Натомість
ми цим писанням ознаймуєм всіх:
В тяжкі часи кривавої сваволі
смертей і кари маємо доволі.
І так чигає смерть вже звідусіль,
і так погребів більше, ніж весіль.
То чи ж воно нам буде до пуття —
пустити прахом ще одне життя?

Чурай Маруся винна ув одному:
вчинила злочин в розпачі страшному.
Вчинивши зло, вона не є злочинна,
бо тільки зрада є тому причина.

Не вільно теж, караючи, при цім не
урахувати також і чеснот.
Її пісні — як перло многоцінне,
як дивен скарб серед земних марнот.

Тим паче зараз, як така розруха.
Тим паче зараз, при такій війні, —
що помагає не вгашати духа,
як не співцями створені пісні?

Про наші битви — на папері голо.
Лише в піснях вогонь отой пашить.
Таку співачку покарать на горло, —
та це ж не що, а пісню задушить!"

Отаман Гук, помовчавши (повіка
йому сіпнулась), далі прочитав, —
такий потужний голос в чоловіка,
либонь, хватило б і на п'ять Полтав:

— "За ті пісні, що їх вона складала,
за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп'ятий у Варшаві,
а не схилив пред ворогом чола, —
не вистачало б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!

Тож відпустити дівчину негайно
і скасувати вирока того.
А суддям я таку даю нагану:
щоб наперед без відома мого
не важились на страти самочинні,
передовсім освідчили мене
про кожну страту, по такій причині
що смерть повсюди, а життя одне".

Універсал прочитано публічно,
щоб справу тую уморить навічно.

Оскільки ж трохи не дійшло до страти
і смерть свою вона пережила,
то впрод не вільно пересуддя брати,
бо вже вона покарана була.

...Гойдався зашморг, вже він не потрібний.
Юрмились люди, добра новина.
Сміявся тесля, головою срібний,
що не згодиться тут його труна.

Підбіг Іван —
і в розмах сво́го зросту
збив ту драбинку смертницьку з помосту.
Якісь жінки вже бігли до Марусі.
Чиєсь в юрбі гуцикало дитя.
Вона стояла, мов застигла в русі, —
уже по той бік сонця і життя.

— Такого ще не чувано ніде.
Її пустили, а вона не йде!

— А може, помішалася? Іване!
Мо', хоч тебе послуха? Підійди! —
...Вона стояла. І над головами
уже пливли осінні холоди.
І не було ні радості, ні чуда.
Лиш тихий розпач: вмерти не дали.
Їй говорили, а вона не чула.
І тільки коли матір підвели,
вона відразу наче спам'яталась,
і одхитнулась від того стовпа,
і якось наче здалеку верталась,
чогось вперед руками, як сліпа.
Іще бліда, іще мов крейда біла,
а наче й усміхалась, лебеділа:
— От бачте, мамо, все і обійшлося. —
І цілувала матері волосся.

ПРОЩА

Розділ VI

...Чвяхкотіла земля у старих постолах,
похилилися верби в осінньому шматті.
Повезли мою матір на білих волах,
неоплакану матір, неоплакану матір.

Спочивай, моя мамо, там легше тобі.
Там ніхто не завдасть невигойної муки.
Я ішла за тобою одна у юрбі.
От і всі твої, мамо, і діти, і внуки.

Анікого, нікого нема на землі,
ні єдиної гілочки нашого роду!
Лиш опудало, мамо, в старому брилі
стереже самоту в лобузинні городу.

Я й сама вже не знаю, жива я чи ні.
Тільки знаю одне — що, склепивши повіки,
пропливла моя мати у тому човні
та й втонула у землю, втонула навіки.

Добрела я додому тоді звідтіля.
Та й ношу її смерть у душі, як провину.
Все ввижається: чорна осіння земля
глухо гупає, мамо, об твою домовину...

...Недовго мати щось тоді й прожевріла,
щось після того тижнів півтора.
Кленочками червоними й рожевими
її на той світ осінь провела.

І одридали в небі журавлі
мені людину в світі найдорожчу.
Отой горбочок свіжої землі
поцілувала. Та й пішла на прощу.

...Учора вмилась в річці Полузір'є.
Дивилась в небо — пролітає птах.
Така безмежність і таке безмір'я!
Мій біль в мені. А я у цих степах.

Легенький вітер трави хилитає.
Пасе корову тітка на межі.
Ніхто мене нічого не питає.
Я всім чужа, і всі мені чужі.

Іду. Бреду. Захочу, то й спочину.
Розбиті ноги остуджу в росі.
Ніхто мені не дивиться у спину.
Я йду. Людина. Я така, як всі.

Ще поки тепло, заночую в лузі.
А там хтось впустить, перебуду ніч.
В хатах щебечуть діти голопузі.
Чомусь як гляну, — однімає річ.

Щось надломилось в голосі тремкому.
Дорога, степ — усе як в тумані.
Он ще прочани. І, мабуть, нікому
немає гірше в світі, як мені.

...Учора хтось жалів мене: причинна.
Така тепер я чорна і худа,
така хистка тепер моя хода.
Вбираю світ порожніми очима.

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,

усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

...А степ уже сивий на поминках літа.
Осіннього неба останні глибини.
І гілка суха, як рука карметіта,
тримає у жмені оранж горобини.

Як глянеш упростяж — дорога в намисті.
Ці барви черлені і жовтогарячі,
ці щедрі сади у багряному листі! —
а люди бредуть і бредуть, як незрячі.

Шуліка з неба видивляє мишу.
Горять на сонці грона горобин.
Сіріє степ. Сорока бриє тишу.
Прочани хліб виймають із торбин.
А дика чайка б'ється об дорогу.
Мандрівний дяк обідає на пні.
— Чого кульгаєш?
— Пробуртила ногу.
— То сядь спочинь.
— А ніколи мені.
— От і мені все ніколи та й ніколи.
Хоч як біжи, а все у довжину.
То я й не кваплюсь.
Вмерти завжди встигну.
А часу все одне не дожену.

— Чи Київ ще далеко? — Та не дуже.
Варшава далі, — усміхнувся дяк.
Сидить і палку мені струже.
Такий старий, небритий, як будяк.

— То це на прощу вибралася ти?
Це треба шмат дороги попойти.
Ще будуть села, будуть города.
А втім, нічого. Ти ще ж молода.

Але чогось така вже, як обвуглена.
Якась така, мов знята із хреста.
Тут, — каже, — палка буде не обстругана.
А тут ми зріжем, — каже, — бо товста.

А я дивлюсь: чужа мені людина.
Розійдемось, чи стрінемся коли?
— Хотіла жити, а життя не вийшло.
Хотіла вмерти, — люди не дали.

А він мені: — Моя ти голубичко!
Страданіє, як кажуть, возвиша.
От я й дивлюсь, що в тебе ж таке личко,
що в ньому наскрізь світиться душа.

А як подумать, дівчинко моя ти,
то хто із нас на світі не розп'ятий?
Воно як маєш серце не з льодини,
розп'яття — доля кожної людини.

Та є печальна втіха, далебі:
комусь на світі гірше, як тобі.

— То ти з Полтави?
— Та, кажу, з Полтави.
— А де живеш, а звуть же тебе як? —
Кажу: — Маруся, як уже спитали. —
І знов мовчу. Такий настирний дяк.

— Ну, як там ваші вулиці Гончарні,
Ковальські, Чоботарські? Ти чия?
Які пісні співаються печальні,
про Остряницю все та Чурая?

А очі в нього тихі та ласкаві.
А так і видно — добрий чоловік.
— А ви, кажу, давно були в Полтаві?
— При школі, — каже, — зимував торік.

Люблю Полтаву. Люди там не сонні,
І місто славне. Де ти там живеш?
Купців полтавських бачив я в Саксонії,
на Шльонську і по землях франків теж.

Шаблі там не ржавіють у коморах,
і кінську збрую миші не гризуть.
А що вже порох, — добрий роблять порох,
в бочки зсипають, гетьману везуть.

Які у вас там питія і страви!
А як співає дівчина оця!..
— Та я, кажу, не зовсім із Полтави.
Я там, кажу, з одного хуторця.

Хоч би ж не взнав!..
А він собі стругає.
— Людину скрізь біда підстерігає.

Ось на, бери, добряча патериця.
І в мене є, а вистругав, ще б пак.
Двох ніг замало, третя пригодиться.
Та й одганятись ніччю від собак.

Бо тут чим далі, о ночівлю важче.
Не те щоб глухо або люди злі.
Чумою вродить, коли років два ще
отак війна походить по землі.

Уже тут дожилися до багатства, —
між людьми мор, на дереві — хробацтва.

Пройшов я землю піднебесну,
як говорив святий Іов.
Куди не глянеш в даль оцю окрестну, —
тут споконвіку скрізь лилася кров.

Там відступало військо Остряниці.
Тут села збив копитами Кончак.
А у долині річки Солониці
слізьми покути висох солончак.

Он бачиш, хрест, і та пташина зграйка,
і та вже річка висохла на чверть, —
оце отут скрутили Наливайка
і віддали на мученицьку смерть.

Був молодий і гарний був на вроду.
І жив, і вмер, як личить козаку.
За те, що він боровся за свободу,
його спалили в мідному бику!

А он уже й видніє з далини
столиця Вишневецького — Лубни.
Там жив Ярема, син Раїни,
страшний руйнатор України.
Упир з холодними очима,
пихатий словом і чолом,
душа підступна і злочинна,
закута в панцир і шолом.
Уломок лицарського роду,
мучитель власного народу
кривавий кат з-під темної зорі, —
отам він жив, на Замковій горі.

З гори тієї, що стоїть, висока,
в кільці річок і копаних канав,
лубенський родич краківського Смока
у нашу землю кігті увігнав.

Бенкетував, сідав на шию хлопу,
пускав дівчат по світу без коси.
Стріляв козуль, возив пшоно в Європу
і на поташ випалював ліси.

Загарбав край, неначе відумерщину,
і брав за все — живе і неживе.
За дим, за торг, ставщину, сухомельщину,
спасне, гребельне, з воза, рогове.

Обклав податком вулики, броварні,
степи, луги, левади запосів.
В монастирях, обладнаних під псарні,
святі ченці удержували псів.

Тримав усе оружною рукою.
Був кам'яніший од своїх твердинь.
Горіли села, кров лилась рікою,
коли тікав степами на Волинь...

А вже в Лубнах нема ні бернардина.
Вода усохла в замкових ровах.
І, як печаль одвічна, двоєдина,
душа Раїни плаче по церквах.

А там, де жив всевладний Єремія,
де поросли вже дикі чагарі, —
ще кам'яною щелепою змія
щербатий мур чорніє на горі.

Де був палац — лежать одні руїни
стирчать уламки обгорілих стін.
Усе сумує смутками своїми...
Душа Раїни квилить між руїн.

І тільки хмари, хмари пурпурові...
І при дорозі — мальви і терни...
І на губах, як вічний присмак крові, —
столиця Вишневецького. Лубни.

Вже ледве йду. Боюся, що пристану.
Лубни минули, є ще трохи дня.
І, як пола подертої сутани,
накрило місто чорне вороння.

І знову степ. І знову даль розлога.
І я мовчу. І дяк уже мовчить.
Ідеш, ідеш... Дорога та й дорога.
Ідеш, ідеш... Хоч би вже відпочить.

Зайшли в село. І моторошно, й дивно.
Ні гавкне пес, ні корби не скриплять.
Хати — як скирти поночі, ні блимне.
Невже так рано люди уже сплять?

Двори якісь похмурі, непривітні.
На все село зустріли двох жінок.
Мов колодки, поцюкані в дровітні, —
гіркі обличчя в борознах думок.

А дяк нічого, підтягнув ременика,
ще й бадьоренько гомонить до мене,
мовляв, оскільки це село Семенівка,

ну, то ходімо, — каже, — до Семена.
От хоч і в цю хатинку понад шляхом.
— Нам, — каже, — що. Усе ж таки під дахом.

А там той дах із просвітом аршинним,
підперлась хата ветхими дверми,
обтулена потрухлим кияшинням
іще з позаминулої зими.

А в хаті пустка, аж земля на споді.
І кріт нарив, і піл уже сторчма.
— Сідаймо, — каже, — у чужій господі.
Господа є... Господаря нема.

Тут од Лубен до самої Волині
лежать навколо села удовині.
Причілки виглядають з кропиви.
А тут, як бач, немає і вдови.

Тікав по трупах Єремія звідси.
Та все карав, карав, карав призвідців.
Рубав їм руки, вішав, розпинав,
садив на палі, голови стинав.
Страшний по ньому залишався слід —
козацьких тіл кривавий живопліт.

Усі тут гибли, винні і невинні.
Лишились тільки села удовині.
Та назви сіл, побільшости з імен, —
бо все ж Панфил, Григорій та Семен.

...Уранці вийшли. Тиша серпанкова.
І павутиння вже, мов ятері.
Та на поріг наживлена підкова,
та заржавіле рало у дворі.

Іду. Мовчу. Не дуже нам спочилось.
Вночі по хаті все ходив Семен.
Чи серце знову плакати навчилось
на цій дорозі в Київ із Лубен?!

Мовчу. Іду. Дивлюся на дорогу.
Минаю села тихі і річки.
Якомусь ти своєму, певно, богу
поставив, княже, ці страшні свічки.

Аж ген за обрій — далі, далі, далі! —
усе мені ввижаються ті палі.
Над плином років, паростю ялин,
жовтогарячим дивом горобин,
ще й досі кості торохтять зотлілі,
і на вітрах рукава лопотять,
і чорні свити на козацькім тілі
за воронням ніяк не одлетять...

А вороння! Його вже тут — аж темно.
І кряче, кряче, кряче з верховіть...
А крук — самітник. Він собі окремо.
Сидить і жде наступних лихоліть.

І каже дяк: — Спитати б цього крука,
він крук старий, набачився всього, —
чи думав Байда про такого внука,
що зрадить славу прадіда свого?!

Чи не тому такий Ярема й лютий,
ладе́н цю землю трупами змостить,
що кожна тут осичинка над шляхом
йому про Юду листям шелестить?..

А вже й поля імлою огорнулись.
Слова самі на голос навернулись:
"У Полтаві на риночку
Та й п'є Байда мед-горілочку.
Та й п'є Байда, Байда молодецький.
А назустріч Байді їде Вишневецький.
— Де ти, — каже, — тут такий узявся,
Що мені на очі ще не попадався?
Хто ти, — каже, — і якого роду,
Що тебе не бачив я в Полтаві зроду?
— А я Байда, Байда Вишневецький,
Що мене повісив колись цар турецький.
Що у Царгороді та й мене схопили,
Та й за ребро гаком, гаком зачепили.

У раю сидів я, дуже я занидів,
Бо вже України років сто не видів.
Одпусти на землю, — говорю Петрові. —
Там же мої діти, чи живі-здорові?
Там же мої діти в третьому коліні.
Що вони там роблять тепер на Вкраїні?
А Петро послухав,
Та й спустив драбину,
Та й спустив драбину
Прямо в горобину.
Як гукне ж Ярема на свої гайдуки:
— Візьміть того Байду,
візьміть добре в руки!
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
Та й за ребро гаком, гаком зачепіте!
...Ой висить Байда на риночку,
Та й не день, не нічку,
та й не годиночку.
Каже Байда, Байда Вишневецький:
— Краще б мене вішав ще раз цар турецький!
Висіти на палі то іще не мука,
Як тепер дивитись на такого внука!.."

— Е, дівчино, я слухаю, та й байдуже,
що ти ж співаєш не про того Байду вже.

А голосочок! То чого ж ти крилася?
То все мовчиш, то я аж остовпів.
Співав і я на хорах і на криласі,
і знаю світський і духовний спів.

Дишканти чув я, тенори, баси.
А ти співаєш — душу всю проймає.
Бувають, може, й кращі голоси,
але т а к о г о другого немає!

Послухай, — каже, — дівчино з Полтави,
де ти навчилась брати ці октави?

— Пісні мої дівочі, не вселенські.
Співаю так, не вмію по-письменськи.

— А я пізнав риторики, інфими.
І так скажу: душа жива не ними.

Пііти пишуть солодко, під метри.
Про три персони божі. А слова,
слова, Марусю, видумані, мертві.
Од слів таких чманіє голова.

Піднаторіли наші віршописці,
бодай їх муха вбрикнула в колисці, —
убогі словом, мислію порочні,
у тридцять літ плішиві і старі,
вони складають віршики святочні,
а в селах ридма плачуть кобзарі.

Або такі, як ти оце, дівчата
в сумних піснях виспівують життя.
Ще Україна в слові не зачата.
Дай Боже їй родити це дитя!

Бо те, що пишуть, то іще полова,
то ще не засів для таких полів.
З часів появи книги "Часослова"
вже й час минув, а щось не чутно слів.

Усе комусь щось пишуть на догоду
та чечевиці хочуть, як Ісав.
А хто напише, або написав,
велику книгу нашого народу?!

Чи десь над книгою тією
свіча у келії дрижить?
Чи десь в церковному притворі
у скрині кованій лежить?

...І знову шлях. Тополі та могили.
Архемівка. Григорівка. Панфили.
Остапівка. Карпилівка. Тишки.
Так і йдемо, крізь горе навпрошки.

Хто десь в селі проторохтів гарбою.
Та й знову тиша тугою бринить.
А дяк говорить наче сам з собою.
Іде, старенький, все щось бубонить.

— Коли я в бурсі пізнавав науки,
Афіни й Рим пройшли крізь мої руки.

От був народ! Що римляни, що греки.
На всі віки нащадкам запасли.

А ми... А ми!.. Хоч би які лелеки
Гомера нам в колиску принесли.

Усі віки ми чуєм брязкіт зброї,
були боги в нас і були герої,
який нас ворог тільки не терзав!
Але говорять: "Як руїни Трої".
Про Київ так ніхто ще не сказав.
Колись у давність недозриму
була страшна дорога з Риму.
І звався Аппіїв той шлях.

Вже скільки тих віків минає,
а в світі, певно, кожен знає,
коли й кого там розпинали,
Про це написано аннали,
про це писали так і в риму,
зучили вздовж і вперехрест.
Але ж ота дорога з Риму
якихось кілька сотень верст.

А тут до самої Волині
лежать ці села удовині!

Хто знає, що тут відбулося?
Хто розказав це людям до пуття?
Неназване, туманом пойнялося.
Непізнане, пішло у небуття.

І десь, колись, через багато літ,
ніхто цього й не втямить вже як слід,
не зніме шапку, не проллє сльози,
бо що? — дорога, їздили вози,
гули вітри, бриніла хохітва...
Велике діло — писані слова!

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.
Ми пишем плугом, шаблею, мечем,
піснями і невільницьким плачем.
Могилами у полі без імен,
дорогою до Києва з Лубен!

Ідеш, ідеш, а ще й не половина,
Ідеш, ідеш, хоч добре, не один.
Кривавим градом плаче горобина.
Пливе туман, як білий лебедин.

Стоять ліси смарагдово-руді,
після дощу надовго крапелисті.
Все глибша осінь. Вже і жолуді
ховає сойка під опале листя.

Оце йдемо вже кілька діб, —
небілені хати і випалений хліб.

І каже дяк: — Де будем ночувати?
Про хліб і сіль давно щось не чувати.

От я мандрую, хоч уже й не молод.
Земля велика, радості нема.
Ускрізь біда.
Не тилько вщался голод,
но і недугів смертоносних тьма.
Вмирають люди, діткнені хоробами.
Господь гробами землю поразив.
Поля засіяв воями хоробрими,
а нехоробрих геть переказив.

А тут ще та комета велетенська,
що наче в небі схрещені мечі.
І голий вовк явивсь біля Смоленська,
і їсть людей, і виє уночі...

Ну, вибачай, нагнав на тебе жаху.
Та ти не бійся, я вже не об тім.
Хоч би яка коршомка біля шляху
або який странноприїмний дім.

Тобі, голубко, хоч води напиться.
Підійдеш перша, може, не злякаються.
Ще буде й гірш. Чим ближче до столиці,
то тим міцніше люди замикаються.

— Пустіть хоч дівку,
що це вам зашкодить?
Чи жалько вам соломи околіт? —
Хтось пробурчав:
— Багато вас тут ходить.
Хай Бог простить. Такий тепера світ.

— Гонорували нас пристойно.
Так під дверима і простоїмо?

Ти тільки той... ти не впадай у відчай.
Ще поки є погривина трави.
А як Ісус, син, — каже, — чоловічий,
не мав де прихилити голови?

Та й те сказити: морове повітря.
І хто там знає, звідки ми йдемо?
— Немає місця, людоньки, повірте.
Самі у хаті покотом спимо.

У того діти, в того породілля,
У того баба хвора на печі.
Бояться люди. Мор іде з Поділля.
Дарма у вікна й стукати вночі.

Зачерствіли люди од всіляких лих.
Неволя давня душі роздвоїла.
"Розширю страх мій на землі живих", —
як сказано в пророка Даниїла.

То поки сонцю крок до потуханія,
мабуть, ходім шукати укриття,
де ні печалі вже, ні воздиханія,
а токмо безконечноє життя.

Такі привітні цвинтарі бувають —
шатро небес і мармур в бур'яні.
Живі живих, Марусю, убивають,
а мертві зроду не зачеплять, ні.
Це тут блукають різні поторочі,
а цвинтар — то вже діло не страшне.
Спокійно там. Хіба що проти ночі
чиясь душа крилом тебе черкне.

Он подивись, — ну чим не райські кущі?
В траві лежить вороняче перо.
Є навіть райки, яблучка гіркущі,
на древі зла прищеплене добро.
Десь, певно,
й змій сховався тут здоровий.
Сама не їж, не спокушай мене.
Бо як побачить янгол мармуровий, —
з надгрібка зійде, з раю прожене.

Гроби все, бачиш, панські, алебастрові
Надбитий янгол думає про суть.
То давній цвинтар. Видно, що душпастирі
біблійних кіз тут іноді пасуть.

Які тут склепи! Цілі кам'яниці.
Герби, склепіння, сходи і гробниці.
Залізні двері, злодій не втеребиться.
І всюди плющ повився на пригребицях.

Які шляхетні прізвища тут панські! —
Бидловські, Козєбродські, Себастьянські.
Яка в них гідність чується велика! —
Рох Яблоновський і Тадеуш Пика.

Ти ба, які наймення гонористі.
Не спиться щось в такому товаристві.

А тут кого заткало павутиною?
Кому це час так амфору надгриз?
Антон Ключенко, писано латиною.
Це, певно, з тих, юхтових, фарфолиз.

Якби видніше, поблукати скрізь би.
Тут є, либонь, вибітні горорізьби.
А цей надгрібок... —
Дяк аж відсахнувся.
Диви, живий, їй-бо, поворухнувся!

"Обняв мя страх", — як сказано в псалмі.
То це ми тут, виходить, не самі.

То, може, ноги отряхнем од праха?
Не дай Бог привид, ще нас наляка.
Щось дуже бідно вбране як на графа
і зашляхетне як на жебрака.

Диви, сидить і нас не помічає,
як той надгрібок сивої печалі.

Мабуть, поляк. Стара-стара людина.
Це ж, певно, тут уся його родина —
у цій землі...
Скорбото всеочисна!
Оце уже і є його вітчизна.
Давай одійдем, що вже тут поможеш?
Одні кричать: "Од можа і до можа!"
А цей старий? Людина між людьми,
живе, як ми, і мучиться, як ми.

Колись нащадки будуть одмивати
оцю печаль од крові і глупот.
Бо можновладці — тяжко винуваті.
А що зробив народові народ?!

...Вже он і зорі сиплються з Ковша.
Складне життя у всій його всебічності.
А як подумать, — що таке душа?
Як той казав, це — горизонт до Вічності.

Гіркущих райок вранці пожували,
та й знов до ночі подорожували.

А вже й ліси соснові почались.
Тут, кажуть, є розбійники і лосі.
Тут вже когось зарізали колись,
то в повнолуння він кричить і досі.
Я вже й не чую тих страшних казок.
Вже йду не йду, підламуються ноги.
Нічної птиці моторошний зойк
і чорний сум лубенської дороги.

І раптом, що це? Жовті світлячки?
Потрухлих пнів далекі мерехтинки?
Мигтять, мигтять...
                    Навколо ж — ні хатинки.
Підходим ближче, а воно — свічки.

Лежать під лісом люди на траві,
на грудях склавши руки воскові,
лицем до неба, тьмою оповитого,
напівукриті хто сачком, хто свитою, —
чи вже умерли, чи іще живі?

На жовті пальці обпливає віск.
Обличчя гострі, одежина латана.
Горять свічки.
                    І сосни пахнуть ладаном.
Шумить над шляхом предковічний ліс.

Якісь пташки шиширхають у нетрях...
Десь виє вовк у хащах лісових...
Ну що ж, ту ніч були ми серед мертвих,
а цю ніч будем між напівживих.
Все ж охітніше. Не підійде звір.
Та й перебудем до холодних зір.

Он ще жива, бач, видно по людині.
Рука здригнула, воском припекло.
— Ви звідки, люди?
                    — З голоду. З Волині.
— З села якого?
                    — Вимерло село.

Ще подих ледве піднімає груди.
Сутемні лиця, білі сорочки...
— Куди ви, люди?
                    — Вже тепер нікуди. —
Свічки... свічки... і тиша... і свічки...

І каже дяк: — У них там на Волині
якісь такі плачі гіркополинні,
то край такої дивної краси.
А голоси, які там голоси!
Але й життя там, Боже, твоя воля.
У них же там і сорочки, як доля.
Там сосонку, кривульку або човник —
а рукави ж біліші лебедів —
ото як пустить чорним,
                    чорним,
                         чорним
до зап'ястку у декілька рядів!

Минає ніч... Свічки вже догорають...
— Ці, — каже дяк, — хоч легко умирають.
А то ішли, як жито наливалось.
Ото як підуть попасом в житах,
то, віриш, потім корчились, звивались,
покрай доріг повзли на животах.

Оце таке. Тобі не надокучило?
Супутника послав Бог балакучого.

Усе складаю в душу, як в шкатулку.
Уже душа гіркіша полину.
І хоч не маю на землі притулку,
но знаю землю вшир і в глибину.
— То ви б усе взяли та й написали,
та й був би слід по вашому життю.

— Я написав, так торбу в мене вкрали,
і всі мої папіруси тю-тю.

Чи думали, що там вино і брашно?
Чи золото, нахапане в війну?
А знов мені заходжуватись страшно.
Старий уже, тепер так не утну.

Вже в мене й чуб, як пух на осокорі.
Вже в мене й очі до письма слабі.
Колись думки на слово були скорі,
тепер думки самі уже в собі.

То вже, мабуть, отак я і умру,
а діло жизні так і не подвигну.
Бо хоч і в рот горілки не беру,
але ж і книгу написать не встигну.

Мої собраття вже пішли у стовбур,
вродивши рясно плевелами слів.
Найперший дурень і останній бовдур
уже, мабуть, в науках преуспів.

А я гусак обскубаний, що й досі
гелгоче щось про правду і добро,
котрому в лапі вдержать удалося
одне своє гусиноє перо.

Мені не треба слави, ані грошей,
ані щоб сильний світу похвалив, —
аби хто-небудь, мислію возросший,
до мене часом слух свій прихилив.

Але ж я прочитателів не маю.
Сам пишу, і сам собі внімаю.

...Тополя гнеться, як тонка танечниця.
Лягає пил в густий чортополох.
І в'ється вдаль дорога-безконечниця.
І ми йдемо, і добре нам удвох.

Бо він бреде, а я собі кульгаю.
Він гомонить, а я собі мовчу.
Уже й на палку дужче налягаю,
і соваю торбину по плечу.

А він іде, милується дорогою.
Він молодий, йому іще не сто.
В старій сукмані, книжка за вилогою
і торба — наче ремеза гніздо.

...Твердіший ґрунт намацують ціпки.
Частіше схил обсотаний корчами.
Чіпляючись лахміттям за гілки,
виходять з лісу у піски прочани.

Піски, піски... І де він, той причал?
Чи так іти, чи стежка одурила?
Пливуть, пливуть кораблики прочан —
над постолами нап'яті вітрила...

Одна ішла, закута у вериги,
у ковпаку залізному, невзута.
Чи хто сказав, чи вичитала з книги,
що Богу вгодна отака покута?

Ішла молитись у святі печери,
казали, — десь іздалеку, з Печори.
Пудовий костур, і сама як мощі.
Та так і впала, не дійшла до прощі.

Чи грішниця, чи, може, так, блаженна.
Присипали. Куди ж її нести?
А вдалині вже Лавра нездвиженна
вечірнє сонце брала на хрести...

І ось він — Київ!
Возсіяв хрестами.
Пригаслий зір красою полонив.
Тут сам Господь безсмертними перстами
оці священні гори осінив.

Так довго йшла, так ждала терпеливо.
І ось він, Київ, за валами він! —
той стольний град, золотоверхе диво,
душі моєї малиновий дзвін!

...І увійшли ми в київські ворота.
Чогось так тихо, мов пройшла чума.
І каже дяк: — Згадай про жінку Лота.
Не озирайся. Києва нема.

Я озирнулась. Я не скам'яніла.
Я не дала пролитися сльозам.
Отак пройшло тут військо Радзивілла!
В руїни вулиць заточився храм.

Дзвіниця — мертва. Обгоріли крони.
І все німе — і гори, і Поділ.
В Литву до себе вивіз наші дзвони
литовський гетьман Януш Радзивілл.

Покинуті, попалені, похмурні
стоять двори, базари, винокурні.

Сади стоять, примерлі од пожежі.
Людей немає. Коні не іржуть.
Лиш на валах необгорілі вежі
стирчать у небо. Попіл стережуть.

Оце мій Київ, це моя вітчизна.
Залиті кров'ю київські вали.
Ой люди, люди, Божа подобизна,
до чого ж ви цю землю довели?!

І каже дяк: — Яка там подобизна?
Коли земля здригнулась від копит,
назустріч Радзивіллу вийшов Тризна,
печерський пресвятий архимандрит.

І так звернувся, сивий та уклінний:
— Короні польській брат одноколінний!

Ось ключ від міста. Ми відкриєм брами.
Іди. Заходь. Та тільки пощади
священне місто і священні храми.

І він ввійшов, литовський князь, сюди.
Як ніж у спину. А Потоцький — в груди.
Богдан між ними, як між двох вогнів.
Що тут було! Розказували люди —
три дні, три ночі Київ пломенів!

...Стояв собор старовинний із випаленою душею.
Ми тихо ступили в морок,
що димом ядучим пропах.
Молилися в порожнечу, на попіл ікон молились,
шукали живого Бога у сонячних сизих стовпах.

Лежали зрушені плити, як зáшерти чорної криги.
І янголи в білій одежі впритул обступили вівтар.
Кричали полускані стіни.
Якісь недопалені книги
заблуканий місяць знадвору холодним пальцем гортав.

Перехрестилась і заплакала.
І тихо вийшла із собору.
Ішла на прощу, а потрапила
чи то в Содом, чи то в Гоморру.

...Вже поночі до Лаври добирались.
Ішли угору вузько, в колосок.
Якісь яри, якийсь дрімучий праліс.
Яри нічого, краще, ніж пісок.

А по ярах, по схилах, як тубільці,
землянки покопали погорільці.
Ідеш, аж дивно: у вечірній млі
то там, то там димок із-під землі.

І каже дяк: — Як у часи Батиєві.
Пішли у землю люди в Києві.

Вже й обжились. Он хтось обгородився.
А хто і сіно склав уже в стіжки,
А хтось уже в землянці й народився,
бо онде жінка сушить пелюшки.

Життя іде. Як сказано у Павла:
"Живіть благочестиво у Христі".
Потерп ще трохи. Вже ось-ось і Лавра.
А там спочинеш по трудах путі.

...Але коли ми підійшли до Лаври.
вже ніч була.
Біля святих воріт,
якісь сиділи постаті, як равли,
ввібравши руки, й ноги, і живіт.

Обідрані, закутані в рядюжки,
не розбереш, де злидні, де злодюжки.
Ще й руки тягнуть, просять Христа ради.
Це люди теж. А що ти їм даси,
коли, минувши селища і гради,
сам третій тиждень сухарі їси?

Святі ворота взято на ланцюг.
У Лавру не пускають волоцюг.

Вночі ворота Лаври не гостинні,
даремно тут і возвишати глас.
Глас вопіющого в пустині,
напевно, був чутніший, як у нас.

Хтось бубонів. Хтось бився у падучій.
До ранку ми й просиділи з дяком.
І волохаті хмари кругойдучі
крутили в небі жовтим мідяком.

...На другий день були ми у печерах.
Тяглись в рукава довгих галерій.
Поклони били. І чекали в чергах,
бо тут людей — що свічка, то і рій.

Печерський старчик спереду іде,
прочанам мощі в щілинку показує.
А я ж не знаю, ані хто, ні де,
то час від часу дяк мені розказує:

— Це преподобний лікар Агапіт,
що ізцілив самого Мономаха.
А це — Алимпій, майстер на весь світ,
до пензля хист був у цього монаха.

Це — Нестор, найславетніший з дідів.
Лишив нащадкам працю свою горду,
бо він писав і в келії сидів,
а я ходив, і в мене вкрали торбу.

А далі все подвижники, святі,
що тут сиділи в келіях заперті,
що їх Господь за подвиги в житті
сподобив буть нетлінними по смерті.

Оце Мардарій, що не мав майна.
А це — Пафнутій, що не пив вина.

Це — преподобний схимник Силуян,
котрий без шуму, крику і ловитви
злодіїв, дременувших у бур'ян,
зв'язав єдино силою молитви.

Це — Нестор другий.
Зветься він — Некнижний.
Таку заслугу перед Богом мав,
що завжди був на всіх богослужіннях,
а й разу, ти скажи, не воздрімав.

А це — Сисой, що хіть свою презміг,
щодня ходив до річки у веретті
і роздягався з голови до ніг,
щоб комарі кусали в очереті.

Такі часи були благофортунні,
що кожен подвизався зокрема.
І жоден подвиг не лишився втуні.
Тепер таких подвижників нема.

Блюзнірська мисль запала мені в душу:
"Чому на них молитися я мушу?"

Хіба оті, без німбів, без імен,
на тій дорозі в Київ із Лубен,
або оті, під лісом, із Волині, —
хіба не більші мученики нині?!

Стою. Дивлюся на дніпровські схили.
Сисой... Мардарій... Подвиги Ахили...

Тут кров лилася. Тут пройшов Батий.
Софроній... Пимен... Мученик... Святий...

І каже дяк: — Немає у нас ліри.
Та й розум за бодягу зачепивсь.
Сисой, Мардарій — мученики віри.
А Байда що, од віри одступивсь?

Аби слова, хоч бред второзаконія.
А що сильніше підпирає твердь —
молитва преподобного Антонія
чи Наливайка мученицька смерть?

Я й сам колись проводив час
в молитвах.
Та й думаю, в землі чужосторонській,
що як же так, — ті гинули у битвах,
а ті спасались на горі Афонській?

Триліси взяти, сотенне містечко.
Це ж ось недавно, це ж ось недалечко.
За кілька днів ворожої облоги —
ні жителя живого, ні залоги.
Було містечко... А підходиш ближче —
нема нічого. Тиша. Попелище.
Лиш ходить смерть з кривавою косою...
А ти прийшла молитися Сисою.

Сидів подвижник, як ведмідь у гаврі.
Вже тут книжки друкуються у Лаврі.
Оно пройди під вікнами друкарні, —
які листки просушуються гарні.
Це ж скільки там нового, дивовижного!
А він тобі про Нестора Некнижного!

Вже скрізь у нас є різні школи братські.
Пів-України — сироти козацькі.
Од Лохвиці до самої Молдови,
пів-України — то козацькі вдови.
Дітей без мужа ставити на ноги.
Ні захисту в житті, ні допомоги.
Такі ж гіркі, такі ж безоборонні!
А їм все те ж — про подвиги Февронії.

Ти, певно, ще була тоді малою,
як пролітала зірка із мітлою.
А це було в той год страшний, коли
п'ятьох старшин козацьких розп'яли.

І голови —
                    хто звідки родом —
поставили перед народом.

То жінка та, хорунжого чи сотника,
що під стовпом лежала нежива, —
то можна їй про Симеона Стовпника,
що на стовпі мережив кружева?!

...Ох, не такою я була й малою,
коли летіла зірка над Сулою.
Це ж він про батька, це про Чурая.
Це ж мати там лежала так моя.

Була зима. Якраз після Водохрища.
Людей зганяли з усії Полтави.
Щоб всі ж дивились на таке видовище.
А мати крижем лежала,
                    примерзали коси до снігу.

На все життя! — допоки я жива —
мені в очах той сніг... та голова...

— Чого ти плачеш? — дяк мене питає.
Кажу: — Нічого...
                    Листя облітає.
Так так, кажу, заплакалось само. —
...Вже люди вишнурковуються з церкви,
а ми з дяком усе ще сидимо.

— А я вже, — каже, —
                    черствію з годами.
Вже вечоріє. Вже, мабуть, ходім.
Десь там, за монастирськими садами,
напевно ж, є странноприїмний дім.

...Знайшли той дім десь на задвірках Лаври.
В дві дошки збитий стіл і вичовгані лави.

Духо́та сиза, як відьомські коси,
аж пломінці на гнотиках дрижать.
І богомільців цілі стоси
перед очима предлежать.

І каже дяк, хитнувшися: — Дитино!
Мовчу про ліс і не кажу про степ.
Та краще ж ночувати десь під тином,
аніж оцей лахмітяний вертеп!

То ми пішли, та майже так, надворі,
сухого листя трохи нагребли,
та лежимо, та й дивимось на зорі.
Та й, каже дяк, свободу обрели.

Над нами вітер, листя ронячи,
хитає гнізда гайвороночі.

Дашок благий, земля сира,
і тягне холодом з Дніпра.

Усе б нічого, ми б уже і спали.
Міцні під небом сни подорожан.
Але ченці на ноги наступали
і дзвоником будили нічліжан.

Оце один виходить з-за собору,
доземну рясу тягне за собою.
А там і другий —
стриб через канавку,
збирає знову мідяки в карнавку.

— Оце так сон приснився у столиці, —
промовив дяк, сідаючи бочком. —
Що вариш ти вареники в криниці
і жовте листя ловиш друшляком.

Удрав шпака, як кажуть, знакомито.
Що ж, можна спати і на цій стежі,
якби ж мені не ставили копито
на саму грудь ці праведні мужі.

Пошарудівши у сухому листі,
дістав з торбини пучку тютюну.
— От, — каже, — кляті, — каже, — чорноризці.
Сон перебили. Вже я не засну.

Сиджу, дивлюся, — вік прожив на світі, —
на те гніздо у тому верховітті
та й думаю: дурний ти чоловік,
що от прожив на світі цілий вік
і, наловивши повну душу ґав,
гнізда собі ти так і не зібгав.

...Колись в селі, що зветься Темногайці,
а йшов мені тоді двадцятий рік,
мене хотіли прикрутить при Гальці.
Хвалити Бога, вирвався і втік.

А ще колись, за Дідьковою Греблею,
під Києвом, отут, на Ірпені,
я знов притульним затишком погребував,
а вже й під сорок гухнуло мені.

Любив я панну, Птимченко-Заглобську.
Уже й надхмарні замки будував.
"О рани Єзу, пан муві по-хлопську!" —
сказала панна. Я зрезигнував.

Ну, та й нічого. Так мені і треба.
Немає щастя, — можна жити без.
В душі людській, крім видимого неба,
є одинадцять всячеських небес.

Був регентом, і був я канархистом.
Любив людей і обминав юрму.
І відзначався коромольним хистом —
несклонностью к духовному ярму.

Пізнав любов, пізнав я і ненависть.
Гарячий був, доходив до нестям.
Колись я жив. Тепер я розминаюсь
з людьми, з лісами, з небом і з життям.

Дорогу маю, ту єдину втіху.
Лахва дякові, поки не зима.
Ото таке — цвірінь та в стріху.
А що, як стріхи власної нема?

Бував я скрізь. Душа у мене боса.
Пройшла тернами множества земель.

І брагу пив, напарену із проса,
мальвазію також і мушкатель.
В тюрмі варшавській був я кілька діб,
жував у Празі семидальній хліб,
в Молдові їв солодкий виноград,
ногами зміряв всенький Семиград, —
та у якій не був я стороні,
щось наче завжди плакало в мені:
іди туди і віку там дожий,
у землю рідну, де ти всім чужий.

Мандрівний дяк, по світу волочуся,
не маю ні родини, ні рідні.
Зустрів тебе та якось і незчувся, —
так на душі потепліло мені!

Ти скоро підеш, дівчино, додому,
в свою Полтаву, до тії ріки.
А там якомусь хлопцю молодому,
мабуть, твої вже сняться рушники.

Щастить же людям. Ех, ти, дяче, дяче!
Не був би ти самотній на віку,
якби хоч раз в судьбі своїй бродячій
зустрів колись ти дівчину таку!

Не подивуй, коли я раптом зникну.
Боюсь печалі, що до тебе звикну.

...Десь в било б'ють за звичаєм пустельним.
Оце такий тепер у Лаврі дзвін.
Так били в било перші преподобні,
коли ще ліс був Богу до колін.
Коли іще в розбійницьких печерах
валялись просто то кістки, то череп.
І не було ні мурів, ані брам,
лише на зрубі зарості малини
і перший ветхий дерев'яний храм
з престолом ще із каменю і глини...

Тепер у Лаврі? — де вже ті ліси?
Де молитовна тиша над лісами?
Лише Дніпро, брат вічності й краси,
тече в лугах тих самих і так само.

А над Дніпром, на цій святій горі, —
тут ціле місто, з гутами, ровами,
з надбрамними кремезними церквами,
з монастирями вже в монастирі.

Аж страх бере. Стоїть новоприбулець,
ніде не втрапить, поки не спитав.
Самих тут келій — кілька добрих вулиць.
Самих церков — на кілька тих Полтав.

Якби не дяк, то що б я і робила?
Він знає все, сивесенький спудей.
...Пустельник б'є в пустельне било.
А в цій пустелі — тисячі людей

Тут є такі, що трохи чи не плазом.
Сліпі, німі. І в кармазинах є.
Чи нас Господь почує усіх разом,
коли так просить кожен про своє?

А я ж прийшла з такого далеку!
Тут, кажуть, є стара як світ
больнична церква при шпиталику,
десь там біля святих воріт.

Давно колись, по всіх превратностях,
як каже дяк, її возвів
при Лаврі, бувши тут привратником,
один з чернігівських князів.

То люди йдуть оце й понині,
бо, кажуть, ніби легшає людині,
як пом'янути саме в ній,
у тій церковці кам'яній,

своїх померлих... Пом'яну
і попелом розвіяного батька...
і матір, що звела я у труну...
Тих, що душа не виговорює...
Гордія... Ганну і... Григорія...

Мені б молебень відслужити.
Жива, то якось треба жити.

* * *

...Останню ніч то ми уже й не спали.
І знов ченці на ноги наступали.
Бухикав дяк, і дощик моросив.
Ото, мабуть, грязюку розмісив!

Зітхає дяк, бурмоче: — Ех-хе-хе!
Холодний світ, бодай йому лихе.
В життя приходиш чистий і красивий.
З життя ідеш заморений і сивий...

Мабуть, під ранок я таки заснула.
Така мене утома огорнула! —
якийсь короткий, нечутенний сон...
Прокинулась від крякання ворон.
Дашок дірявий, дощана стіна.
Дяка немає. Тиша. Я одна.

А на саквах лежить мені обнова —
в червоні квіти хусточка тернова.

І ранок був, і дощик моросив.
Вже й дуб ту хустку
листям притрусив...

Пора й мені. Пора й мені, пора.
піски, піски... і синій плин Дніпра...
і ліс... і шлях... і явір... і криниця...
Куди іду?!
Хто жде мене, крім Гриця?

Кричать ключі у небі журавлині.
Кому, і що, й навіщо говорить?
Лягти під лісом, так як ті, з Волині...
І догоріть... і свічка догорить...

Але іду, розмотую дорогу.
Була на прощі, помолилась Богу.
Купила в Лаврі кілька свічечок.
Зустріла добру у житті людину.
І з тих усіх дякових балачок
усе частіше згадую єдину, —

ту найсумнішу втіху, далебі:
комусь на світі гірше, як тобі.

А вже й ті села, як одні могили.
Потроху вже й доходжу до Лубен.
Григорівка. Семенівка. Панфили.
Святий Григорій... і святий Семен...

ДІДОВА БАЛКА

Розділ VII

Зима старенькі стріхи залатала.
Сніги рожево міняться в полях.
На всі ворота замкнена Полтава
козацьку чату вислала на шлях.

Їх кілька душ, у них далекі очі.
Між ними Іскра і Лесько Черкес.
Сніги, сніги... Сліди ще тільки вовчі.
Порожній степ і тиша до небес.

Гризуть вудила коні з нетерплячки.
Поривчий вітер вихолку несе.
Сніги, сніги... З якої б то болячки
так тихо все? І тихо так — не все.

Ген хуторів причаєність глибока.
Он хтось іде в Полтаву з клумаком
І далина на всі чотири боки
перехрестилась чорним вітряком.

...Стара моя Полтавонько, Олтаво!
Щоразу по згладі молода.
Ох, скільки дзвонів тих одкалатало,
коли тебе пустошила орда!
І як літали стріли половецькі
і клекотіли степові орли!
Минулих літ великодні мертвецькі
тебе густим мовчанням облягли.

І що лишалось від твоєї вроди?
Безлюдних дворищ вилягли тини,
між попелищ некопані городи,
де рили землю дикі кабани.

А потім знов на тому потолочч,
несіяні, мов квіти і трава,
пробились люди і протерли очі, —
Полтавонько, ти все-таки жива?!

Плакучі верби сплакали у воду
гірку пилюку одболілих літ.
З підземних нір зацьковану свободу
попідруки ти вивела на світ.

Позаростали рутою руїни.
І знов твій голос тугою примовк.
В твоїх лісах, над водами твоїми
своїм богам молився князь Вітовт.

Зминули дні. Ти старшала роками.
Ішла у небо і вростала в ґрунт.
Тебе обняв залізними руками
чужий король, неситий Сигізмунд.

І знову, знову, знову під'яремна!
Чи вже собі ми ради не дамо,
ще й Вишневецький, виродок Ярема,
свій власний кат, запріг тебе в ярмо?!

І знову захід — наче багряниця.
І знов надія в розпачі оман.
Де впав Павлюк, там виріс Остряниця,
і всі кайдани розірвав Богдан!

І знову лихо. Не пройшло і году, —
у Білій Церкві складено угоду.
І знову ти лишилась на поталу,
і знову панство суне на Полтаву.

Щоб знов тебе поставити навколішки,
щоб ти була рабою, як колись.
Он знову люди з хуторів навколишніх
в твою фортецю степом потяглись.

Іде, біжить — усе, що є живого.
Жене корів, кульгає до узбіч.
О давнє місто, звикле до облоги,
яка тривожна буде в тебе ніч!

...Козацька чата дивиться на шлях, —
по самий обрій порожньо в полях.

Тепер пани хай пройдуть хоч облавою,
то вже стоять покинуті двори —
людські осади за Полтавою,
поодинокі хутори.

Пустеля, степ...
ворон голодні ґвалти...
Нема кому із ким заговорить.
Лише димок із Дідової Балки
курить собі у небо та й курить...

Там дід живе, той самий дід Галерник,
немрущий дід, самітник і химерник,
що, років двадцять бувши у неволі,
уже ж коли вернувся, а й тепер,
що не різьбить, — у нього мимоволі
подібне до малесеньких галер.
Ложки, ковганки, різні голянички,
миски косарські з вухами, сільнички.
А вже таку різьбовану і ловку
ніхто, як він, не зробить салотовку.

То винесе в Полтаву, то по селах
(як не замети, звісно, й не дощі).
Отож в турецьких дідових галерах
Полтава і затовкує борщі.

Ніде й душі уже на виднокрузі,
і тільки з Балки Дідової — дим.
Це ж, певно, він у тій своїй ярузі
на цілий степ залишився один.

— Гей, діду, діду, од дороги близько!
Гей, діду, діду, як ви там, живі?

— Та й те сказать, — хіба це вперше військо
у мене пройде тут по голові?

Присунув пень, — це в нього за ослоник.
Та й сів стругати з липи ополоник.

У хаті тепло. Пахне деревиною.
Коріння повно, всякої різьби.
Під сволоком, між маком і калиною,
шматки сухої липи і верби.

Сказав Іван: — Казали добрі люде,
це ж місяць грудень, літо ще коли.
Тут пройде військо, хтозна, як там буде.
В Полтаві ви б цей час перебули.

— Не хочу людям завдавать мороки,
сидіти сидьма на чужій печі.
У мене хата тут своя, нівроку,
свій домовик, свої он рогачі.

Котору зиму я вже перечовгав.
І домовик зі мною домував.
Оце сидів на причіпку учора, —
сміявся, плакав, руку подавав.

Якби я міг вам бути у пригоді,
а то ж про шаблю думати вже годі.
А був колись такий великовоїн! —
од трьох шабель ще й досі не загоєн.

Та й знов узявсь стругати свою ложку.
— Отак собі і тупаю потрошку.
У Бога смерті не благаю.
Нічого, прийде і сама.
Я ополоники стругаю,
а людям їсти що нема.

...Помовчали. Душа шукала слова.
Воно трудне, не виважиш на хунт.
Кінчався день. Потріскували дрова.
В печі горіло, наче Трапезунд.
Мигтіли різні в полум'ї химери,
різець блищав у діда у руці.
Пливли по хаті крихітні галери —
ковганки, салотовки, поставці...

— Ну, хто про що, а я про Наливайка.
Вона співає чи уже мовчить?

— То вже не співи. То підбита чайка
отак, упавши, на степу ячить.

В ній наче щось навіки проминуло.
Прийшла із прощі дивна і гірка.
Так від людей Марусю відвернуло,
що вже нікого й в хату не пуска.

Усе одна. Нічого їй не треба.
Все їй чуже. Здоров'я теж нема.
Та проща, ті ночівлі проти неба...
оті нестатки вічні... та тюрма...

Не дай Бог, може, в неї і сухоти.
Я все боюся — рине горлом кров.
А не приймає жодної турботи,
а в хаті ж так — ні хліба, ані дров.

Порадьте, діду, ви ж їй наче батько.
Невже ж вона й загине так сама?!
— В такій біді ніхто вже не порадько,
Немає ради. Ради тут нема.

Чого рвеш комір? Тут хіба задуха?
Е, ні, стривай, нічого це не дасть.
В житті найперше — це притомність духа,
тоді і вихід знайдеться з нещасть.

Душа у тебе має бути крицею.
Так плакати не гідно козака.
Твій батько був, Іване, Остряницею, —
наступний гетьман після Павлюка.

Ти ж син його! Душі не занехаєш.
Не маєш права, ти ж таки не Гриць.
Ось пройде час, когось і покохаєш.
Преславний рід полтавських Остряниць!

— Та, може, й буде Гандзя або Настя.
Та, може, й сином закріплю свій рід.
А юж не буде в світі мені щастя,
поки живу я, поки й сонця світ.

Ми з нею рідні. Ми одного кореня.
Мабуть, один лелека нас приніс.
Батьки у нас безстрашні й невпокорені
і матері посивілі од сліз.

Минув той час, ті грози відгучали.
Нові громи схрестились на мечах.
Ми з нею — діти однії печалі.
Себе читаю у її очах.

Минають ночі думами, півснами...
І я минаю... і минають дні...
Вона мовчить і думає піснями.
І не минають лиш її пісні.

...Кінчався день. Сумна і тонкоброва
дивилася Марія з божника.
Вогонь горів, потріскували дрова,
шовкова стружка бігла з держака.
Кіт спину вигнув у тигрясту смужку,
помуркотів та й знов заліг у стружку.
І хаті знов не вистачило ока:
хтось десь промчав, а балка заглибока.
І тільки сніг посипався з гілляки.
— Агов, Іване, он уже поляки!

— От ми тут трохи і притрем їм роги.
А ви тут живете біля дороги, —
сказав Іван, підвівся із ослоника.

А дід собі стругає ополоника.
— Нікуди я, Іване, не поїду.
А там і Ворскла скресне в берегах.
Та й тим ляхам який пожиток з діда?
Живу тут, як закопаний в снігах.

— Дивіться, діду. То ж такі ватаги.
Ніде ж нікого, важите життям.
— З життям то так, то гра навпереваги.
Сюди-туди, не стямишся, — вже й там.

— Що ж, вибачайте.
— За що вибачати?
Мені що турок, що литвин, що лях.

...Над самим краєм пролетіла чата,
і кінь із балки вимчався на шлях.

Вже в небі й місяць вистромить рогульку,
і на порозі намерзає лід.
А дід запалить коріньковую люльку
і довго ще дивитиметься вслід.
І довго-довго буде наслухати
оту раптову тишу хуторів.
Жар вигребе із печі, щоб до хати
на цей димок чужий хто не забрів.

Залив той жар. І виніс головешки.
А ти в кутку постоїш, кочерго.
Та так ото повештався, повештався,
то так воно ще й наче не того...

ОБЛОГА ПОЛТАВИ

Розділ VIII

Степи і ніч. І хвища над степами.
Полтавський шлях сніги перемели.
Вороже військо ломиться у брами.
Глухі ворота. І мовчать вали.
Стоїть обоз по груди у заметах.
Вже встигли сани льодом обрости.
Терпи, Полтаво. Помолись за мертвих, —
передні коні в'їхали в хрести!

Полтава спить. А панство — чи не в гості.
Сахнувся кінь. То ями, то горбки.
Хрести, хрести...
І торохтять, мов кості,
на тих хрестах промерзлі рушники.
Січе хуртеча, гостра, ніби шклиста.
Піввійська вже не встоїть на ногах.
Стара тополя, чорна та безлиста.
Ворон гойда на цвинтарі в снігах.

Пани кленуть у лютому безсиллі.
Це ж до Полтави ледве дотягли!
Прослалось військо на чотири милі, —
хоч головою бийся об вали.

На цій землі було вже їм бувальців,
тут Бог не сіяв з неба їм крупу.
Простягнеш руку — і не видно пальців,
так хуртовина крутить у степу.

Шугає вітер, сатаніє хвища.
Ще спробуй тут багаття розвести.
Аж де той ліс!
Хоч спалюй топорища
або рубай на цвинтарі хрести.

Але ж не можна людність дратувати.
Тут треба увійти без перешкод.
Тут треба мирно.
Все перетривати.
Схизматики — розпечений народ.

Як не кричи, як браму не виламуй, —
угода є, то впустять. Та коли?
...Вали високі. Що там за валами?
Глухі ворота. І мовчать вали.

А вранці, тільки почало світати,
де не було, здається, ні душі, —
а вже стоять наведені гармати,
і при лафетах — мирні гармаші.
Ніхто з панами не заводить бійки
і навіть слів дошкульних не вжива.
Хто курить дерев'яні носогрійки,
хто порох в гаківниці набива.

Сторожа, та стоїть собі на чатах.
Та все їх більш над валом вирина, —
у чорних свитах, у шапках кучматих,
в кобеняках з овечого сукна.
Ніхто нічим нікому не вгрожає,
ні в кого шабля не блищить в руці.
Лиш на валах козацтво походжає,
і за щитами залягли стрільці.

А вже шляхетство інеєм взялося,
і вже охрипло панство від проклять.
Кричать, бряжчать,
ворота вщент розносять.
Але ж ворота ковані. Стоять.

Якусь годину все це потривало.
То їхній головний пояснень зажадав.
А це від Пушкаря козак з міського валу
такий універсал на списі їм подав:

"Панове! Ви і ми — це рівні два народи.
В боях рішили спір, і вільні ми тепер.
Ви, значить, принесли до нас свої клейноди.
Свого орла також. А нащо нам орел?

Наш полк стоїть у полковому місті.
Це значить — стоїмо ми на своїй землі.
А ви тут хто такі? Стояли б десь на Віслі.
У нас тут гетьманат, у вас там королі.

Були б і ви, і ми таким би чином дома.
Було б і вам, і нам кращіше так обом.
Угода? Це ж яка? Вона нам невідома.
Про що й звіщаєм вас з печаттю і гербом.

Між іншим, ви такі пощипані війною
і маєте харчів так мало про запас,
що коли раптом тут піднімете ви зброю,
то місце цих подій не свідчить проти нас".

...Минають миті, довші від століть.
Дозорці ходять, наче на прогульку.
Полтавський полк як вкопаний стоїть.
Пушкар мовчить.
І тільки палить люльку.

— Якщо ми здійсним ці статті угоди, —
дозорці гомоніли на валу, —
то й цей останній острівок свободи —
Полтавщина — потрапить в кабалу!

То це ми стільки вибули війни,
щоб знов сюди вернулися вони?
Щоб у Полтаві, полковому місті,
стояло шляхти на кутку по двісті?!

Вже й так життя, як льох без душника.
Нема коли і жінку пожаліти.
Так мало нам свойого Вишняка,
потрібні нам ще їхні живоїди!

Впустить в Полтаву військо його мосці?
Е, ні, даруйте, тут нема дурних.
Якщо їм зараз в руки не дамося,
то згодом звідси й вдаримо на них.

Вже дехто й занудився при дозвіллю:
— Якби хоч стрельнуть,
хоч пшоном, хоч сіллю.

Отаман Гук, що так гукає ловко,
уже їм з валу гне сухого вовка.

Лише Горбань хапає дрижаки.
Кричить: — Угода! Нарушать не смійте! —
Він думає, — як впустять їх таки,
то перш за все вони повісять війта.

Вишняк, той крутить, преповажний пан,
такий, що всіх панів перепанує.
Учора, кажуть, приміряв жупан.
Іти послом до шляхти пропонує.

Але ж полковник не веде і вухом.
Невже ж так і не виступим на прю?
Лесько сказав:
— Як бухнем одним бухом! —
Пушкар сказав: — Я вам поговорю!

Тут головне — спокійно і без крові.
А там почнуться ночі сильвестрові.
А там Хрещення, Знайдення Глави...
Це перемир'я, хлопці, до трави.

...Іван стояв, дивився на валу.
Все перед ним було як на долоні.
Здіймало військо сніжну кушпелу.
От коней шкода. Дуже добрі коні.

Це ж де не йшли, забрали під сідло.
Така зима, морози іорданські.
Ич, скільки панства з ними прибуло!
Один приїхав у кареті гданській.

І німці є. Теж лицарі тевтонські.
Усе кричить, нуртується, гуде.
Звалити хочуть стіни єрихонські.
Нічого. Вал міцненький. Не впаде.

От тільки балка од дороги близько.
Гей, діду, діду, ви ще там живі?
Та й те сказать, —
хіба це вперше військо
у нього там пройшло по голові?

Пливуть над степом хмари волохаті.
Живе там якось, як уже не є.
Один-один.
І домовик у хаті
сміється, плаче й руку подає...

А десь окремо, як болюча згадка,
стоїть за зиму нахолола хатка.
Над Ворсклою, під тими яворами,
де вже ніхто не світить вечорами.
І тільки вогник блимає вгорі.
Там, певно, Бог живе в монастирі.

І вже забута Богом і людьми
живе Маруся в захистку зими.
У снігових завоях завірюхи,
де вже од хати тільки острішок,
калиною годує омелюхів,
отих жовтеньких стомлених пташок.

Лиш час від часу прогучать копита.
А там до хати й стежка не пробита.
Біліє сніг в лелечому гнізді,
і льоду вже намерзло півбадді.

Хоч би десь вийшла в церкву, поміж люди,
а то ж одна, ніколи і нікуди.
Сухотний кашель надриває груди.
Стоїть зима. Короткі сірі дні.
Вночі горять сторожові вогні.

Щодня, щомиті полк напоготові.
Іван мовчить.
Думки тепер тернові.
І лиш бринить, як болісна струна:
а як Маруся, як же там вона?

...Та як, нічого. Нарікати гріх.
Хіба я вже нещасніша за всіх?

Живе ж оно Ящиха Балаклійська.
А голосила ж років півтора.
А чоловік же не вернувся з війська,
живе ж вона, нічого, не вмира.

Отак і я, привикну, якось житиму.
Ніхто і не побачить, як тужитиму.

Та тільки ж я вдова не Балаклійська.
У неї муж не повернувся з війська.
Поліг, загинув, вбитий молодим.
Їй можна вічно плакати за ним.

Щаслива ти, Ящихо Кошова!
А я... Хто я? По кому я вдова?!

...Так і живу. Минаю, наче хмарка.
Вся облітаю, як осінній лист.
То мишеня майне із закамарка.
То дров підкине дядько Шибилист.

То ти розважиш тугу нещадиму.
То якось я і викреплю цю зиму.

Так, сплю не сплю, зіщулюсь на печі.
І виє пес на місяць уночі.

Іван узяв ту руку, мов крижину:
— Ходім зі мною, доленько, ходім.
Якби мені ти стала за дружину,
яка б то радість увійшла в мій дім!

Не повернула навіть голови.
Лише печальне око з-під брови.
Важка жалоба чорної коси,
і тільки тінь колишньої краси.

— Кого ти любиш, Іване?
Мене
чи свою пам'ять?
Красива я була, правда?
Схожа на свою матір.
Смілива я була, правда?
Схожа на свого батька.
Співуча я була, правда?
Схожа на свій народ.
А тепер моє обличчя зведене судомою болю.
Вмираю від сухот.

Сама від себе вже вмерла.
І ти це, Іване, знаєш.
Оце, що від мене лишилось,
то, власне, уже не я.

Ти любиш не цю, Іване.
Ти пам'ять свою кохаєш.
Щасливий будь нею, Іване.
Бо пам'ять завжди твоя.

— Я і тоді любив тебе до болю.
А вже тепер, Марусю, й поготів.
Дозволь мені лишитися з тобою.
Отак як є. Без змовин і сватів.

У церкву підем. Піп нас обвінчає.
Весілля справим. Пушкаря позвем.
Як не полюбиш, в мене вистачає
на двох любові. Якось проживем.

— Мене, Іване, — отаку понівечену?
Мене, Іване, — отаку гірку?
Хай Бог пошле тобі хорошу дівчину,
ще будеш ти щасливий на віку.

На тому досить. І кінець розмові.
Не треба й говорити нам про те.
Моє життя — руйновище любові,
де вже ніякий цвіт не процвіте.

— Останній плід на Чураївськім вітті!
Оббив тебе такий жорстокий грім.
Хоч би була залишила на світі
дитиночку із голосом твоїм!

— Вже не залишу, долю змарнувала.
Вже не залишу, час мій підоспів.
Якби тепер, мабуть, я заспівала,
було б це вже хрипіння, а не спів.
Так і живу, без голосу, німа.
Пісень немає — і мене нема.

...Оце і все, що є тепер у мене,
моя матусю, нене моя, нене! —
ота могила, на могилі хрест,
і на деревах білий ожелест.

Була у мене мати, наче бджілонька.
Тепер я тут лишилася сама.
Стоїть її холодная постілонька.
Все як було. А матері нема.
Це я убила, я! Її, хорошу.
Картай себе уже чи не картай.
Про що, Іване, я тебе попрошу, —
піди з могили сніг поодгортай.

Іде Іван. І знову повертає.
Думками сніг з могили одгортає.
Вороже військо... Цвинтар при дорозі...
Четвертий тиждень місто у облозі.

...Рубають, кляті, Пушкарівський ліс.
Тріщать і стогнуть, валяться дерева.
Там і село за лісом — Пушкареве.
Рубають, кляті, Пушкарівський ліс!

Старі дуби і парость молоду —
аби сьогодні, а вперед не дбають —
рубають криво, косо, без ладу,
аж так і видно: не своє рубають.

Що день, що ніч, — рубають, аж гуде.
Із валу видно — звозять до дороги.
Та ще й підстрелять зайця де-не-де,
та ще й ведмедя викурять з барлоги.

Сто років ріс. І ще сто років ріс.
Полковнику! Це ж треба провалитись,
щоб так оце стояти і дивитись!..
Рубають, кляті, Пушкарівський ліс.

Пушкар — нічого. Глянув — і нічого.
Спокійні очі. Сива голова.
Шорстка кирея кольору нічного.
Дивився.
Думав.
— Швидше б та трава!

...Вночі над валом палахтить заграва.
І попіл пахне долею Триліс.
Як дикий звір, обкладена Полтава.
Горять багаття — Пушкарівський ліс.

Горять багаття. Панство смажить вепра.
Десь доп'яли старого сікача.
Сидять, неначе виходці із пекла,
усі пани полтавського ключа.

У тих снігах, у тому палахтінні,
заслухані у власну маячню,
сидять, як хижі сатанинські тіні,
у пурпурових відблисках вогню.

І тільки цвинтар чорними хрестами
із ночі підступає до багать.
І вихолка ніяк не перестане,
як привиди, у пітьму одбігать...

Оскільки ж мир,
стріляти нам не можна.
Лесько тупцює, сильно перемерз.
У труби грають. Наволоч вельможна
сама з собою танчить полонез.

Мовляв, їм добре. Козакам в досаду.
Ось почекай, мазурку ще утнуть.
Ми видержим. Хай танчать до упаду.
Вони стріляти першими почнуть.

...Стоять вельможні. Діло затяжне.
Здається, так стоятимуть довіку.
Лесько сміється: — Голод підіжме,
чкурнуть, як чорт від кукуріку.

От хто веселий, так оцей Лесько.
Біда йому для смутку не причина.
Бо як приніс на світ його бузько,
то так і виріс наймитом хлопчина.

Так присутяжив змалку його чмир,
так остогидли стусани і копини, —
а тут війна. А це ж таки не мир.
В чмира табун, а у Леська — й шкапини.

Вдовиний син, замріяна душа, —
вже сотня їхня вийшла із Опішні,
а він біжить за ними, як лоша,
і гірко думи думає невтішні, —

що як же так, в похід йому пора,
сімнадцять літ, а він сидіти буде?!
Якби коня позичити в чмира,
а шаблю він і в битві роздобуде!

...Його піймав хазяїн у степу.
З чужою в суд приведений конякою,
він пояснив, що квапився в похід,
отож не встиг чмиру сказати "дякую".

Подумав суд і розсудив їх так:
що він же вкрав не гроші, не з городу.
Іде війна. А що ж то за козак,
котрий коня не має для походу?

Що він чмиру ніяка ж не рідня,
а все життя старається, гарує.
Не доробився до свого коня,
то хай йому хазяїн подарує.

Отож тепер він хлопець при коні.
Хоробрий хлопець, не якась там хлипавка.
...Лесько сказав: — Хіба це голод? Ні.
Це просто піст. На те ж воно й пилипівка.

...А дні ідуть. Уда́внилась облога.
Вже навіть звикли. Йдеться до Різдва.
З усіх боків одрізана дорога, —
Полтавонько, ти все-таки жива?!

Вже навіть хтось пішов на вечорниці,
об землю вдарив лиха того шмат.
Дівки собі стоять біля криниці,
а парубки стоять біля дівчат.

Грицькова мати доживає віку.
Отаман Гук гукає на валу.
Шинкарка Тацяя сіла на публі́ку,
за блудодійство врізано полу.

В неділю був базар.
Вже чим там торгували,
але ж таки — в неділю був базар.
Баби на гурт дві качки продавали.
Хто виніс мак, хто рибу, хто узвар.

Хтось навіть бачив справжню паляницю.
Дзизь навіть трохи душу закропив.
Лесько, продавши гриву гривострижцю,
собі пищаль гвинтовану купив.

Зате було матерій на базарі! —
зарбаф, штамет, об'яр і алтабас.
А нащо ті шовки та мухоярі? —
Тепер купляй китайку про запас.

А ще були там прянощі й приправи.
Такі ж приправи гарні, як на сміх.
Шапран та перець, — до якої страви?
Чи той мушкатний запашний горіх?

Імбирцю, може? Може, кардамону?
Цитрон заморський, — гріш йому ціна,
коли керсетку он яку червону
дають за вузлик прілого пшона.

Такий Святвечір, що нема й куті.
Стоїть Іван. Над валом крупка сіє.
— Чого стоїш отут на видноті?
Ще стрілить хто.
— Не стрілить. Не посміє.

Був у Марусі. Снігом замело.
Прийшов до неї, навіть не зраділа.
А на Святвечір як вона сиділа,
то вже од неї тіні не було.

Мовчить Іван, потемнівши лицем.
Очей не зводить з поля і дороги.
І кожна мить то може буть кінцем,
то може буть початком перемоги.

...А це якраз після Різдва уранці
ушкварили панове навдиранці.
Налаштували з ночі свою валку,
вже без погроз, без лютих перехвалок,
знялись тихенько — та й у степ безмежний.
То вже тепер хоч цвинтар незалежний.

**Бо поки тут вони під валом бігали,
у ці ворота ступою товкли,
у спину їм з Брацлавщини й Чернігова
нових повстань пожежі припекли.**

**То й мусили забрать свої застави,
мабуть, уже не тільки з-під Полтави.**

**І відступили — у полях тих самих.
За ними панство у ріжнатих санях.
І їхній ксьондз, небритий півзими,
закутаний в тутейші килими.
І те кварцяне військо зашкарубле,
і ті гусари, зведені на пси,
в обледеніле хутряне шкаруп'я
ховаючи похнюплені носи...**

**Вже й день минув, і обрії примеркли.
Уже й людьми дорога загула.
І кволим дзвоном цвинтарної церкви
жива Полтава голос подала.**

**Ген-ген у полі бовваніє чата.
А при дорозі, жерлом у замет,
стоїть покинута гармата,
чавунний львівський фальконет.**

**Де слідно кіньми, застрибали галки.
Вечірнє сонце скоро догорить.
...І знов димок із Дідової Балки
курить собі у небо та й курить!**

ВЕСНА, І СМЕРТЬ, І СВІТЛЕ ВОСКРЕСІННЯ

Розділ IX

Весна прийшла так якось несподівано!
Зима стояла міцно до пори.
Вітри війнули з півдня. І тоді вона
немов у Ворсклу з'їхала з гори.
Ще сніг ковтала повідь широченна,
і рала ждав іще тужавий лан.
А під горою вишня наречена
вже до віночка міряє туман.
Подовшав день.
Полегшали ці тіні,
вечірні тіні спогадів і хмар.
І дика груша в білому цвітінні
на ціле поле світить, як ліхтар.

Уже в дітей порожевіли личка.
Уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава, травиченька, травичка!
І сонце сипле квіти, як з бриля.

Вже онде щось і сіють у долині.
Вже долітає пісня з далини.
Вже горлиця аврукає в бруслині,
стоять в заплавах золоті лини.

Тут коло нас така зелена балочка,
там озеро, не видно йому дна.
Вже прилетіла голуба рибалочка,
ніс в неї довгий, довший, ніж вона.

Вже й дикі гуси в небі пролітали,
вже й лебеді кричали крізь туман.
Вже ходять в болотах біля Полтави
ходуличник, крохаль і турухтан.

Воскресли люди, хоч який хто квелий,
після облоги схожі на примар.
І монастир з цвітіння тих жарделей
пливе у небо, як з рожевих хмар.

О Боже духів і живої плоті!
Я вперше усміхаюся, прости.
Якась галузка в тому живоплоті
і та он пнеться, хоче розцвісти.

Весна прийшла. Скасовано угоду.
Вся Україна знову у вогні.
Цвіте земля, задивлена в свободу.
Аж навіть жити хочеться мені.

Як гарно в хаті, як просторо в сінях!
Як оживають ниви і сади!
А щоб хоч щось лишилось на насіння,
на Пасху їли хліб із лободи.

І знов лелека молиться до зірки.
Клинець городу хоче врожаю.
Є жменя жита, маку є півмірки,
і чорнобривці, й трохи рижію.

Спасибі, земле, за твої щедроти!
За білий цвіт, за те, що довші дні.
Прийшла весна. Сухоти є сухоти.
Все гіршає і гіршає мені.

Уже од кашлю в грудях все зболіло.
То в жар, то в холод кидає. Ну ось,
уже й моє намисто побіліло,
мов памороззю сизою взялось.

Як дивно, жар, але холонуть руки.
А солов'ї чогось як навісні!
Самотнім добре, — жодної розлуки.
Сухотним добре, — гаснуть навесні.

От тільки шкода, — вже не заспіваю.
Город глушіє, — вже не прополю.
Щодня ту ніч, як смерть, перепливаю,
Життя, як промінь сонячний, ловлю.

А дні стоять, — не хочеться тужити!
І кожна пташка хатку собі в'є.
— Скажи, зозуле, скільки мені жити? —
Кує зозуля... Цілий день кує...

Іван приходив. Так, посидів мовчки.
Устав, пішов, оглянувся з воріт.
Лише весна укинулась в листочки,
підняв їх знову гетьман у похід.

Заграли знову труби до походу,
війнуло громом з Тясьмина-ріки.
Богдан підняв козацтво за свободу,
універсалом обіслав полки.

— І знову земля кипить у боротьбі.
І знову я належу не собі, —
сказав Іван. Дивився, як востаннє.
Торкнув мене прощальними вустами.

Не знала я, що сум такий огорне.
Вмирати буду, — пом'яну добром.
Кирея з вильотами чорна
в останній раз майнула за бугром.

І я, котрій давно вже все байдуже,
уже нічим я сльози не впиню.
Прощай, Іване, найвірніший друже,
шляхетна іскро вічного вогню!

Виходить полк. Іван під корогвами.
І я край шляху осторонь стою.
Моя душа здригнулася словами.
Співають пісню, Боже мій, мою!

І "Зелененький барвіночку",
й "Не плач, не журися,
а за свого миленького Богу помолися".
І про того козаченька,
що їхав за Де́сну.
"Рости, рости, дівчинонько,
на другую весну!"
І про воду каламутну,
чи не хвиля збила.
І про ту дівчиноньку,
що вірно любила.
І про гору високую,
і про ту криницю...

Дівчата вчора берегом ішли,
та й заспівали: "Ой не ходи, Грицю".

А я стояла... Що ж мені, кричати?..
Які мені сказати їм слова?..
Дівчаточка, дівчатонька, дівчата!
Цю не співайте, я ж іще жива.

ДУМА ПРО БРАТІВ НЕАЗОВСЬКИХ

**Драматична поема,
старовинний лейтмотив якої
звучить то тихше, то голосніше,
залежно од вітрів історії**

ДІЙОВІ ОСОБИ

Павлюк
Томиленко
Сахно Черняк
І все, і всі, що їм
по дорозі стрічаються

На місці їде віз, і все з ним розминається – дерева, люди, обрії, зірки.
На возі двоє спиною до спини, вони сидять, закуті у кайдани, – Павлюк, *молодший, і старий* Томиленко.
Козацький гетьман та його споборник.
А третій – руки скручені сирицею – Сахно Черняк, *ще зовсім молодий.*

Павлюк

Ми проїжджаєм повз твоє село.
Возів багато, ми в кінці обозу.
Стрибай у рів! До ночі перележиш,
а там і гайда – навпрошки додому.

Сахно Черняк

А ви?

Павлюк

А ми. Ми – в'язні, ми приречені.
У нас із ним дорога вже остання.
Уже десь тешуть дошки для помосту
і ставлять колесо, щоб нас четвертувати.

Томиленко

Ти звідки знаєш? Може, нас повісять.
Або зітнуть. Усе ж таки це легше.

Павлюк

На легшу смерть, даремно, не надійся.
Ми в них на смерть козацьку заробили.

Сахно Черняк

Ну, а хреста ж над нами хоч поставлять?

Павлюк

Чого схотів! Ще добре, як не спалять
на сизий попіл в мідному бику.
Мені учора снився Наливайко,
дак він казав, що в пеклі защитають
ці наші муки. Швидше в рай потрапим.

Томиленко

(тихо)

Ти не жартуй так. Бачиш, він боїться.

Павлюк

Боїться? Він? Чого ж він учепився?
Кажу: тікай! Ми їдемо, бо мусим.
Бо нас везуть. Нас видали свої.
Легким хотіли коштом відкупитись –
скрутили двох, мовляв, це винуватці.
Ось гетьман наш, а це його поплічник, –
а нам простіть, ми будемо сумирні.

Сахно Черняк

Так це ж не всі. Все військо і не знало.
Та ще й вночі. Це купка тих старшин.

Павлюк

Там купка, там. Вже ціле гнойовище.
І Наливайка ж видали свої.
Такі орли, один орліший іншого.
Лица́рство, честь! А дійдеться до діла –
рятує шкуру, видає своїх.

Томиленко

І ти скажи, де є тому коріння?
У чому річ, бо це ж не первина.
Це що, на всіх поділене сумління?

Сахно Черняк

Ні, це на всіх помножена вина.

Павлюк

Чудний ти хлопець. Коли нас в'язали –
чого прибіг? Напився б собі й спав.
Як інші спали. Напились – і спали.
Аж гай шумів, так солодко хропли!

Сахно Черняк

Не всі хропли. Шість тисяч було вбито.
Шість тисяч спали непробудним сном.

Тяжке мовчання. Їде віз на місці –
***повз нього пропливають* чорні верби.**
На чорних вербах – скрижанілий сніг.

Томиленко

Як воронння кричить несамовито!
Вже стільки їдем, а воно кричить.

Павлюк

(*ледь чутно, ніби сам до себе*)

Не всі хропли. Шість тисяч було вбито.
Шість тисяч спали непробудним сном...

Томиленко

Ти щось сказав?

Павлюк

Яка страшна поразка!
Шість тисяч під Кумейками лягло.

Томиленко

Якби нам зброя, нас би не розбили.
А то ж яке в нас військо? Збіраниця.
Із косами, із дрюччям, із ціпами –
прийшли панів за кривду молотить.

Сахно Черняк

А ти мене тоді і не примітив.
А в мене й шабля батькова була!

(*Очима показав на* Павлюка).

Та я ж до нього у повстанське військо
через усю Вкраїну тоді йшов!

Томиленко

Тепер ти з ним через усю Вкраїну
на страту їдеш. І шабель нема.

Сахно Черняк
(*на вухо йому, пошепки*)

А може, все й обійдеться. А може,
іще Господь зласкавиться над нами,
і нас із ним помилують. Його ж
позаторік помилував король.
В останню мить помилував, в останню!
А кат уже й сокиру був підняв.

Томиленко

Король залюбувався. Каже: лицар.
Хоч ворог, хоч і хлоп, а таки лицар.
Такому шкода голову стинати, –
яка ж бо гарна й горда голова!

Нехай відчує королівську милість.
Нехай іде до короля служити.
А він – на Січ, та й знов зібрав голоту.
Гармату відібрав у реєстровців
та як ударив знов із Запоріжжя!..
Тепер вже не помилують.
Тікай.
Кажу тобі, тікай, поки не пізно.

Сахно Черняк

А вас оце отак і повезуть?!

Павлюк

Отак і повезуть. І привезуть. І стратять.
Цим шляхом я вже їхав раз. Тоді
мене везли з Іваном Сулимою.
Іван усю дорогу жартував.
Ми їм тоді фортецю зруйнували,
вертаючи з турецького походу, –
отой Кодак, на скелі, неприступний,
камінний кліщ, що вп'явся в нашу землю,
а ми його шаблями узяли!
То він як пригадає тих драгунів,
котрі од нас урозтіч дременули,
та що як скаже! – двиготять кайдани
од реготу. На ешафоті кат
його боявся. Турки полотніли,
коли він тяжко піднімав брову.
Ти знаєш, що сказав він перед смертю?
Нічого, каже, і на тому світі
душа козацьким сміхом засміється,
а вороги хай думають, що грім!
Але одного разу й він заплакав...
Адже й тоді нас видали свої.

Томиленко

Ну, він як ти, він – гетьман самовільний.
А ті були, напевно, реєстровці.
Служили, то й вислужувались.

Павлюк

Страшно,
що і на цей раз видали свої!

Томиленко

Про тих не думай. Думай ось про цього.
Цей нас не видав. Це вартніш за все.

Павлюк

Умов його, нехай він нас облишить.
Він теж мені – як камінь на душі.
Ось верховий проскаче – і прощайтесь,
поки ще їдем по своїй землі.

Томиленко

Не слухає. Уперся, мов не чує.
Учора покрай лісу зупинились,
кажу: тікай! Тут сосни, тут яри.
А він сміється: що я тобі, заєць?

Сахно Черняк
(*ногою б'є об ногу, щоб зігрітись*)

Гей, тупцю-ротупцю!

Павлюк

В таких взувачках тільки й танцювати.
Уже, мабуть, і зашпори зайшли?

Томиленко

Весна предивна. Як не сніг, то хляпа.
В таку погоду страшно журавлю.
Оце ж летять – і в небі обмерзають,
і падають, і все-таки летять!

Сахно Черняк

Я попліч вас зігріюся, дарма що
подерлись ваші сукна й адамашки
і кулями спробиваний кожух.
Усе ж таки – людина при людині.
А що погода – може, воно й краще.

Який хосен тепер нам поспішати?
Ми ж їдем не на ярмарок в Прилуки.

П а в л ю к

(*тихо до Томиленка*)

У нього ж губи, глянь, посіверіли.
На йому опанчина рогозова.
Він не доїде, змерзне, пропаде.

Т о м и л е н к о

(*до Сахна*)

Диви, димок за пагорбом! Напевно,
отам уже і є твоє село?

С а х н о Ч е р н я к

Еге ж, отам. Вечерю люди варять.
У мене хата на краю села.
Так що простіть, панове-товариство,
не можу вас в гостину запросить.

Т о м и л е н к о

А що, пішли б, погрілися з дороги.

С а х н о Ч е р н я к

Це б нам із клуні сіна унесли,
ряденця ткані рівно постелили.

Т о м и л е н к о

Чогось би, може, й випити дали.

С а х н о Ч е р н я к

А не без того. Гетьмана — на покуті.
Такенна миска страви на столі.
І риба, й мед. Усе своє, напохваті.
У нас гостинні люди у селі.
Хоч нині й скрутно на харчі й одежу, —
вороже військо ласе до добра.
Ото як прийде на зимову лежу,
геть-чисто все в людей поодбира!
А то ж було — ну рай тобі, та й годі.

Пшениця в полі, маки на городі.
Було, як мати хліба напечуть, –
на лаві покладуть під образами,
ще й рушником вишиваним прикриють.
А я все цілюсь одломить шкоринку.

Томиленко

А знаєш, ще що добре? Пироги –
із гарбузом печеним і пасльоном.
Ото в печі як висмажать гарбуз,
вже аж червоний, перемнуть з пасльоном...

Сахно Черняк

У нас печуть з квасолею і з маком.
І креплики з капустою. Й коржі.

Томиленко

А диню сушать?

Сахно Черняк

Ні, ти ж степовик.
У нас гриби і яблука суше́ні.

Томиленко

А галушки́, ото ще царська їжа!
У нас гречані, а у вас які?

Віз їде, проминаючи тополю, *високу й почорнілу на вітрах.*

Сахно Черняк

Оцю тополю батько посадили.
Крізь неї небо світиться. Прощай.

Павлюк

Присунься ближче. Я тобі зубами
твої ремінні пута розгризу.
Бо нам із ним додому вже не світить.
А ти, тобі за віщо пропадати?

Ти молодий, ти вдатний до роботи.
У тебе й мати, певно, ще жива.

І проминає **мати** *край дороги, сумна і чорна, теж, як та тополя. Услід їм дивиться і тихо проминає.* **Сахно Черняк** *похнюпився, мовчить.*

Павлюк

Якби жонатий, може б, ще й подумав.

І **жінка** *проминає, прихистивши до себе* **двійко діточок** *руками.*

Павлюк

Що?! Ти жонатий? В тебе й діти є?
Ану злізай, щоб я тебе не бачив!
Злізай, кажу!

(У люті, до Томиленка)

Штовхни його, ти ближче.
Бо я його кайданами вперіщу!

(Силкується підняти скуті руки).

Очуняєш — додому доповзеш!

Сахно Черняк

Ти не кричи. Ти вже ж мені не гетьман.
Чи я у тебе воза пересидів, —
яким же правом ти мене зганяєш?

Павлюк

І правом старшого. І волею стратенця.
Ти мусиш вволить передсмертну волю.
Це мій наказ. Кажу тобі: іди!

Сахно Черняк

А я кажу, що ти уже не гетьман,
і я тобі тепер не підлягаю.
Схотів і їду.

Павлюк

Знову за своє.
Та зрозумій же, пентюху упертий, —
ми тут по ділу, нас везуть на страту.
А ти тут хто? Приший кобилі хвіст.

Тобі он навіть ноги не зв'язали.
Тебе не дуже й кинуться шукати.
Я – гетьман. Він – Томиленко. А ти?
Ніхто про тебе й словом не згадає.

Сахно Черняк

Я іду з вами не по честь і славу.
Я іду з вами, бо мені так легше.

Павлюк

Мені не треба милості твоєї.
Я сам багатий, я живу вже вдруге.
Я вже один раз був на ешафоті.
Мені тоді життя подарували,
так що воно дароване – не жаль!

Сахно Черняк

Ти дуже гордий. Ти кричиш від люті.

Томиленко

Нестерпно бути зрадженим. Болить.

Сахно Черняк

А стерпно бути заодно із тими,
хто перемовчав, коли вас в'язали?
Та все життя отак про себе й знати,
що ти не зрадник, ні, ти не відступник,
ти, Боже збав, не видавав нікого,
ти просто вчасно очі опустив!
І після цього зватися людиною...
Не через вас я іду, а для себе.

Павлюк

Послухай, брате, думаєш, це легко –
прийнять, що хтось за тебе погибає?
В мені болить і набрякає совість
слізьми дітей і матері твоєї!

Минають при дорозі драбиняк *і* двох дядьків, *у сіряку й кожусі. Один тримає воза, як домкрат, а другий дьогтем змащує колеса.*

У с і р я к у
(зняв шапку й поклонився)

Яким же треба бути чоловіком,
щоб так на страту за своїх піти!

З м а з н и ц е ю
(показує квачем)

Та чи не тю? Мабуть, він просто дурень.
Щоб так за когось голову покласти?!
Мав поля шмат, і хату, і корову,
і жінку гарну, – що йому іще?

В і т р я к *проплив. Не конче він реальний, –*
це може бути й силует з фанери.
Проткнувши списом латане крило,
застряв у ньому Д о н К і х о т Л а м а н ч с ь к и й.

І в і д ч а й д у ш н и й г о л о с Д о н К і х о т а

Собрате мій! Дай знати Дульсінеї,
що я погиб у вашім вітряку!

В поривах вітру чути дзвін б а н д у р и.
Він досі часом був як лейтмотив. Тепер посилився – до впізнавання слова. Це – старовинна ДУМА ПРО БРАТІВ, КОТРІ ТІКАЛИ З ГОРОДА АЗОВА.

"Із города Азова не великії тумани вставали,
Три брати рідненькі із города Азова,
із тяжкої неволі утікали.
Два брати кінних, третій піший-пішаниця,
За кінними братами поспішає,
За стременечка хватає,
Словами промовляє:
– Братики мої ріднесенькі,
Як голубоньки сивесенькі!
Станьте ви, коней попасіте,
Мене, найменшого брата, пішого-пішаницю,
підождіте,
Да хоч між коней візьміте,
Та до отця-матері підвезіте!"

С т р а т е н ц і *проминають* к о б з а р я.

А може, це к о б з а р їх проминає.

Конвейєр часу – тільки врізнобіч –
один в минуле, другий у майбутнє.
Отак всі й розминаються навік.

Кобзар *співає. Може, він такий – як Перебендя пенз-ля Їжакевича. Або живий, з капели бандуристів, котрий співає саме в цю хвилину. Чи кам'яний, що вже співає вічно.*

"Старший брат теє зачуває,
До найменшого брата словами промовляє:
– Раді б ми тебе між коні узяти, –
Буде озовська орда доганяти,
Буде упень сікти-рубати,
Назад у Озов-город завертати,
Ніяк нам буде утікати.
Ми ж і самі не втечем, і тебе, брате, не вивезем.
А як ти жив-здоров будеш,
Ти і сам у землю християнську дійдеш!"

На місці їде віз. Кобзар *співає думу.*
Аж наче перестали розминатись. І кожен думу слухає по-своєму. Павлюк *– обличчям вгору просто неба.*
Томиленко *– утупившися в землю.*
Сахно Черняк *– увесь до кобзаря.*

"То найменший брат теє зачуває,
Він білим лицем до сирої землі упадає,
Та до своїх братів рідненьких словами промовляє:
– Браття любе, браття миле,
Хоч один же ви милосердіє майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,
Мені, пішому-пішаниці, з пліч голову здіймайте,
У чистому полі поховайте,
Звіру-птиці на поталу не дайте!"

Сахно Черняк
(вжахнувшись, до Томиленка)

Ну, а вони, невже так і зробили?!

Томиленко

У вас хіба цю думу не співають?

Старечий голос кобзаря
(у сильному пориві вітру)

“То середульший брат теє зачуває
Та до найменшого брата словами промовляє:
– Сього, брате, зроду ніде не чували,
Щоб рідною кров'ю шаблі обмивали!
І рука не воздойметься,
І серце не осмілиться,
І душа гріха до смерті не скупиться!
А старший братріднесенький,
Сокіл яснесенький,
Теє зачуває,
Коня свого молодецького нагайкою поганяє,
Од брата меншого, пішого-пішаниці, утікає!”

Сахно Черняк

Невже таке було?

Томиленко

Та начеб не повинно.
Однак співають. То, мабуть, було.

Павлюк

Мабуть, таки було. Бо дума – це не казка.
Хтось бачив, хтось почув, а хтось і думу склав.

Сахно Черняк

І нащо про таке було складати думу?

Павлюк

Щоб люди знали.

Сахно Черняк

Е, щоб люди знали!
Он як про тебе і про Сулиму,
як ви Кодак-фортецю зруйнували,
а потім як на страту вас везли,
і як ти чудом жив-здоров лишився,
та й знов на Січ подався Низову, –
от про таке у нас в селі співали!
І люди плакали. Але ж то й сльози інші.
Я по таких сльозах – за шаблю та й до тебе!
А тут... щоб так тікать... щоб аж покинуть брата?!

Їжачиться порубана тернина. Тріпоче шмат червоної китайки. Ще далі шмат, і далі, й далі, й далі...

І даленіє голос кобзаря:

"То середульший брат милосердіє має,
Терновії віття верхи істинає,
Меншому брату приміту покидає.
А як стали на Муравський шлях виїжджати,
Не стало тернів та байраків рубати,
То він червону китайку із свого жупана видирає,
Меншому брату на прикмету покидає..."

Сахно Черняк

А старший?

Томиленко

Старший пожалів жупана.

Павлюк

Мабуть, в жупані мав себе за пана.

Томиленко

Так і сказав, співається у думі:
"Щоб я своє добро дороге
марно по шляхах розкидав?
Буду я до отця-матері приїжджати,
Будуть мене ближні почитати, поважати,
Будуть проти мене шапки знімати".

А ще сказав падлюка, не повіриш:
"Як будуть батько-мати помирати,
Будем ґрунта-худобу на дві часті паювати.
Ніхто третій нам не буде мішати".

Сахно Черняк

Оце такі і Наливайка видали.
І вас під Боровицею вони ж.
Ще, певно, там когось і підкупили –
у табір кілька бочок укотив,
щоб всі понапивалися і спали.
Я непитущий, дак ото й почув.

Томиленко

В неслушний час прибіг, як оглашенний.
Вони тебе й не думали в'язати,

так ти ж на них із шаблею своєю.
Ну, то вже що ж, зв'язали, повезли...

На місці їде віз із в'язнями в кайданах. І пропливає на старій могилі триніг з дашком — **сторожова фігура**. *Осунувсь очеретяний дашок. Смолисті бочки в землю повмерзали. І тільки кінь у пам'яті заржав.*

Павлюк

Нема сторожі. Не дай Бог орда —
уже ніхто ті бочки не підпалить
і про біду людей не сповістить.

Томиленко

Та вже кого й про що тут сповіщати?

Порожній хутір... Обгоріла хата... З віконця хати виглянула **смерть**.
Все наче намальоване вуглиною з уже давно схололих попелищ.

Павлюк

Заглада, пустка... й ми не обороним
вже цих людей, ці села, цей народ...

Капличка... Хрест... Рушник, уже аж сірий і вицвілий, на вітрі лопотить.

Сахно Черняк

Уже й села нема, а цвинтар залишився.
І хто живий, той прийде на гробки.
І пом'яне, і пасочку розкришить,
щоб на могилі птиці розклювали.
Все як годиться між людей. А нас
зі світу згладять, і гробків не буде.

Павлюк

Чого ж ти їдеш на одча́й душі?

Сахно Черняк

Як не поїду, буду їхать вічно.
Нічим не відпокутуюсь, нічим!

П а в л ю к

Це ж гріх не твій, чого ж твоя покута?

С а х н о Ч е р н я к

А ти ж за всіх був. А за тебе хто?

П а в л ю к, *як завжди, дивиться у небо.* **Т о м и л е н к о** *утупився у землю. Віз двиготить на крижаних вибоях.*

Т о м и л е н к о

Біда цей шлях напровесні. Калюжі.
Хрумтить льодок. Пронизливі вітри.
А то як вдарить ожеледь, ще гірше.
У нас в степах я так ловив дрохву.
Вона ж, дрохва, як гуска. Щоб злетіти,
їй ще й розбігтись треба, бо важка.
А голий лід – ніяк не розбіжиться.
Ковзь-ковзь... Руками брали дичину.

П а в л ю к

Назавтра буде ожеледь. Пришерхло.

Т о м и л е н к о

Що ж, довше будем їхати у смерть.

Над ними ніч. І чорна сфера неба – зірки... Волосожар... Великий Віз...

П а в л ю к

А зорі які, Господи! Отак
дивився б і дивився.

Т о м и л е н к о

Я не дивлюсь. Моя вже зірка згасла.

С а х н о Ч е р н я к

Великий Віз... А там оно Малий...
Он срібний шлях чумацької гризоти...
І що воно, – коли ще нас взяли,
давно везуть, вже тижнів, певно, зо три,
все їдем, їдем, їдем по землі,
а мов на місці – під тим самим Возом.

Павлюк

Велике небо.

Томиленко

Або ми малі.

Сахно Черняк

Вночі везуть. І не стають обозом.

Томиленко

Щоб люди не виходили на шлях.
По селах щоб жінки не голосили.

Сахно Черняк

Та, може, воно й краще... кому як...
бо от мені не вистачило б сили.
У мене жінка... я її жалів...
Нехай таке їй і вві сні не сниться.

Павлюк
(піддав плечем, спихає його з воза)

Я що сказав? Ану тікай у ніч!

Сахно Черняк
(мов не почувши)

А далі ж як той піший-пішаниця?

Томиленко

Та як, ішов. Як сказано у думі:
"І побило його в полі три недолі.
Одно – безвіддя,
Друге – безхліб'я,
Третє – бездоріжжя".
Вийшов він на Савур-могилу,
Думав, хоч куряву за братами побачить.
А їх уже й сліду нема!
Ліг він на Савур-могилі –
"І на очі не гляне,
І на ноги не встане,
І головка на плач знемагала".

Сахно Черняк

"І головка на плач знемагала"...
Молоденький, видно, був.

І долинають десь віддалеки
лише уривки того стогону, що зветься
ДУМОЮ ПРО ТРЬОХ БРАТІВ АЗОВСЬКИХ.

“А вже орли-чорнокрильці налітають,
У головах козацьких сідають,
На чорні кучері наступають...”
“Та він їх забачає,
Та словами промовляє:
– Гей, вовки-сіроманці та орли-чорнокрильці,
Та ви хоч трохи підождіте,
Темний похорон не справляйте,
Поки душа козацька з тілом розлучиться!”

“Вовки-сіроманці набігали,
Тіло козацькеє рвали,
По тернах, по байраках жовту кость жвакували.
Сива зозуленька прилітала,
Жалібненько закувала...”

Сахно Черняк

А ті ж то двоє все-таки добрались?
І що ж вони сказали батьку-матері?

Томиленко

Збрехали, звісно. Що були не разом,
що тільки вдвох тікали із неволі,
а меншого й у вічі не видали.
Чи що вночі тікали та будили,
а він, мовляв, не захотів вставати,
то так там і залишився в Азові.
Це – старший брат. Одначе середульший
не видержав, покаявся, признався.
Ну, то йому старі батьки простили.
А старшого прогнали й прокляли.

Під дзвін бандури голос кобзаря
(врочистим і піднесеним акордом)

“А слава не вмре, не поляже
Однині й довіку!”

Павлюк *розреготався несподівано гірким*
і моторошним сміхом.

С а х н о   Ч е р н я к
(тихенько до Томиленка)

Але яка ж це слава, як вони
в такій біді од брата відступилися?

Т о м и л е н к о
(*теж пошепки*)

Отож він і сміється, аж поблід.
Либонь, це слава з іншої десь думи
до цих братів азовських заблудилась.

С а х н о   Ч е р н я к

Це ось його – не вмре і не поляже
козацька слава. І твоя. Дарма,
що вас розбито і узято зрадою.
І тих шість тисяч, що в бою лягло,
це їхня слава справді не поляже!

Т о м и л е н к о

Поки й світ сонця, не розбили б нас,
якби ж хоч трохи краще ми узброєні.

С а х н о   Ч е р н я к

Або хоч вітер був не у наш бік!
А то ж вони ще й порох підпалили,
а сіно на возах і зайнялося, –
весь дим на нас. Ми тричі їх відбили.
Вони ж усі у панцирах, ми – в свитах.
Вони – з гармат, а ми у кого що.

Т о м и л е н к о

Ти думав, що тебе я не примітив?
А я тебе давно уже примітив,
як ти тоді у тому димовищі
на ціле військо з шаблею ішов!

С а х н о   Ч е р н я к

А він мене іще й спихає з воза!
Я що, за вами пішки буду бігти
по цій дорозі, як той менший брат?

Т о м и л е н к о
(тепер уже і він розреготався)

Оце сказав! Ми ж не брати азовські.
Якби ми із неволі утікали,
то я тебе на плечах би поніс!
А ми ж не із неволі, ми – у смерть.
То ми й не хочем брать тебе з собою.

Розвиднюється.
Тихо проминає у паморозі **м а́ к о в и ч к а   ц е р к в и.**
Далеко десь, у сірому ще небі, курликають промерзлі
ж у р а в л і.

І проминає давній л і т о п и с е ц ь – нахиленим при свічці силуетом – і пише, й пише гусячим пером, і стиха надиктовує собі:

"Року 1638... о середопостю... потратили козаків старших, що їх козаки видали, того-то Павлюка, і Василя Томашика, і Сахна Черняка, который ся, їх ужаловавши, сам поїхав з ними добровольне".

І свічка гасне на вітрах історії.
І пропливають вишки й терикони,
ковші і крани, труби і лебідки.
Ряхтить вогнями промислове місто.
Гніздо лелека мостить на стовпі.

Сучасна жінка, в скверику на лаві, похитує коляску на ресорах, щось конспектує з книжки, мимоволі півголосом повторює слова:

"ЛІТОПИС ЛЬВІВСЬКИЙ"... "НАУКОВА ДУМКА"...
САХНО ЧЕРНЯК... ПОЇХАВ ДОБРОВІЛЬНО...

І, вражено провівши віз очима:

ПОЇХАВ З НИМИ... ДОБРОВІЛЬНО... САМ!

І вже **к о м п ' ю т е р** *електронним голосом*
повторює закладену програму:

САХНО ЧЕРНЯК...
ПРОЕКЦІЯ В МИНУЛЕ... ПОЇХАВ З НИМИ...
ДОБРОВІЛЬНО САМ...

П е р ш и й   п р о г р а м і с т
(людина вже наступного століття, при пульті регулюючи реле)

Не може бути. Чому ж в такому разі він залишився зовсім невідомою постаттю в історії? Якась побіжна згадка у "Львівському літописі" – і все. Виходячи з художнього потенціалу народу, саме його мав би –оспівати народ. Про братів азовських складено думу, а про нього ні?!

Світлові імпульси переміщуються, від чого в темряві зникає віз.

Д р у г и й   п р о г р а м і с т

Можливо, у старовину поодинокі випадки порушення суспільної етики давали більший коефіцієнт громадського резонансу, а гіперфункція героїзму набувала характеру ширших епічних уніфікацій.

П е р ш и й   п р о г р а м і с т

Але як поети могли прогледіти таку постать у віках? Подиву гідна велич ніким не оціненого подвигу могла б стати об'єктом соціально-психологічного дослідження цілого комплексу езотерично закодованих рис нації.

Д р у г и й   п р о г р а м і с т

Це навіть не подвиг, це швидше відноситься до категорії подвижництва. Момент жертовності як катарсис спокути, моральна підзвітність самому собі.

П е р ш и й   п р о г р а м і с т

Слово "підзвітність" в даному контексті вимагає коректив чисто термінологічних і свідчить про сугестивну інерційність стереотипізації мислення. Можливо, це просто генетично усвідомлена потреба утримати духовний баланс в життєво перспективній позиції. Один тепер уже невідомий філософ колись висунув своєрідну гіпотезу морально-психологічної компенсації за умов фізичної анігіляції як іманентного стимулу екстремально неординарних людських вчинків, неадекватного для різного типу індивідуальностей.

Все поринає в пітьму.

Другий програміст
(в суцільній темряві лиш голос)

Трансформатор перегорів. Порушена когерентність. Узгоджене протікання в часі кількох процесів не допускає різкої зміни фаз.

Перший програміст

Але нічого. Стеж за індикатором. Увага! Тиша. Натискаю. Є!

І знову з пітьми проявився **віз**.
На ньому троє, зв'язані, закуті.
Павлюк – *обличчя звернуте до неба.*
Томиленко – *утупившися в землю.*
Сахно Черняк, *той навіть і дрімає,*
похитуючись звично на вибоях.

Сахно Черняк
(ні з того і ні з сього)

Тьху, гидомире!

Томиленко

Ти чого?

Сахно Черняк

Сказитись!
Приснивсь Іуда. Ходить, придивляється,
кого б поцілувать, щоб не сахнувся.
Я ж, каже, зрадив тільки раз, однісінький, –
і щоб ото буть про́клятим навіки?!
Людської ласки хочу. Одроблю.
Та цмок мене отут десь коло вуха.
Тьху, гидомире! Як жалом лизнув.

Павлюк

Таке і на печі не приверзеться.

На місці їде віз. Поблимують на пульті сигнальні індикатори. Табло.

Томиленко

Диви, на землю скільки птиці впало.
Така холодна провесінь. З полів
сніг не зійшов. А вчора накрапало.

**Саме óкидь на журавлів.
Оце ж летять іздалеку ключами.
Ти чув учора, як вони кричали?
Ой, скільки ж їх, обмерзлих журавлів!**

С а х н о   Ч е р н я к

А я колись такого одігрів.

(Ногою б'є об ногу і, вибиваючи зубами третяка, наспівує).

**"Ой, ту-дду-ду-ду!
Як я буд-ду
Дівчину любити!.."**

П е р ш и й   п р о г р а м і с т

Звичайна інтерференція при збуренні когерентних хвиль. Заклади програму в комп'ютер, хай створить думу про Сахна Черняка.

Роблять якісь записи, підрахунки, закладають в комп'ютер. У комп'ютері щось гарчить, кашляє, чутно камертональний звук настроюваного апарата.

***Сахно Черняк* дивиться на цих людей, вони на нього, – і так вони розминаються у віках.**

П а в л ю к
(люто кричить)

**Негайно злазь! Кажу тобі, негайно!
Ну, хай вже ми. А ти куди, а ти?!
Ніхто про тебе й словом не згадає,
ані в піснях про тебе заридає!**

(Руками задубілими в кайданах напружився і все-таки зіпхнув).
С а х н о   Ч е р н я к ***спіткнувся, доганяє...***
Мигтять на пульті електронні зорі.
З   к о м п ' ю т е р а ***чутно якесь потріскування.***
Крізь технічні шуми і потік інформації проривається трагічний речитатив **д у м и:**

**"Із города Боровиці (Черкаська область)
то не тумани великі вставали,
То Павлюка (гетьман нереєстрового козацтва)
із Томиленком (початок XVII століття)
уночі безоружних ізв'язали...**

Два брати кінних, а третій піший-пішаниця,
За кінними братами поспішає,
За стременечка хватає..."

Сахно Черняк, *задихаючись, біжить на місці, спотикається об крижані вибої дороги. Йому тим тяжче, що руки скручені за спиною.*

Сахно Черняк
(кричить навздогін Павлюку і Томиленку)

Я все одно вас дожену... Це ж вам не у степу верхи...
Так той же тих... за стремена хапав...
А мені вас що... за кайдани хапати?..
Що ж ви мене... покинули... як обмерзлого журавля на дорозі...
Мені ж там... з вами... тепліше...

Повз нього пролітають стовпи високовольтної мережі – як скелети зачаклованих лицарів.

ПАСТОРАЛЬ
XX СТОРІЧЧЯ

Як їх зносили з поля!
Набрякли від крові рядна.
Троє їх, пастушків. Павло, Сашко і Степан.
Розбирали гранату. І ніяка в житті Аріадна
вже не виведе з горя отих матерів.
А степам
будуть груди пекти ті залишені в полі гранати,
те покиддя війни на грузьких слідах череди.
Отакі вони хлопці, кирпаті сільські аргонавти,
голуб'ята, анциболи, хоч не роди!

Їх рвонуло навідліг. І бризнуло кров'ю в багаття.
І несли їх діди, яким не хотілося жить.
Під горою стояла вагітна, як поле, мати.
І кричала та мати:
— Хоч личко його покажіть!

Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю,
осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць.
Гарні діти були. Козацького доброго крою.
Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць.

Вечір був. І цвіли під вікнами мальви.
Попід руки держала отих матерів рідня.
А одна розродилась, і стала ушосте — мати.
А один був живий. Він умер наступного дня.

* * *

Тут обелісків ціла рота.
Стрижі над кручею стрижуть.
Високі цвинтарні ворота
високу тишу стережуть.

Звання, і прізвища, і дати.
Печалі бронзове лиття.
Лежать наморені солдати,
а не проживши й півжиття!

Хтось, може, винен перед ними.
Хтось, може, щось колись забув.
Хтось, може, зорями сумними
у снах юнацьких не побув.

Хтось, може, має яку звістку,
які несказані слова...
Тут на одному обеліску
є навіть пошта польова.

* * *

Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркізи Помпадур,
і ми живем уже після потопу.

Не знаю я, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, — час.
А ми живі, нам треба поспішати.

Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, — пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.

Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.

Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.

Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш — то уже навіки.

СВІТЛИЙ СОНЕТ

Як пощастило дівчинці в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.

Вона росте ще, завтра буде вищенька.
Але печаль приходить завчасу.
Це ще не сльози — це квітуча вишенька,
що на світанку струшує росу.

Вона в житті зіткнулась з неприємністю:
хлопчина їй не відповів взаємністю.
І то чому: бо любить іншу дівчину,
а вірність має душу неподільчиву.

Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!

* * *

Вже почалось, мабуть, майбутнє.
Оце, либонь, вже почалось...
Не забувайте незабутнє,
воно вже інеєм взялось!

І не знецінюйте коштовне,
не загубіться у юрбі.
Не проміняйте неповторне
на сто ерзаців у собі!

Минають фронди і жіронди,
минає славне і гучне.
Шукайте посмішку Джоконди,
вона ніколи не мине.

Любіть травинку, і тваринку,
і сонце завтрашнього дня,
вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня.

Згадайте в поспіху вагона,
в невідворотності зникань,
як рафаелівська Мадонна
у вічі дивиться вікам!

В епоху спорту і синтетики
людей велика рясноти.
Нехай тендітні пальці етики
торкнуть вам серце і вуста.

* * *

Старенька жінко, Магдо чи Луїзо!
Великий світ, холодні в нім вітри.
У нас ще й досі круппівське залізо
виорюють у полі трактори.

Ну, як там вальси — чи гримлять у Відні?
Як доктор Фауст — бореться зі злом?
У нас навіки хлопці наші рідні
живуть собі у рамочці за склом.

Я не скажу ні слова тобі злого.
Твій, може, теж загинув на війні.
За що він бився, Магдо, проти кого?!
Він не кричить "Хайль Гітлер!" на стіні?

ВІЯЛО
МАДАМ ПОЛЕТИКИ

Ідалія Полетика,
прославилася бабонька,
цькувала собі генія, знічев'я, просто так.
Тепер в музеях Пушкіна
зі стін очима кліпає,

за віяло ховається, коли екскурсовод
ні-ні та й скаже: — Ось вона,
                                        та сама світська дамочка,
котра цькувала генія. Нікчемна, а й вона
отрути жменьку вкинула, де наклепи варилися,
і є в його загибелі також її вина.

Куди ж тепер їй дітися?
Безсмертя річ безвихідна.
Всі погляди спиняються на ній, на ній, на ній!
А що, мадам Полетико?
Позиція невигідна.
Тепер сиди у рамочці, прилюдно червоній.

Він щедрий, незлопам'ятний,
він вивів тебе з ницості.
Без нього, без убитого, ну ким би ти була?
А так усі розплутують по вузлику, по ниточці,
вже років сто розплутують усе, що ти плела.

В Дантеса були крильця — сріблясті еполетики.
Він пурхав, ти звивалася — як жевжик і змія.
Воно, звичайно, бувши
                                        дружиною Полетики,
годилось би залишити достойніше ім'я.

Ідалія, вродливиця, і очі з поволокою,
дитя розпусти графської, рождене без вінця.
Як ви цькували генія!
                                        Безжалісно, толокою.
Чого ж тепер ти віялом прикрила півлиця?
Ідалія, сучасниця,
ну, як тобі сичалося?
Звідкіль взялося віяло, бо наче ж не було.
Чи ти ото прикрилася, щоб совість не пручалася,
щоб люди не побачили роздвоєне жало?

А треба ж було думати,
                                        царі, Дантеси, Дубельти,
Ідалія Полетика, і всі на одну масть!

То небезпечно — генія цькувати.
Він у безсмерті страшно вам воздасть.

* * *

Мій перший вірш написаний в окопі,
на тій сипкій од вибухів стіні,
коли згубило зорі в гороскопі
моє дитинство, вбите на війні.

Лилася пожежі вулканічна лава,
стояли в сивих кратерах сади.
І захлиналась наша переправа
шаленим шквалом полум'я й води.

Був білий світ не білий вже, а чорний.
Вогненна ніч присвічувала дню.
І той окопчик —
як підводний човен
у морі диму, жаху і вогню.

Це вже було ні зайчиком, ні вовком —
кривавий світ, обвуглена зоря!
А я писала мало не осколком
великі букви, щойно з букваря.

Мені б ще гратись в піжмурки і в класи,
в казки літать на крилах палітур.
А я писала вірші про фугаси,
а я вже смерть побачила впритул.

О перший біль тих не дитячих вражень,
який він слід на серці залиша!
Як невимовне віршами не скажеш,
чи не німою зробиться душа?!

Душа в словах — як море в перископі,
і спомин той — як відсвіт на чолі...
Мій перший вірш написаний в окопі.
Він друкувався просто на землі.

* * *

Розкажу тобі думку таємну,
дивний здогад мене обпік:
я залишуся в серці твоєму
на сьогодні, на завтра, навік.

І минатиме час, нанизавши
сотні вражень, імен і країн, —
на сьогодні, на завтра, назавжди! —
ти залишишся в серці моїм.

А чому? То чудна теорема,
на яку ти мене прирік.
То все разом, а ти — окремо.
І сьогодні, і завтра, й навік.

ПАМ'ЯТНИК І. М. СОШЕНКУ

Умер проїздом. Корсунь спав, байдужий,
що десь сьогодні, вчора чи торік
умер проїздом, сивий і недужий,
якийсь старий самотній чоловік.

Тяглась розбита корсунська сошейка.
Гула церковця хором неземним.
Лежить Іван Максимович Сошенко,
і всі на світі плачуть не за ним.

А Рось кипіла в кам'яному ложі,
між голих віт кричало вороння.
І дві вербички стали на сторожі,
щоб ту могилу час не зарівняв.

І два віки зійшлися на пораду.
І Літній сад приснився тій вербі.

Хоч би яка скульптура з того чаду
прийшла сюди постояти в журбі!

Лежи, Іване. Світ вже був немилий.
Ще тут всілякі грози прогудуть.
Тут Рось тобі камінчиків намила,
з них добрі люди пам'ятник складуть.

Ти в цей пейзаж печально так вклинився.
Лишився тут, спасибі тій вербі.
Лежи, Іване. Кожен, хто вклонився
твоїй могилі, — пам'ятник тобі.

* * *

Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.
В барельєфах печалі уже їм спинилася мить.
А підмайстри іще не зробились майстрами.
А робота не жде. Її треба робить.

І приходять якісь безпардонні пронози.
Потираючи руки, беруться за все.
Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.

Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.
Сьоме небо своє пригинає собі суєта.
При майстрах якось легше. Вони – як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота.

ДОЛЯ

Наснився мені чудернацький базар:
під небом, у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар,
продавалися різні Долі.

Одні були царівен не гірш,
а другі – як бідні Міньйони.

Хто купляв собі Долю за гріш.
А хто – і за мільйони.

Дехто щастям своїм платив.
Дехто платив сумлінням.
Дехто – золотом золотим.
А дехто – вельми сумнівним.

Долі-ворожки, тасуючи дні,
до покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.

Я глянула їй в обличчя смутне,
душею покликала очі.
– Ти все одно не візьмеш мене, –
сказала вона неохоче.

– А може, візьму?
– Ти собі затям, –
сказала вона суворо. –
За мене треба платити життям,
а я принесу тобі горе.

– То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?
Чи варта такої плати?
– Поезія – рідна сестра моя.
Правда людська – наша мати.

І я її прийняла, як закон.
І диво велике сталось:
минула ніч. І скінчився сон.
А Доля мені зосталась.

Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться –
у мене жодних претензій нема
до Долі – моєї обраниці.

* * *

Не треба думати мізерно.

Безсмертя є ще де-не-де.

Хтось перевіяний, як зерно,
у ґрунт поезії впаде.

Митцю не треба нагород,
його судьба нагородила.

Коли в людини є народ,
тоді вона уже людина.

* * *

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиїмись.

Хтось ними плакав, мучивсь, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

* * *

І скаже світ:
– Ти крихта у мені.
Ти світлий біль в тяжкому урагані.
Твоя любов – на грані маячні
і віра – у наївності на грані.

Що можеш ти, розгублене дитя,
зробити для вселюдського прогресу?
– Я можу тільки кинути життя
історії кривавій під колеса.

Хоч знаю: все це їй не первина.
Але колись нап'ється ж до переситу!
Захоче випити не крові, а вина
за щастя людства,
за здоров'я всесвіту!

АЛЬТЕРНАТИВА БАРИКАД

На історичних перекатах
в чаду чиєїсь маячні
люди
завжди
на барикадах,
знають про це чи ні.

Барикади цегли – проти бездомності.
Барикади поезії – проти бездумності.
Барикади совісті – проти берій.
На барикадах – не до фанаберій.

А комунари – як комунари.
Кому лафет,
а кому і нари.

Мужність не дається напрокат.
Не бува бароко барикад.

Фуркне з купідонів потеруха,
коли свисне куля біля вуха.

Так що відійдіть, будь ласка,
хто боїться бути збитим, наче в кеглі.
Смерть – це ще не поразка.

В переможних боях
теж бувають полеглі.
Злазьте з барикад, герої до першої скрути.
І припиніть міщанські тари-бари.
На барикадах мають право бути
повстанці,
вороги
і санітари.

* * *

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!
Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не приспи, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
важкого сонця древню булаву.
Не дай мені заплутатись в дрібницях,
не розміняй на спотички доріг,
бо кості перевернуться в гробницях
гірких і гордих прадідів моїх.
І в них було кохання, як у мене,
і від любові тьмарився їм світ.
І їх жінки хапали за стремена,
та що поробиш, – тільки до воріт.
А там, а там... Жорстокий клекіт бою
і дзвін мечів до третьої весни...
Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.

* * *

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! – та сама.
Останні айстри горілиць зайшлися болем.

Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський
злодій.
І плаче коник серед трав — нема мелодій.

* * *

«Заворожи мені, волхве!
Заворожи мені, волхве...»
Сидить по мавпі на зорях, на місяцях.
Респектабельні пілігрими
в комфортабельних «Волгах»
«ходять» по шевченківських місцях.
Вербують верби у монографії.
Вивчають біо- і гео-графію.
Полюють в полі на три тополі...

А цікаво, багато б із них потрафили
пройти шляхами його долі?

Давайте чесно,
не кнопки ж ми й не педалі.
Що писав би Шевченко
в тридцять третьому,
в тридцять сьомому роках?
Певно, побувавши в Косаралі,
побував би ще й на Соловках.

Загартований, загратований,
прикиданий землею, снігами, кременем
досі був би
реа
білі
тований.
Хоч посмертно, зате — своєвременно.

Звісило з трибуни блазенський ковпак
забрехуще слово.
Було так, було так, було так, було так...
А може, було інакше?

«Чуєш, батьку?
Чую, синку!..»
Пропадали ж люди ні за гріш.
Передсмертно лаявся Косинка.
Божеволів у тюрмі Куліш.
Курбас ліг у ту промерзлу землю!
Мовчимо.
Пнемося у багет.
Як мовчанням душу уяремлю,
то який же в біса я поет?!

Поезія

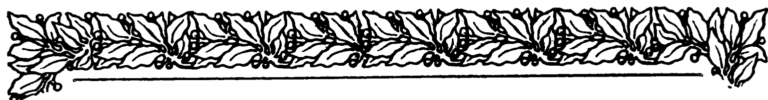
Олександр Олесь

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.

* * *

В дитинстві ще... давно, давно колись
Я вибіг з хати в день майовий...
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились...

Весь Божий світ сміявсь, радів...
Раділо сонце, ниви, луки...
І я не виніс щастя-муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів...

1904

ЧАРИ НОЧІ

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
"Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе —

І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмілій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбились зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не вспіла, —
Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли ввесь світ співає?
Налагодь струни золоті:
Бенкет весна справляє.

І сміло йди під дзвін чарок
З вогнем, з піснями в гості
На свято радісне квіток,
Кохання, снів і млості.

Загине все без вороття:
Що візьме час, що люде,
Погасне в серці багаття,
І захолонуть груди.

І схочеш ти вернуть собі,
Як Фауст, дні минулі...
Та знай: над нас — боги скупі,
Над нас — глухі й нечулі..."

. . . .
. . . .

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
"Цілуй, цілуй, цілуй її:
Знов молодість не буде!"

1904

БЕЗСМЕРТНИКИ

Вони давно вже втратили життя,
В них згасло все, що тільки малось,
Умерли всі і думи, і чуття,
І тільки форма їх такою же зосталась...

Але вони сміються, мов вві сні,
І погляд мій приковують до себе,
Нагадують розкоші весняні
І кажуть про тепло, про радощі, про тебе.

Ці квіти — спогади про світлі дні...
І хай відносин наших світ погасне,
А спогади все ж будуть жить в мені,
Нагадувать про дні, про ночі теплі, ясні...

1904

ЛЕБЕДИНІЙ ЗГРАЇ

Ви в ірій линете від сірого туману,
Від сірих днів, від суму і нудьги
На срібло чистеє спокійного лиману,
На пишні береги.

Не жаль вам тих, що сміло гинуть по дорозі
Від пург і бур скажених і сліпих:
Вам ірій мріється крізь сльози,
А сонце суше їх.

І скільки вас в борні розбилось об граніти,
І скільки вас сконало серед мук, —
Але і смерть була безсила вас спинити
І вбить ваш вільний дух.

Летіть!.. Коли ж ви будете бенкет справляти,
Згадайте мертвих словом жалібним...
І наперед, ніж келих сповнений підняти,
Ударте в дзвін по ним!

1904

АЙСТРИ

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умились росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать...

І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, —
І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...

Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледіли айстри, що вколо — тюрма...
І вгледіли айстри, що жити дарма, —
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяяло сонце над трупами їх!..

1905

* * *

Я більше не плачу... Я муку свою
В кайдани навік закую:
Народ мій закутий в кайдани,
Горять його рани...
Душу свою
Я ранам його віддаю...

Я більше не співаю: в борні уночі
Співають залізні мечі...

Вночі блискавками літають,
До бою скликають, —
І меч мій в борні
Нехай заспіває мені.

* * *

Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,
Скрикнути тільки: "Мій раю!" — і стратити...
Боже всесилий! чи зміг би ти вигадать
Муку ще більшую, гіршую, тяжчую?!

1905

* * *

Ні, забуття не дасть мені й сама природа...
Нехай вона і дивна, й молода,
Але її краса і врода
Твою красу і вроду нагада.

До моря б я побіг, де лащуть берег хвилі,
Але мені згадаються в той час
Твої і ласки, й руки білі,
Що на плечах моїх були не раз.

Я втік би в темний гай, щоб слухать, як шепоче
До листу лист і до квіток трава,
Але шептала й ти в зимовій ночі
Мені колись шовковії слова.

Я б думкою спинивсь в другім небеснім світі,
Куди і сяйво зір не доліта,
Але і там же власне сонце світе
І знов воно про тебе нагада.

1905

* * *

Гроза пройшла... зітхнули трави,
Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі.

Здаля розвіялись тумани,
Знов ясно, пахощі, тепло...
Спинилась кров, замовкли рани...
Прибите серце ожило.

Літає радість, щастя світе,
Дзвенять пташки в садах рясних,
Сміються знову трави, квіти...
А сльози ще тремтять на них.

1905

* * *

Гроза пройшла, і сліз безкрає
На листях, травах, на квітках,
Ласкаво, ясно сонце сяє
І відбивається в сльозах.

1905

* * *

З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх,
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!

В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...

1906

ТРИ МЕНТИ

Тихше, тихше: ходять звірі,
П'ють народну кров вампіри...
Нахиляйтесь,
Пригинайтесь:
Може, мимо пройдуть звірі...

Тихше, тихше —
Хто це дише?
Тихше... тихше...

Тихше, тихше: сплять вампіри,
Упилися кров'ю звірі...
Нахиляйтесь,
Підкрадайтесь,
Як убиті сплять вампіри...
Тихше, тихше —
Хто це дише?...
Тихше... тихше...

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте —
Хай гудуть, як громи, дзвони...
Хто там ззаду? —
Кулю гаду!
Хто там ззаду?..

1906

* * *

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

1907

* * *

Везли їх, зранених в борні з солдатами,
Везли їх, стомлених в тюрмі за ґратами,
Везли, щоб там, в краях холодних,
Згноїти велетнів народних,
Крилаті іскри потушить
І знов дурити і душить.

В сльозах затриманих, з палкими муками,
Вони прощалися з полями, з луками,
Навік прощались з краєм рідним,
З своїм сліпцем — народом бідним,
Неслись в чужинну сторону
І мов лягали у труну.

І ось вони на мить одну спинилися
І на селян крізь ґрати задивилися.
А ті стояли, як каміння, —
І хтось, лузаючи насіння,
Дививсь на вікна і сміявсь:
"А що, голубчику, попавсь?"

1907

* * *

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла, —
І ось, — дивись, в руках замаяли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона.

Так спить орел, — і враз, розкривши очі,
Угледе світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче
Про вільний льот орлів, про ранок золотий.

Так море іноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивно перлами і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і ллється,
В обіймах сонячних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в той мент йому і годе, і щастить.
. . . .

І де взялись ці хвилі сніжно-білі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть,
З яких ясних країн чайки ці налетіли,
Що вміють ніжно так і плакать, і жаліть?..

Чайки, чайки! Тоді не треба плачу,
Коли іде борьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороття.

1908

* * *

Нащо, нащо тобі питати,
Чи я люблю тебе, чи ні...
О, легше серце розірвати,
Ніж знати відповідь мені.

Чи я люблю тебе, — не знаю, —
Спитай вночі у срібних зір,
Весною вслухайсь в шелест гаю,
Вдивися в даль з зелених гір.

Спитай у чайки, що голосе,
Спитай у хмар, що сльози ллють,
Піди на спалені покоси,
Що в раз останній роси п'ють, —

Спитай, бо я сказать безсила...
Я знаю, знаю тільки те,
Що підеш ти, — і вирита могила,
І згасло сонце золоте.

1908

* * *

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і миліш,
І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! рідна мова!
Що в єдине нас злива, —
Перші матері слова,
Перша пісня колискова,

Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій,
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розіп'ясти,
Наша мово, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
"В рідній школі рідна мова!"

І спасе того в недолі
Наша мрія золота,
Наше гасло і мета:
Рідна мова в рідній школі!

* * *

**Замовкніть всі: великий час прийшов.
Мовчать в сю мить громи-гармати,
Схилилась наша хоругов,
І на коліна стала мати.**

**На терезах життя і смерті ми,
І хтось один з них переваже...
Коли життя – гриміть, громи!
За волю кожний з нас поляже!**

1916

* * *

**Українське військо, мов з могили встало,
Загриміло в бубни, в сурмоньки заграло,
Розгорнуло прапор сонячно-блакитний...
Прапор України! Рідний, заповітний!**

**Вільну Україну не скують кайдани:
В обороні волі наше військо встане,
Заревуть гармати, закричать шаблі, –
Не дадуть в наругу рідної землі.**

**Від дощу, від грому оживе руїна,
Зацвіте квітками вільна Україна,
Творчий Дух народу із могили встане,
І здивують всесвіт лицарі-титани.**

1917

* * *

**Радійте, співайте пісні голосні,
Квітками заквітчуйте чола ясні.
Ридайте і смійтесь в сльозах, солов'ї,
Стрівайте воскреслі надії свої.**

Минули навіки дні чорних негод —
Живе Україна! і вільний народ,
Як з попелу Фенікс ожив і злетів
І зорями зміряв простори степів.

О Боже, без меж милосердя твоє!
І правда, о Боже, на світі ще є,
Недарма нам снилась вона уночі,
Недарма ми гибли, до неї йдучи.

3.VI.1917

ЛЕБІДЬ

На болоті спала зграя лебедина.
Вічна ніч чорніла, і стояв туман...
Спало все навколо, тільки білий лебідь
Тихо-тихо сходив кров'ю своїх ран.

І співав він пісню, пісню лебедину,
Про озера сині, про красу степів,
Про велике сонце, про вітри і хмари,
І далеко нісся лебединий спів.

Кликав він проснутись, розгорнути крила,
Полетіти небом в золоті краї...
Тихо-мирно спала зграя лебедина,
І даремно лебідь звав, будив її.

І коли він вгледів, що брати не чують,
Що навік до себе прикував їх став, —
Закричав від муки, вдарився об камінь,
Зранив собі груди, крила поламав.

Чорна ніч чорніла, не світало вранці,
Ввечері далекий захід не палав...
Тихо зграя спала, тихо плакав лебідь,
Тихо кров'ю сходив, тихо умирав.

Аж колись уранці зашуміли хвилі,
І громи заграли в сурми голосні,

Вирвалося сонце, осліпило очі,
Роздало навколо обрії ясні.

Стрепенулась зграя, закричала біла:
"Тут гниле повітря, тут вода гнила!..
А над нами сонце, небо, простір, воля!" —
І ганебно спати більше не змогла.

Зашуміла зграя піною на хвилях,
Зашуміла вітром... ще раз! І — прощай!..
І летіла легко, наче біла хмара,
І кричала з неба про щасливий край.

. . . .
Тихо, тихо сходив білий лебідь кров'ю,
То, здавивши рани, крила рознімав...
І в знесиллі бився... Зграє лебедина!
Чи хто-небудь в небі лебедя згадав?

2.IV.1917

ПІСНЯ

Погасла, погасла пожежа кривава,
Громи одгриміли, дощі одлились, —
Воскресла велика, єдина Держава,
Що в мріях нам снилась колись.
Слава!

Вам, Лицарі, слава, що бились орлами,
За землю, за волю, за правду свою,
Що вславлені чола квітчали тернами
І маком червоним в бою.
Слава!

Погасла пожежа, воскресла Держава,
Прокинувсь великий народ,
Вам, Лицарі, лаври! Вам, велетні, слава
Навіки і з роду у род.
Слава!

21.VIII.1919

* * *

О принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...

Хоч кухоль з рідною водою!..
Я тільки очі напою,
До уст спрагнілих притулю,
Торкнусь душею вогняною.

12.IX.1921

* * *

Нехай мене чарують квіти,
Нехай життя їм віддаю:
Ніяк я барвами досхочу
Своїх очей не напою.

Нехай і так... але довіку
Я не лишуся в їх саду:
В останню ніч я вийду в поле
І біля травоньки впаду.

7.XI.1923

ПІД КРУТАМИ

Ще до хутора далеко...
Натомився... шкода ніг...
Сніп під голову поклав я
І у чистім полі ліг.

Срібним лебедем у хмарах
Місяць весело купавсь,

Пір'я струшував із себе,
Може, сонцю усміхавсь.

Не згадаю, і до мене
Вітер тихо шепотів:
Мозок стомлений не вловить
Тихокрилих навіть слів.

Я заснув і спав, як камінь.
Коли чую – хтось прибіг
І схопив мене за руку.
Я отямитись не міг.

Срібним лебедем у хмарах
Місяць груди обмивав...
Біля мене з довгим крісом
Хлопчик змучений стояв.

«Що з тобою, де упав ти?
Зранив голову свою?»
Сумно й гордо відповів він:
«Так, я впав... але в бою.

Ти не чув хіба сьогодні,
Як гриміли тут громи?
Бились з ворогом ми славно
І вмирали славно ми...

Я лежав і бачив очі
Карі, сині, голубі.
Як квітки, цвітуть, сміються,
Ні сльозиночки тобі.

Оточив нас дужий ворог,
Покосив усі квітки.
Обіцяли нам підмогу –
Не наспіли козаки...

Обіцяли нам набої...
Ах, коли б вони були!
Ми, напевне, їх розбили б,
Бо ми бились, як орли.

Десь захована там зброя,
Десь закопана в землі.
Ми тепер ідем шукати –
І ми знайдемо її.

Ну, а ти, як прийдеш в місто,
Моїй матері скажи:
«Син твій впав в бою, як лицар,
Горда будь, а не тужи».

А тепер прощай! Я військо
За собою поведу.
Я – отаман... Я вестиму!..
Зброю першим я знайду».

Мов крило, простяг він руку,
Блиснув шаблею в руці...
Крикнув голосно і дзвінко:
«По набої, молодці!»

Наче скошені косою
В полі чистому квітки,
Як один, почувши голос,
Повставали вояки.

І пішли шукати зброї.
Спів поволі затихав...
Срібним лебедем у хмарах
Місяць груди обмивав.

1923

* * *

Коли б я знав, що розлучусь з тобою,
О краю мій, о земленько свята,
Що я, отруєний журбою,
В світах блукатиму літа;

Коли б я знав про муки люті,
Про сміх і глум на чужині,
Що в мене будуть руки скуті
І в мури замкнені пісні, —

Я попрощався б хоч з тобою,
До лона рідного припав,
Прислухався б до шуму трав
І зник...

Ні! Не пішов би я з ганьбою
Шукать ганьби на чужині...
На хрест?! Однаково мені!

* * *

Коли я вмер — забув, не знаю...
Я в чорній прірві забуття...
О краю мій, коханий краю,
Коли ж це стратив я життя?!

І скільки вже минуло років,
Як мертвий я лежу в труні,
Лежу, не чуючи пророків
І не палаючи в огні?..

І сниться сон мені: неначе
Десь на холодній чужині
Якийсь вигнанець гірко плаче
І заздрить мертвому мені.

4.X.1925

* * *

Схилив я голову і йду поволі
Дрімучим лісом в самоті.
Навколо осінь. Надо мною
Кружляють квіти золоті.

Безмірна тиша. Спів веселий
Давно-давно помалу стих,
Як пісня матері моєї,
Як гомін друзів молодих.

Іду... Усім чужий, далекий...
Ніхто не скаже: "Брате мій!"
Ніхто руки мені не стисне
В землі холодній і німій.

І коли я впаду безсилий,
Ніхто не спиниться йдучи,
Хіба що вітер полудневий
Крилом пригріє летючи.

30.X.1925

МОЇЙ МАТЕРІ

Приснилося, що я вернувсь додому.
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля,
Сміються в сонці золотому
Річки, і села, і поля.

Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде мене й не жде,
Я скрикну "Матінко!" до неї,
Вона на груди упаде.

І будуть литись теплих сліз потоки
І в них бринітимуть слова:
"Я ждала, ждала цілі роки
І в'яла, сохла, як трава..."

Іду зеленою межею,
Кругом хвилюються жита,
І в'ється щастя над душею —
І на плечі нема хреста...

Прокинувсь в морі раювання
І все збагнув, і похолов...
Іду дорогою вигнання,
І по сліду моєму — кров.

2.V.1926

* * *

Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні,
Який тягар з нас кожний ніс!
Моря б повстали з наших сліз,
Затихли б бурі в нашому зітханні.

На площах ми чужі стояли, босі й голі,
І кожний кидав камінь в нас...
Ми стільки винесли образ,
Ми стільки бачили сваволі!!

І все за те, що ми свій край любили,
Що рвались сонце в темряву внести.
...І понесли в світи хрести
Та сиві голови похилі.

29.II.1927

* * *

Однаково: більше не жити –
Умерти чи край свій лишити;
Чужина – могила, чужина – труна,
Пустеля безплідна, холодна, нудна.

Щасливий є той, хто на полі в бою
Вирішує сміливо долю свою,

Впаде – як на небі блискуча зоря,
Щоб жити у струнах співця-кобзаря.

Лежить він на рідному полі віки,
Шумлять над ним трави і квітнуть квітки.
Він бачить, як правнук за плугом іде,
Як повно буяє життя молоде.

Чужина – могила, чужина – труна,
Душа на чужині, як чайка сумна –
Літає і квилить в сльозах без гнізда:
Навік його змила бурхлива вода.

1927

В РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Одно питання мимоволі
Весь час в думках моїх встає:
Чому не вгледів він сонця волі,
Чому тепер він не жиє?

Якими дужими громами
Пророчий голос би гримів,
Якими буйними річками
Котивсь, шумів би його спів!?

Які б вінки він сплів героям
І як уславив би їх чин?!
Він грав би в сурму перед боєм,
Боровся б сам серед руїн.

А як оплакав би могили,
Яких би квітів насадив!..
Калина б віти похилила,
І в вітах вітер гомонів.

Якими лютими бичами
Карав би нас, що кволі ми,

Що розійшлись ми манівцями
На крок єдиний до мети.

Як в душу б він заглянув кожну,
Як кожний біль би наш відчув.
Він влив би міць непереможну,
Серця б він вірою натхнув!

І де б він був? Чи на засланні,
Серед неораних степів,
Чи разом з нами на вигнанні —
Ділив би сльози і терпів.

Він тут би був! Орел крилатий
Не зміг би стерпіти ярма,
І як би там він міг співати,
Коли вітчизна вся німа!!

27.III.1928

* * *

В золотій смушевій шапці
Циган-вечір сходив з гір,
Ніс він ніченьці-циганці
З срібла кований набір.

А вона його вже ждала
У долині, у гаю,
Ніжним гребенем чесала
Чорну кісоньку свою.

І кохану він помітив,
Уклонився, шапку зняв
І найкращу квітку з квітів
У обійми дужі взяв.

Заспівали поцілунки,
Чи озвались солов'ї,
Чи забрязкали дарунки
На палких руках її?

Хто це скаже? Хто це знає?
Тільки той, хто ходить в гай,
Хто в огні, як я, палає,
Хто закоханий украй.

18.V.1930

ПОЧАТКИ КИЄВА

Над Дніпром широким, вільним,
Де луги й степи цвіли,
Наші прадіди поляни
Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,
Пас пастух корів, овець,
З луком, з стрілами гнучкими
По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,
Повна всякого добра.
Як в раю, жили поляни
Понад хвилями Дніпра.

Все своє вони любили,
Шанували і чуже,
Хай, мовляв, Перун і Волос
Всіх від лиха стереже.

А коли сусід лінивий
Заздрив силі багача,
Вміли наші показати
Обосічного меча.

І віки нога ворожа
Не ступала на наш лан.
Всі сусіди шанували
І боялися полян.

...Де стоїть тепер наш Київ,
Там була сама гора,

Жив там першим Кий з Хоривом,
Щек та Либідь — їх сестра.

Над самим Дніпром на горах,
Огороджений з боків
Ровом, мурами, валами,
Київ виріс і розцвів.

На сторожі коло його,
Наче батько, став Дніпро,
Наче батько сину, ніс він
З півдня й півночі добро.

І здавалось, Україна
Буде квітнути віки,
І здавалось, всі народи
Їй сплітатимуть вінки.

ПЕЧЕНІЗЬКА ОБЛОГА КИЄВА

Раз дізнались печеніги,
Що для бою час настав,
Що в Болгарії далекій
Забарився Святослав.

Наче хмари, бідний Київ
Печеніги облягли,
Загриміли всюди сурми,
Тарабани загули.

А у місті плач і стогін:
Ані вийти, ні ввійти,
Став людей косити голод,
Став в могили їх нести.

А в той час гуляє Претич
З дужим військом за Дніпром...
Та не станеш буйним вітром
І не зробишся орлом.

Полетіли б і сказали:
"Ви на волі, соколи,
А наш Київ сірим муром
Печеніги облягли".

Стали думати кияни,
Де їм лицаря знайти,
Щоб із міста на той берег
Сміло зважився пройти.

"Я піду!" — хлоп'я говорить.
"Ти ж мале ще, молоде..."
"Я піду", — хлоп'я говорить
І з вуздечкою іде.

Вийшов з міста, в яр спустився,
Полем швидко перебіг,
Став, постояв, вийшов з гаю,
Йде, неначе печеніг.

Ось і табір. Глянув — війська,
Як тієї сарани!
Коні ржуть, реве худоба,
На триногах казани.

А на сонці сяє зброя,
Сяють, блискають списи...
Як пробитися крізь хмару,
Як пройти через ліси?!

"Де ти, Претич-воєводо,
Де ти, князю Святослав?!" —
Так собі подумав хлопець
І у когось запитав:

"Чи не бачили ви, дядьку,
Тут буланого коня?
Я пустив його на пашу,
Та й заснув на хвильку я..."

"Ні, не бачив... ач, роззява!
Так колись ти і в бою
Задрімаєш і за хвильку...
Стратиш голову свою".

“Треба йти питати інших...
Де ж він, лишенько моє?!
Гей ти, коню мій буланий,
Гей, озвися, де ти є?!”

Вдалині Дніпро синіє...
Хлопчик плаче, як ягня:
“Чи не бачили ви, дядьку,
Тут буланого коня?”

Ось уже і любий берег,
Хвилі весело шумлять...
Він оглянувся — далеко
Вороги його стоять.

І схопив себе за груди,
На собі одежу рве,
Через мить уже по хвилях
На той берег він пливе.

І нарешті бачать хлопця
Печенізькі вояки,
І за ним біжать, женуться,
Як за сарною вовки.

Туго луки натягають,
Стріли кидають вперед,
То пірне хлоп’я у воду,
То заб’ється в очерет.

Стріли падають у воду,
Наче чорні блискавки...
Попливти б, — але бояться
Печенізькі вояки.

А мале хлоп’я давно вже
Степом котиться-летить...
Сяють вогниками очі,
Серце пташкою тремтить.

Ось уже і рідний табір,
Ось і Претич, вояки...
Ах, здається, по степу він
Розгубив свої думки.

Прибігає, важко диха,
Ледве встоїть на ногах...
Закричав — і гнів палає
В огняних його словах.

"Воєводо і вояцтво!
Ви гуляєте, орли,
А наш Київ, наче хмари,
Печеніги облягли.

Ви гуляєте, а люде
Швидко з голоду помруть,
Швидко з голоду наш Київ
Печенігам віддадуть".

Пильно слухає вояцтво,
Що розказує хлоп'я...
Меч стискає воєвода
І сідає на коня.

"Вояки! вперед! на поміч! —
Вірний Претич закричав, —
Хай живе наш славний Київ,
Хай живе наш Святослав".

Обернувся в вулик табір...
Крики, ржання, метушня...
Кожний брався за спис, за зброю
І... на огиря-коня.

І злякались печеніги...
Крик пішов і залунав,
Що вертається з походу
Переможець Святослав.

Безліч літ уже минуло,
Вже давно в землі хлоп'я.
І давно вже в серці нашім
Вмерло лицаря ім'я.

"КРАСНЕ СОНЦЕ"

Тихо-мирно Володимир,
Свого віку доживав,
Піклувавсь своїм народом,
Вдів, убогих годував.

Всі вдоволені, щасливі.
А багатство і добро
Все несе й несе у Київ
На човнах своїх Дніпро.

Щонеділі виїжджає
Валка з княжого двора
З хлібом, салом, м'ясом, медом,
Повна всякого добра.

"Хто убогий, хто каліка,
Хто сьогодні ще не їв,
Йдіть, нещасні, поспішайте,
Приступайте до возів!"

І ішли каліки, вбогі,
На руках дітей несли,
Із возів, що треба, брали,
Їли хліб і мед пили.

Тихо-мирно дні останні
Володимир доживав,
Будував церкви і школи
І за ладом доглядав,

**Жив з сусідами у згоді.
І плили спокійно дні,
Нападали на Вкраїну
Тільки половці одні.**

**І народ за серце й розум
Свого князя шанував:
"Красним Сонцем" України
Володимира прозвав.**

**І Великий Володимир
Ще і досі не умер:
За його думки великі
Люде борються й тепер.**

**Ще і досі на Вкраїні
Кров'ю скроплені поля,
Ще і досі українська
Розшматована земля.**

Поезія

Василь
СИМОНЕНКО

...Не шукав я до тебе
Ні стежки, ні броду,
Бо від тебе узбіччям
Ніколи не брів —
Я для тебе горів,
Український народе,
Тільки, мабуть,
Не дуже яскраво
Горів.

....

Не шукаю до тебе
Ні стежки, ні броду —
Ти у грудях моїх,
У чолі і в руках.
Упаду я зорею,
Мій вічний народе,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні,

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликать у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

* * *

Задивляюсь у твої зіниці
Голубі й тривожні, ніби рань.
Крешуть з них червоні блискавиці
Революцій, бунтів і повстань.

Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік...

Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
З матір'ю побуть на самоті.

Рідко, нене, згадую про тебе,
Дні занадто куці та малі,
Ще не всі чорти живуть на небі,
Ходить їх до біса на землі.

Бачиш, з ними щогодини б'юся,
Чуєш — битви споконвічний грюк!

Як же я без друзів обійдуся
Без лобів їх, без очей і рук?

Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Громотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи — все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє червоне знамено.

* * *

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди —
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе —
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба —
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

УКРАЇНІ

Коли крізь розпач випнуться надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм.

Коли грозує далеч неокрая
У передгроззі дикім і німім,
Я твоїм ім'ям благословляю,
Проклинаю іменем твоїм.

Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

ЖОРНА

Натуга на руках,
від втоми чорних,
здувала жили,
ніби мотузки.
Каміння клацало зубами
в жорнах,
жувало жовті зерна на друзки.
І сіялось не борошно,
а му́ка...
При тьмяному мигтінні каганця
жіночі ніжні
материнські руки
тягли за ручку
камінь без кінця.
Журливо мліли очі сумовиті,
і борошно,
мов біла кров, лилось...
Це все було
в двадцятому столітті,
що грозами над нами пронеслось.
Ми часто чуєм
радісну зловтіху
у голосі ворожому,

чужім,
що заглядали кривда
й люте лихо
у наш —
для щастя виведений — дім.
Хай сатаніють
виродки од крику —
нас не знобить
од їхньої хули:
нам жорна ті
із кам'яного віку
на танках варвари
з Європи привезли.
І то для них
таки й була наука,
коли —
у всього світу на виду, —
немов у жорнах,
дужі наші руки
перемололи варварську орду.
Народе мій!
Титане непоборний,
що небо підпирає голубе!
Твій гордий подвиг
не принизять жорна —
вони лиш возвеличують тебе.
Дарма біситься
злість ворожа, чорна —
нічим не очорнить
твоєї боротьби!..
Цілую руки,
що крутили жорна
у переддень космічної доби.

БАБА ОНИСЯ

У баби Онисі було три сини.
У баби Онисі синів нема.
На кожній її волосині
морозом тріщить зима.
Я горя на світі застав багато.
Страшнішого ж горя нема,

ніж те, коли старість мати
в домівці стрічає сама.
Немає такої біди і муки,
ніж сумно з-під сивих брів
дивитись щодня, як внуки
ростуть без своїх батьків.
За те, що ми в космос знялися,
що нині здорові й живі,
я пам'ятник бабі Онисі
воздвиг би на площі в Москві.
Щоб знали майбутні предтечі
в щасливій і гордій добі:
їх горе на утлії плечі
Онися взяла собі.
Щоб подвиг її над землею
у бронзі дзвенів віки,
щоб всі, ідучи повз неї,
знімали в пошані шапки.

ПІЧ

Лиже полум'я жовте черево,
Важкувато сопе димар,
Галасує від болю дерево,
Піднімаючись димом до хмар.

Бубонять рогачі і кочерги —
Щось пригадують з давнини,
І чекають покірно черги
Засмаглілі горшки й чавуни.

З тітки полум'я сон злизало,
Тітка гладить рукою глек,
Теплий ватяник зав'язала
На застуджений свій поперек.

Біга тітка із кухні в сіни,
З-під повітки заносить дров —
З них струмує жовтаво-синя
Віковічна печаль дібров.

Звично грюкають мляві двері,
Піч гуде і димить у світ —
Скільки в пащу цій ненажері
Тітка вкинула кращих літ!

Сновигають по зморшках думи,
На щоках танцює вогонь,
Сажа в'їлася чорним глумом
У пелюстки її долонь.

Біля печі вона, мов бранець,
Слугувала під шурх спідниць,
Віддавала дівочий рум'янець
Чистоті смачних паляниць...

Менше ми гіркоти нестимем,
Стане ближчою наша мета,
Як не будуть у небо димом
Підніматись жіночі літа.

ДІД УМЕР

От і все.
Поховали старезного діда,
закопали навіки у землю святу.
Він тепер вже не встане
і ранком не піде
із косою під гору круту.
І не стане мантачкою тишу будити,
задивлятися в небо, як гаснуть зірки.
Лиш росою по нім буде плакати жито
і пливтимуть над ним непомітно віки.
От і все.
Поховали хорошу людину,
повернули навіки у лоно землі.
Та невже ж
помістились в тісну домовину
всі турботи його,
всі надії,
жалі!
Та невже ж то

йому все віднині байдуже —
чи світитиме сонце,
чи ніч напливе!
Біль у душу мою закрадається вужем,
відчай груди мені розпанахує, рве.
Я готовий
повірити в царство небесне,
бо не хочу,
щоб в землю ішли без сліда
безіменні,
святі,
незрівнянно чудесні,
горді діти землі,
вірні діти труда.
Хай шалені гудуть
над планетою весни,
хай трава пнеться вгору
крізь листя старе...
Я не вірю,
що дід із могили воскресне,
але вірю,
що ні —
він увесь не умре.
Його думи нехитрі
додумають внуки,
і з очей ще віки пломенітимуть в них
його пристрасть і гнів,
його радощі й муки,
що, вмираючи,
він передав для живих.

* * *

Вихвалять, і славити, й кричати,
Роздувати фіміамів дим —
Геніїв між нами небагато,
То чому б не поклонятись їм!

Але я зібрав би всіх титанів
І сказав би, знявши капелюх:
Я не буду вам співать пеанів
І хвальбою лоскотати слух.

Ви усі розумні та відверті,
Тож скажіть по щирості мені:
Хто й за що вам дарував безсмертя,
Хто й за що продовжив ваші дні?

Говоріть, кричіть, щоб всі узнали,
Втямили нарешті до пуття:
Смертні вам безсмертя дарували,
Смертні вам продовжили життя!

Щоб надійно крила соколині
Вас у небі вічності несли,
Мудрості своєї по краплині
Смертні вам, як бджоли, віддали.

Вас, як прапор, підніма людина
В боротьбі за правду проти тьми.
Генії! Безсмертні! На коліна
Станьте перед смертними людьми!

САЛЮТИ МИРУ

В дні травневі, мріями багаті,
Коли щастя хлюпає з пісень,
Ми щороку зустрічаєм свято —
Перемоги радісної день.

І встають у пам'яті дороги,
Ті, що довелося нам пройти,
Щоб багряний прапор Перемоги
Над рейхстагом гордо піднести.

І живуть у пам'яті народу
Його вірні дочки і сини,
Ті, що не вернулися з походів
Грізної, великої війни.

Їх серцям — віками пломеніти
На червоних наших прапорах,
Їх думкам — перемагать і жити
В наших творчих думах і ділах.

Їх життя, їх помисли високі,
Котрим не судилось розцвісти,
Закликають мир ясний і спокій,
Як зіницю ока, берегти.

І тому, коли надходить свято, —
Кожен рік у травні, навесні, —
Наші грізні бойові гармати
Салютують миру — не війні!

* * *

Де зараз ви, кати мого народу?
Де велич ваша, сила ваша де?
На ясні зорі і на тихі води
Вже чорна ваша злоба не впаде.

Народ росте, і множиться, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстока й лагідна душа.

Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й приблуди,
І орди завойовників-заброд!

Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!

НІ, НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА!

Я зустрічався з вами в дні суворі,
Коли вогнів червоні язики
Сягали від землі під самі зорі
І роздирали небо літаки.

Тоді вас люди називали псами,
Бо ви лизали німцям постоли,

Кричали "хайль" охриплими басами
І "Ще не вмерла..." голосно ревли.

Де ви ішли — там пустка і руїна,
І трупи не вміщалися до ям, —
Плювала кров'ю "ненька Україна"
У морди вам і вашим хазяям.

Ви пропили б уже її, небогу,
Розпродали б і нас по всій землі,
Коли б тоді Вкраїні на підмогу
Зі сходу не вернулись "москалі".

Тепер ви знов, позв'язувавши кості,
Торгуєте і оптом, і вроздріб,
Нових катів припрошуєте в гості
На українське сало і на хліб.

Ви будете тинятись по чужинах,
Аж доки дідько всіх не забере,
Бо знайте — ще не вмерла Україна
І не умре!

* * *

Ні перед ким не станеш спину гнути,
Не віддасися ворогу в ясу,
Якщо ти зміг, товаришу, збагнути
Свого народу велич і красу.

* * *

Земле рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолим небом
Гартував я душу молоду.

Хто тебе любов'ю обікраде,
Хто твої турботи обмине,
Хай того земне тяжіння зрадить
І з прокляттям безвість проковтне!

КРИВДА

Новела

У Івася немає тата.
Не питайте тільки чому.
Лиш від матері ласку знати
Довелося хлопчині цьому.

Він росте, як і інші діти,
І вистрибує, як усі.
Любить босим прогоготіти
По ранковій колючій росі.

Любить квіти на луках рвати,
Майструвати лука в лозі,
По городу галопом промчати
На обуреній, гнівній козі.

Але в грудях жаринка стука,
Є завітне в Івася одно —
Хоче він, щоб узяв за руку
І повів його тато в кіно.

Ну, нехай би смикнув за вухо,
Хай нагримав би раз чи два, —
Все одно він би тата слухав
І ловив би його слова...

Раз Івась на толоці грався,
Раптом глянув — сусіда йде.
— Ти пустуєш тута, — озвався, —
А тебе дома батько жде...

Біг Івасик, немов на свято,
І вибрикував, як лоша,

І, напевне, була у п'ятах
Пелюсткова його душа.

На порозі закляк винувато,
Але в хаті — мама сама.
— Дядько кажуть, приїхав тато,
Тільки чому ж його нема?..

Раптом стало Івасю стидно,
Раптом хлопець увесь поблід —
Догадався, чому єхидно
Захихикав сусіда вслід.

Він допізна сидів у коноплях,
Мов уперше вступив у гидь,
З оченят, від плачу промоклих,
Рукавом витирав блакить.

А вночі шугнув через грядку,
Де сусідів паркан стирчав,
Вибив шибку одну з рогатки
І додому спати помчав...

Бо ж немає тим іншої кари,
Хто дотепи свої в іржі
Заганяє бездумно в рани,
У болючі рани чужі...

СТАРІСТЬ

Сім десятків дідові старому,
Сам незчувсь, коли і відгуло, —
Вже лице пожовкло, як солома,
Борознами вкрилося чоло,

Сяють очі глибоко спідлоба,
Тільки пух лишивсь на голові...
Лає син, що ні чорта не робить,
Допіка невістка: ще живі?

Остогидло діду хліб жувати,
Слухати образи від усіх,
Ціле літо горобців ганяти
Та граків сусідові на сміх.

Взять би істик, торбу через плечі
І піти світ за очі з села,
Але звик до хати, до малечі,
Що його, мов батька, облягла.

Все стерпить, хіба заплаче стиха,
Дивлячись на добрих малюків.
Все стерпить — докори, сором, лихо —
Лиш би вмерти на землі батьків!

ГРУДОЧКА ЗЕМЛІ

Ще в дитинстві я ходив у трави,
В гомінливі трепетні ліси,
Де дуби мовчали величаво
У краплинках ранньої роси.

Бігла стежка в далеч і губилась,
А мені у безтурботні дні
Назавжди, навіки полюбились
Ніжні і замріяні пісні.

В них дзвеніло щастя непочате,
Радість невимовна і жива,
Коли їх виводили дівчата,
Як ішли у поле на жнива.

Ті пісні мене найперше вчили
Поважати труд людський і піт,
Шанувать Вітчизну мою милу,
Бо вона одна на цілий світ.

Бо вона одна за всіх нас дбає,
Нам дає і мрії, і слова,
Силою своєю напуває,
Ласкою своєю зігріва.

З нею я ділити завжди буду
Радощі, турботи і жалі,
Бо у мене стукотить у грудях
Грудочка любимої землі.

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося —
Як і поміститися в одній! —
Шепіт зачарований колосся,
Поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітувать в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.

КИРПАТИЙ БАРОМЕТР

I. ЗАМІСТЬ ВЕЧІРНЬОЇ МОЛИТВИ

Ти лежиш іще впоперек ліжка —
Ну до чого мале й чудне!
А до тебе незримі віжки
Прив'язали цупко мене.

Кажуть, носа ти вкрав у баби,
Губи й ноги забрав мої,
Взяв у матері синю звабу
І в очах своїх затаїв.

Спи, грабіжнику мій кирпатий.
Сумнів диханням розігрій.
Я тобі стану в голови слати
Найніжніші подушки мрій.

Розішлю свої думи в дозори,
Щоб у сизому міражі
Не ступило свавільне горе
На кордони твоєї душі.

Бо не змок ще убивчий порох
Од потоків дитячих сліз —
Через трупи надій бадьорих
Твій одвічний і підлий ворог
До усмішки твоєї ліз.

Над народами, над віками
Встало горе, мов чорний гном.
Торохтять бойові тамтами
Над прозорим дитячим сном.

Відгодована злість, і хитрість,
І закута в броню брехня
Атакують добро і щирість
Серед ночі й білого дня.

Гуркотять бойові колісниці,
Свищуть ратища і шаблі...
І тривозі моїй не спиться,
Йде вона босоніж по землі.

І встає проти кривди й злоби
Мій обсмалений сонцем гнів,
Щоби спав ти спокійно, щоби
Ти сміявся і жебонів.

І ладнає совість гармати
Проти підлості і обмов,
І виводить зневіру на страту
Безпощадна мов любов.

Наливайся земними силами,
Вдосталь радощів зачерпни —
Над тобою тріпочуть крилами
Тихі-тихі спокійні сни...

II. ПОГРОЗИ НОЧІ

Вибіг він з туману муки, втомлено присів,
Гуртувались мляві звуки у сузір'я слів.

Мав він силу необорну, цей лукавий хтось,
Мені в душу світло чорне від тих слів лилось.

Він казав: "Скона твій спокій на моїх ножах,
Я — на місці, я — стоокий, я — всесвітній
жах.

Дам тобі великі очі і великі вуха,
Страх до смерті залоскоче силу твого духа.

Гей, виходьте, мої слуги, мої вірні діти,
Мою владу, мою силу дурню покажіте!"

Вибігали із туману з галасом і гиком
Довгорукі, волохаті, обплетені ликом.

Вузьколобі й куцоногі, з іклами-зубами,
Заходились вибивати тропака ногами.

Танець пітекантропів

Ми не брешем, не лукавим —
Що подумаєм, берем!
Ми сьогодні світом правим,
Все жерем,
Жерем,
Жерем!

Тільки ми од страху вільні,
Ми — сини Європи!
Ми — могутні,
Ми — всесильні,
Ми — пітекантропи!

Нам живеться ласо й любо,
А на совість ми плюєм —

Що потрапило на зуби,
Те жуєм,
Жуєм,
Жуєм!

Тільки ми від глузду вільні,
Ми — сини Європи!
Ми — могутні,
Ми — всесильні,
Ми — пітекантропи!

Танцювали, гупотіли, раптом провалились,
На їх місці генерали як з землі вродились.

Оточили мою душу й заревіли п'яно,
Били в груди кулаками, мов у барабани.

Хор генералів

Слухай, мрійнику, ідіоте!
Ти — в комедії лицедій!
Ми випльовуємо сотнями з рота
Недогризки людських надій.

Не цяцьками — ракетами бавимо,
А життя не вертає назад —
Син ітиме з очима кривавими
Крізь гарячий атомний чад.

Одсахнеться твоєї щирості
І шукатиме ласки у риб,
Коли з серця у нього виросте
Наша мрія — атомний гриб.

Ми його заберем у тебе,
Вкрадем юність його й любов
І піднімем в розчахнуте небо
Над німим божевіллям дібров.

Здичавілі од крові нації
Будуть щирити ікла, мов звір,
І здихатимуть від радіації
У роззявлених пащах нір.

Як розірве космічну тишу
Передсмертний стогін землі —
Вічність подвиги наші запише
На своєму сивім чолі!

Вони пливли у ніч, як манекени,
Крізь їхні вигуки байдужі і страшні
Прилинув синім видивом до мене
Маленький привид і сказав мені.

Монолог маленького привида

Я — твій ровесник. Доля моя куца,
Печаль моя не відає кінця —
Старих світил чіткі орбіти рвуться,
І гаснуть ненароджені серця.

Я — твій ровесник. Плоть моя убита,
Із ребер в мене виросли дуби.
Моє життя потрощене, мов жито,
Ціпами божевілля і злоби.

Коли я біг розхристаний на луку,
Де обрій так прозоро глибенів,
Чужий солдат схопив мене за руку
І до людей у білому одвів.

І я дививсь на них незрозуміло,
В зіницях метушилися зірки,
І кров моя червоно цибеніла
У банку із рожевої руки.

І чорна ніч звелась в очах у мене,
І сон легкий навік мене зборов...
Моїм убивцям у голодні вени
Влили мою дитинно чисту кров.

Я — твій ровесник, пролісок надії,
Розтоптаний жорстокістю нікчем,
Я — син краси і голубої мрії,
Я — автор ненаписаних поем.

Я — твоя мука і твоє сумління,
Мені кати не обрубали крил:
Із ран моїх бере твоє коріння
Для боротьби і ненависті сил.

Немає в мене страху за плечима —
Я розірвав його одвічний гніт.
Великими блакитними очима
Дивлюся я докірливо на світ.

Іди і спопеляй байдужі душі,
І сліпоту, й холопство прокляни,
Щоб не зійшлись, в кривавицю заюшені,
Народів обікрадених сини.

Я — твій ровесник. Доля моя куца,
Печаль моя не відає кінця.
Я кличу вас у відчаї не гнуться,
А вибухати, як нові сонця!

III. РАНОК

Над тихим сном мого малого сина,
Над плетивом думок моїх і мрій
Пливла тривога, ніби всесвіт, сива,
Гойдаючись на гребенях надій.

Цідилась ніч крізь темне сито неба,
І зорі танули, як вогники малі...
Кирпатий мій! Дивлюся я крізь тебе
У завтрашнє страдалиці Землі.

Я бережу для тебе її квіти,
Тобі несу думок своїх огонь,
Для тебе запускаю на орбіти
Ракети із порепаних долонь.

Ми народились в муках, щоб родити,
Синами обезсмертити свій рід,

Щоб квітував на диво всього світу
Козацький геніальний родовід!

Сини! Сини! Барометри кирпаті
Людського спокою і завтрашнього дня!
Ми перед вами разом винуваті,
Що на планеті бійки і гризня.

Ми винуваті, що міліють ріки
І лисинами світять береги,
Що десь духовні лупляться каліки
І виростають ваші вороги.

Будь проклят спокій! Досить нарікати
На клопітливий і суворий час!
Грядуть сини — барометри кирпаті,
Вони за все спитають завтра нас.

ЧАРИ НОЧІ

Лягла на всьому вечірня втома.
Палає місто, мов дивний храм.
І розтинають ніч невагому
Квадратні очі віконних рам.

Ці чари ночі такі знайомі —
Усі підвладні, покірні вам.
О, скільки вікон у кожнім домі!
А там, за ними, — ідилій, драм!

Там гинуть вчені, митці, поети
Але... й виходять вони звідтіль.

ВОНА ПРИЙШЛА

Вона прийшла непрохана й неждана,
І я її зустріти не зумів.
Вона до мене випливла з туману
Моїх юнацьких несміливих снів.

Вона прийшла, заквітчана і мила,
І руки лагідно до мене простягла,
І так чарівно кликала й манила,
Такою ніжною і доброю була.

І я не чув, як жайвір в небі тане,
Кого остерігає з висоти...
Прийшла любов непрохана й нежданa —
Ну як мені за нею не піти?

* * *

Є в коханні і будні і свята,
Є у ньому і радість і жаль,
Бо не можна життя заховати
За рожевих ілюзій вуаль.

І з тобою було б нам гірко,
Обіймав би нас часто сум,
І, бувало б, темніла зірка
У тумані тривожних дум.

Але певен, що жодного разу
У вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.

Бо тебе і мене б судила
Не образа, не гнів — любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.

У мою б увірвалася мову,
Щоб сказати в тривожну мить:
— Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жить!..

ПЕРЕХОЖИЙ *

Присвята Ліні Костенко

Як він ішов!
Струменіла дорога,
Далеч у жадібні очі текла.
Не просто ступали –
Співали ноги,
І тиша музику берегла.
Як він ішов!
Зачарований світом,
Натхненно і мудро творив ходу –
Так нові планети грядуть на орбіти
З шаленою радістю на виду!
З шаленим щастям і сміхом гарячим,
З гімном вулканним без музики й слів!
Як він ішов!
І ніхто не бачив,
І ніхто від краси не зомлів.
В землю полускану втюпився кожен,
Очі в пилюці бездумно волік...
Раптом –
Шепіт поміж перехожих:
– Що там?
– Спіткнувсь чоловік... –
Одні співчували йому убого,
Інші не втримались докорять:
– Треба дивитись ото під ноги,
Так можна голову потерять... –
Трохи в футбола пограли словами,
Обсмакували чужу біду.
А він знову йшов.
І дивився прямо.
І знову
Натхненно творив ходу!

* Вірш уперше був надрукований із присвятою в газеті «Літературна Україна» від 26 лютого 1963 року.

МОНАРХИ

Диктатори, королі, імператори,
Мліючи в димі хвальби,
Роззявляли пащі, мов кратери,
І гукали:
– Ми – символ доби.
– Хто не з нами, той проти Бога.
– Хто не з нами, той проти всіх. –
І сипались лаври убогі
До куцих кривавих ніг.
Нікчемна, продажна челядь,
Банда кривляк для втіх,
Щоб мати що повечерять,
Годувала холуйством їх.
Ідоли, обслинені, обціловані,
Ішли величаві в своїй ході.
А поруч вставали некороновані
Корифеї і справжні вожді.
Вставали Коперники і Джорджоне,
Шевченко підводив могутнє чоло,
І біля вічного їхнього трону
Лакузи жодного не було.
Бо щире, високе небо
Не підмалюєш квачем,
Бо величі справжній не треба
Спиратись на плечі нікчем.

* * *

Там, у степу, схрестилися дороги,
Немов у ґерці дикому мечі,
І час неспинний, стиснувши остроги,
Над нами чвалить вранці і вночі.

Мовчать над ними голубі хорали,
У травах стежка свище, мов батіг.
О, скільки доль навіки розрубали
Мечі прадавніх схрещених доріг!

Ми ще йдемо. Ти щось мені говориш.
Твоя краса цвіте в моїх очах.
Але скажи: чи ти зі мною поруч
Пройдеш безтрепетно по схрещених мечах?

* * *

Є тисячі доріг, мільйон
вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій.
І що мені робить, коли малий зажинок
Судилося почать на ниві нерясній?

Чи викинути серп і йти байдикувати,
Чи долю проклясти за лютий недорід
І до сусід пристать наймитувати
За пару постолів і шкварку на обід?

Ні, мушу я іти на рідне поле босим,
І мучити себе й ледачого серпа,
І падати з утоми на покоси,
І спать, обнявши власного снопа.

Бо нива – це моя! Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде мене ніде,
Бо тисяча доріг, мільйон
вузьких стежинок
Мене на ниву батьківську веде...

КАЗКА ПРО ДУРИЛА

Отож воно й почалося з того,
що одружився дурний Петро –
тільки до хати привів небогу,
зразу ж топитись пішов у Дніпро.
Стрибнув у воду – в воді не тоне,
почухав тім'я дурний, а тоді
почав серед річки – хай Бог боронить! –
ходить на руках по воді.
Походить трохи та ляже, полежить,
на хвилю закине ноги брудні –
і хоч би то що! Схопив, правда, нежить
та рибалок до смерті злякав у човні.
Йому все байдуже – ходить, та чхає,
та грайливо моргає до риб,
а небога із кручі рукою махає:
– Вернись, чоловіче, бо з'їм твій хліб! –

Почув те Петро та бігом додому;
що запопав – то усе перегриз;
добре, що жінка спалила солому
та в глечиках поховала дрова і хмиз.
Наївся Петро:
– Ну, стели постелю,
горличко ніжна моя, –
та сама лишень лізь під стелю,
а на долівці приляжу я. –
Отак і жили, без нужди та горя.
Сусіди шепталися, як один:
– Від чого товстіє Петрова Федоря? –
Аж гульк –
у Федорі син.
І такий тобі хлопець, що далі нікуди,
і такий тобі хлопець, що – ну.
На другий рік вже навчився бігати,
а на шостий – виматюкав старшину.
Прийшли до Петра пузаті
та й кажуть:
– Ти знаєш чи ні,
що виродок твій чубатий
сказав, ніби ми дурні? –
Розізлився Петро:
– Отаке тобі й на!
Та я ж його витурю з дому,
щоб не балакав малий сатана
того, що усім відомо... –
Узяв і прогнав. А що дурному?
Тільки приказував, як проганяв:
– Іди, лобуряко, з дому –
ти з мене останню сорочку зняв!
Іди собі, зла личино!
Може, десь виб'єшся у пани,
то, гляди, не поскупися, сину,
матері справить картату хустину,
а мені – кисет і штани...
Ну, йди вже, клята рахубо,
бо дома з голоду вріжем дуба... –
І пішло хлоп'я із убогої хати
кращої долі собі шукати.
Де воно не ходило, де воно не було!
Спало, де впало, їло, що мало,

та, мов трава, росло.
Та хлопця й вигнало – слава Богу:
не менше саженя в ріст,
кулаки, мов горщата,
мов обаполи, ноги, –
і де ж те здоров'я бралося в нього,
коли все життя – безконечний піст?
А люди про хлопця так говорили:
– Чому б не рости, коли він – Дурило! –
Отож, як Дурило уже зміцнів
і огидло хлопцеві байдикувати,
він раптом, ні сіло ні впало, захотів
навідаться до рідної хати.
Спакував у кишеню речі,
доброго костура в руки взяв –
і, як говорять, ноги на плечі
та й пішов, куди знав.
Іде та й людей питає:
– А де тут дорога до Рідного краю? –
А люди говорять:
«Кругла земля,
так що прямої дороги немає:
сонце сходить оно звідтіля,
а тамечки он сідає.
Спитай у нього. Воно
біга довкола землі давно,
то, певне, тобі щось розумне порає».
Махнув рукою Дурило
та й пішов навпростець;
добре, що сонце у спину гріло,
а в груди віяв вітерець.
Іде та й іде.
Аж у ногах занило,
присісти хотів, та ба –
з-за кущів до Дурила
вибігла враз галаслива юрба.
– Ти куди йдеш?
– Додому.
– А де ж твоя домівка?
– У Ріднім краю.
– А край де?
– Їй-богу, не знаю,
я, люди, шукаю вітчизну свою.

– А навіщо шукати?
Лишайся, хлопче, у нас
у нас не життя, а свято,
щасливим зробишся враз. –
І вмить та юрба оточила Дурила
і дружньо до нього отак говорила:

РЕЧИТАТИВ СТАРШИН РАЮ

Порода наша мудра від природи,
ми знаємо все, бо осягнули все.
І глипає на нас зворушено і гордо
щасливий предок – щирий шимпанзе.
Йому гойдатись на гіллі рипучім
і на тропічних тішитись вітрах,
а ми підем і цілий світ научим,
як у чорнильних плавати морях.
У нас до того мудрі всі та вчені,
що лімітуємо чорнило і папір!
Вулкани діють дужі і скажені
в хребтах висотних паперових гір.
Ми знаєм все! Для нас усе відоме!
Що буде завтра? Запитайте нас.
Як живить вогнища руда суха солома,
так нас годує мудрість повсякчас.
Ми пронесем, ми підведем і підем,
ми дійдемо, ми сягнемо висот!
Ми стільки істин вам за мить націдим,
що подив назавжди заціпить рот.
Чого ж тиняєтесь по світу, ніби п'яні,
чого шукаєте, коли ми все знайшли,
коли ведуть дороги осіянні
під наше сонце з вашої імли?
У нас давно ніхто й не чув про горе
та інші нісенітниці й бридню.
Одна турбота наша чола оре –
а що, як в мудрі паперові гори
раптово влучить іскорка вогню?
Чи вистачить чорнила, щоб залить?
А більше нам нічого не болить...

Дурило, звичайно, розвішує вуха,
Дурило аж рота роззявив та слуха,

Дурило гукає:
– Зрікаюся Рідного краю!
Візьміть мене, друзі, до вашого Раю! –
І друзі Дурила під руки беруть,
і друзі Дурила до себе ведуть.
А хлопцеві думка сидить в голові:
– Чого, люди добрі, в вас ноги в крові?
– Та це, – йому кажуть, – така у нас звичка,
до щастя дорога веде через річку –
та річка із крові та трішки із сліз,
але ти не бійся. Не втопишся. Лізь.
Вона не глибока – либонь, до колін...
– А кров там чия? – не гамується він.
– Чия? Та відомо чия – тих людей,
що підло не визнали наших ідей...
Ми їх, значить, трішечки, зовсім помалу
кого задавили, кого зарубали.
– А це хто тут висить? – питається в них.
– Це дурень, один із отих навісних,
що пруться на острів...
– На острів? За чим?
– Та, правду сказати, либонь, ні за чим:
там щастя закуте в печерах німих
не те, що для нас, а оте, що для всіх...
– То нащо ж повісили?
– Так, для годиться:
якби не повісили, міг би втопиться...

І далі до Раю Дурило іде,
круг себе очима дурними веде.
– А це що за ідол? – питається знов.
– Це той, що закон наймудріший знайшов.
Навчив нас хапати, навчив убивати,
навчив людям в очі оману пускати,
навчив нас, як жити годиться на світі,
читай заповіта його на граніті.

ЗАПОВІТ ЗАСНОВНИКА РАЮ

Що кому на роду написано,
то й конем не обскачеш того.
Одному доля дарує лисину,
другому – шляпу з широкими крисами,

а третього причастовує батогом.
А четвертому, п'ятому, шостому і дев'ятому
цілісінький довгий вік
стільки добра обіцятиме,
що врешті з четвертого,
п'ятого, шостого і дев'ятого
поробить стандартних калік.
А найкраще тому, кому доля багата
не захоче нічого дати —
ані честі, ані глузду, ні сорому — нічогісінько.
Ось цьому
ми з нікчемства свого п'єдестал створимо,
та освятим в кадильнім диму,
та сипнемо під ноги квітів,
та у лаври чоло вберем,
та, щоб весело жив на світі,
приведем панну Музу в гарем.
А самі заживем без гризоти,
бо відомо й дитині малій,
що у Музи цієї цноти
вже не більше, ніж у повій.
Стільки бідною торгували,
стільки вже продавалась сама,
що назвать її лярвою мало,
а сильнішого слова нема.
Ну, а нам що до того?
                    Ми люди тихі,
нам би повне корито бурди,
теплу ковдру, затишну стріху
та цукерку вряди-годи.
Бо таке на роду написано:
від Адама до наших днів
будуть людям світити лисини
величаво мудрих вождів.

Думав, думав Дурило,
аж йому голова заболіла,
та ніяк собі не збагне:
куди і до чого той ідол гне?
Якщо йому правда — ріднесенька мати,
то нащо ж йому п'яти лизати?
А якщо йому люба лизня,
то тоді його ненька — брехня?

Так замислився, що аж присів,
сім днів не пив і не їв,
а на восьмий устав і каже:
— Якесь дуже дивне те щастя ваше!
Не хочу такого, щоб я вмер!
Сходжу ще на острів до тих печер...
Та й ну Дурило
від друзів нових тікати,
а ті йому в спину кілки метати.

Добре, що наш Дурило водою не брів,
він, як і батько, ходить по воді умів —
отож він перший став у печері
і давай своїм костуром бити у двері.
За третім ударом впали двері,
і враз ніби сонце сяйнуло в печері,
і вийшло звідти дівча,
і всміхнулося мило:
— Спасибі за поміч тобі, Дурило!
Я долю тепер не мину і твою —
жду тебе, парубче, у батьківській хаті,
у твоєму Ріднім краю... —
Сказало і щезло.
Озирнувся Дурило —
дивиться:
гори вогнем охопило,
і кривава ріка змеженіла,
а там, за рікою, на тихій Зеленій горі,
біліє батькова хата,
а під нею засмучена мати
пасе сонячних зайчиків у дворі.

ЦАР ПЛАКСІЙ ТА ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був на троні цар Плаксій.

Голова його, мов бочка,
Очі — ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька — Вай-Вай,
Третя донечка — Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались — Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя, у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
"Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві — ні!
Хто всміхнеться — в часі тім
Я того негайно з'їм!"
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-сльозівці.
Хто сміявсь — вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.

Він приходив кожний вечір —
Хай чи дощ іде, чи сніг —
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух,
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуни,
Видавали заборони
Проти лоскоту вони.
І за дядьком Лоскотоном
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізливсь тоді Плаксій —
Цар країни Сльозолий.
Гнівно він гукнув із трону:
"Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моїй дочці!

Хто його посадить в льох —
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакать діти?"
І завзяті сльозівці
Понеслись у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Перерили всі бори,
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.
Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,

Міцно спутав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузенькі грати,
А в палаці порішили:
— Час весілля грати...
Гей, зійшлися царенята
І придворних свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: "Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!"
Так розхвастався Плаксій —
Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона навіки.
Рознесли всі перепони,
Гнули ґрати, мов прути:
— Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
— Ой, рятуйте — Лоскотон! —
Всі відразу "ох" та "ах",
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
— Насмієшся ти хоч раз!.. —
Став царя він лоскотати,
І Плаксій став реготати.
Так сміявсь — аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер —
Потім лопнув і помер.

Ох, була ж тоді потіха —
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуни,
Так сміялись-реготали,
Що штани з них поспадали —
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо,
Потім вправо завернуть.
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш —
В цю країну попадеш.

* * *

Маленьке – не смішне,
Адже мале і зерно,
Що силу велетням і геніям несе.
Мале тоді смішне,
Коли воно мізерне,
Коли себе поставить над усе.
Але скажіть, хіба такого мало,
Хіба такі випадки не були,
Коли мале, як прапор, піднімали
І йшли за ним народи, мов осли?

І чи тоді мізерне та смішне
Не оберталось раптом у страшне?

* * *

Бубнявіють думки, проростають словами,
Їх пагіння бринить у завихренні днів –
Цілий тиждень живу і ходжу між левами,
Недаремно ж і місто взивається – Львів.

Є міста – ренегати, є просто байстрята,
Є леви, що мурликають, наче коти,
Божевільно байдуже облизують ґрати
Ще й пишаються з власної сліпоти.

Але думать про них я сьогодні не хочу,
Бо мені, видно, трішечки повезло –
Я побачив у Львові Міцкевича очі,
Кривоносові плечі й Франкове чоло.

Сивий Львове, столице моєї мрії,
Епіцентр моїх радощів і надій,
Вибухає душа – я тебе розумію,
Але, Львове, хоч трішки мене зрозумій.

Я до тебе прийшов із захопленням сина
Од степів, де Славутич легенди снує,
Щоби серце твоє одчайдушно левине
Краплю сили вдихнуло у серце моє.

* * *

Стільки в тебе очей,
Стільки рук і мозолів,
Скільки крапель в Дніпрі
І у небі зірок.
Ти не падав од вітру,
З біди не безволів.
Не насунув на душу
Ганьби козирок.

Не шукав я до тебе
Ні стежки, ні броду,
Бо від тебе узбіччям
Ніколи не брів –
Я для тебе горів,
Український народе,
Тільки, мабуть,
Не дуже яскраво
Горів.

Тільки, мабуть, не міг,
Як болід, спалахнути,
Щоб осяяти думкою
Твій небозвід,
Щоб устать, ніби зірка,
Сіянням окута
Твоїх подвигів гордих
Й незлічених бід.

Скромна праця моя –
То не пишна окраса,

Але в тому, їй-богу,
Не бачу біди –
Щось у мене було
І від діда Тараса
І від прадіда –
Сковороди.

Не шукаю до тебе
Ні стежки, ні броду –
Ти у грудях моїх,
У чолі і в руках.
Упаду я зорею,
Мій вічний народе,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях.

Поезія

Василь СТУС

Тож дай мені — дійти і не зотліти,
дійти — і не зотліти — дай мені!
Дозволь мені, мій вечоровий світе,
упасти зерням в рідній борозні.

* * *

Сто років як сконала Січ.
Сибір. І соловецькі келії.
І глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний.

Сто років мучених надій,
і сподівань, і вір, і крові
синів, що за любов тавровані,
сто серць, як сто палахкотінь.

Та виростають з личаків,
із шаровар, з курної хати
раби зростають до синів
своєї України-матері.

Ти вже не згинеш, ти двожилава,
земля, рабована віками,
і не скарать тебе душителям
сибірами і соловками.

Ти ще виболюєшся болем,
ти ще роздерта на шматки,
та вже, крута і непокірна,
ти випросталася для волі,

ти гнівом виросла. Тепер
не матимеш од нього спокою,
йому ж рости й рости, допоки
не упадуть тюремні двері.

І радісним буремним громом
спадають з неба блискавиці,
Тарасові провісні птиці —
слова шугають над Дніпром.

VI.1963

* * *

Присмеркові сутінки опали,
сонну землю й душу оплели.
Самоти згорьовані хорали
геть мені дорогу замели.
І куди не йду, куди не прагну —
смерк сосновий мерзне угорі.
Виглядаю долю довгождану,
а не діжду — вибуду із гри.
Аж і гра: літають головешки,
зуби клацають під ідіотський сміх.
Регочу на кутні — буде легше
(а як буде важче — теж не гріх).
Що тебе клясти, моя недоле?
Не клену. Не кляв. Не проклену.
Хай життя — одне стернисте поле,
але перейти — не помину.
Дотягну до краю. Хай руками,
хай на ліктях, поповзом — дарма,
душу хай обшмугляю об камінь —
все одно милішої нема
за оцю утрачену й ледачу,
за байдужу, осоружну, за
землю цю, якою тільки й значу
і якою барвиться сльоза.

X.1968

* * *

Отак живу: як мавпа серед мавп,
Чолом прогрішним із тавром зажури
все б'юся об тверді камінні мури,
як їхній раб, як раб, як ниций раб.

Повз мене ходять мавпи чередою,
у них хода поважна, нешвидка.
Сказитись легше, аніж буть собою,
бо ж ні зубила, ані молотка.
О Боже праведний, важка докука —
сліпорожденним розумом збагнуть:
ти в цьому світі — лиш кавалок муки,
отерплий і розріджений, мов ртуть.

X.1968

* * *

Церква святої Ірини
криком кричить із імли.
Мабуть, тобі вже, мій сину,
зашпори в душу зайшли.
Скільки набилося туги!
Чим я її розведу?
Жінку лишив — на наругу,
маму лишив — на біду.
Рідна сестра, як зигзиця,
б'ється об мури грудьми.
Глипає оком в'язниця,
наче сова із пітьми.
Київ за ґратами, Київ
весь у квадраті вікна.
Похід почався Батиїв
а чи орда навісна?
Мороком горло огорне —
ані тобі продихнуть.
Здрастуй, бідо моя чорна,
здрастуй, страсна моя путь.

* * *

Ввесь обшир мій — чотири на чотири.
Куди не глянь — то мур, куток і ріг.
Всю душу з'їв цей шлак лілово-сірий,
це плетиво заламаних доріг.
І дальша смерті — рідна батьківщина.

Колодязь, тин і два вікна сумні,
що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі — ніби дві жарини —
журливі очі вставлено. Це ти,
о пресвята моя зигзице-мати!
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти.
Та жди мене. Чекай мене. Чекай,
нехай і марне, але жди, блаженна.
І Господові помолись за мене.
А вмру — то й з того світу виглядай.

* * *

Цей біль — як алкоголь агоній,
як вимерзлий до хрусту жаль.
Передруковуйте прокльони
і переписуйте печаль.
Давно забуто, що є — жити,
і що є — світ, і що є — ти.
У власне тіло увійти
дано лише несамовитим.
А ти ще довго сатаній,
ще довго сатаній, допоки
помреш, відчувши власні кроки
на сивій голові своїй.

* * *

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст,
що жив, любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і в смерті з рідним краєм поріднюсь.

* * *

На колимськім морозі калина
зацвітає рудими слізьми.
Неосяжна осонцена днина,
і собором дзвінким Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгоміння, безлюддя довкола,
тільки сонце і простір, і сніг.
І котилося куль-покотьолом
моє серце в ведмежий барліг.
І зголілі модрини кричали,
тонко олень писався в імлі,
і зійшлися кінці і начала
на оцій чужинецькій землі.

* * *

На Колимі запахло чебрецем
і руто-м'ятою, і кропивою.
Кохана сестро, дякую! З любов'ю
паду в про тебе спогади лицем.
А й спогади: сліпна коротка мить,
і ти в сльозах — обранена об мужа.
Квадратний отвір вахти, і байдужа
сторожа. І дрібненький син кричить:
"Татусю, до побачення!" А ми
вдивляємося в те, що на екрані
яви чи снива. О мої кохані
розлучні лада, як вас світ гнітить
об вас обпертий. Від рамена — крик,
високий зойк — у дві гінкі долоні,
неначе рури, мов многоколонні
голосники атлантових музик.

* * *

Терпи, терпи — терпець тебе шліфує,
сталить твій дух — тож і терпи, терпи.
Ніхто тебе з недолі не врятує,
ніхто не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій, і стій — допоки скону,
допоки світу й сонця — стій і стій.
Хай шлях — до раю, пекла чи полону —

усе пройди і винести зумій.
Торуй свій шлях — той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе навіки-вік.
До нього змалку ти заповідався
до нього сам Господь тебе прирік.

* * *

У цьому полі, синьому, як льон,
де тільки ти і ні душі навколо,
уздрів і скляк: блукало в тому полі
сто тіней. В полі, синьому, як льон.
А в цьому полі, синьому, як льон,
судилося тобі самому бути,
аби спізнати долі, як покути,
у цьому полі, синьому, як льон.
Сто чорних тіней довжаться, ростуть
і вже, як ліс соснової малечі,
устріч рушають. Вдатися до втечі?
Стежину власну, ніби дріт, згорнуть?
Ні. Вистояти. Вистояти. Ні —
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що наче льон. І власної неволі
спізнати тут, на рідній чужині.
У цьому полі, синьому, як льон,
супроти тебе — сто тебе супроти
і кожен супротивник — у скорботі,
і кожен супротивник, заборон
не знаючи, вергатиме прокльон,
неначе камінь. Кожен той прокльон
твоєю самотою обгорілий.
Здичавів дух і не впізнає тіла
у цьому полі, синьому, як льон.

АВТОПОРТРЕТ ЗІ СВІЧКОЮ

Тримай над головою свічку,
допоки стомиться рука —
ціле життя. Замало — нічку.
Довкола темінь полохка.

Літають кажани, як кулі.
Нестерпом студиться щока.
Де ви, крилаті? Гулі-гулі!
Як вам — нестерпно — без небес?
Аж очі підвели поснулі.
О ні, ти не один воскрес!
Як в бодню — пугачеві скрики.
Десь бродить землячок-дантес.
О шанталавий, недорікий,
а чи поцілиш ти мене?
Свіча в задумі — ні мигне.

* * *

Пам'яті Алли Горської

Ярій, душе! Ярій, а не ридай.
У білій стужі серце України.
А ти шукай – червону тінь калини
На чорних водах – тінь її шукай.
Бо – горстка нас. Малесенька щопта.
Лише для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров – така густа,
така крута, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
це ґроно болю, що паде в глибінь,
на нас своїм безсмертям окошилось.

* * *

Наснилося, з розлуки наверзлося,
з морозу склякло, з туги – аж лящить.
Над Прип'яттю світання зайнялося –
і син біжить, як горлом кров біжить.
Мов равлики, спинаються намети,
а мушля в безсоромності цноти
ніяк не знайде барви для прикмети
твоїх надсад, твоєї німоти.
І шклиться неба висліпла полуда –
тверда труна живих, як живчик, барв.

Бреде зоря — сновида і приблуда —
одержаний задурно щедрий дар.
А човен побивається об здвиги
повсталих хвиль, твердих, немов стовпці.
...Підтале чорноводдя зелен-криги
займається світанком на щоці.

* * *

Мені зоря сіяла нині вранці,
устромлена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумиренну, що я збагнув нарешті:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протятий, мов огнем.
Ота зоря — вістунка твого шляху,
хреста і долі, ніби вічна мати,
вивищена до неба (од землі
на відстань справедливості), прощає
тобі хвилину розпачу, дає
наснагу віри, що далекий всесвіт
почув твій тьмяний клич, але ознався
прихованим бажанням співчуття
та іскрою високої незгоди:
бо жити — то не є долання меж,
а навикання і самособою-
наповнення. Лиш мати — вміє жити,
аби світитися, немов зоря.

ЗА ЛІТОПИСОМ САМОВИДЦЯ

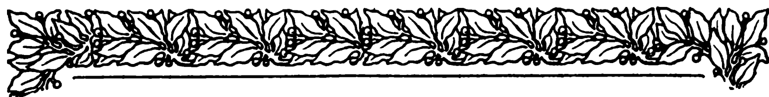
Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем ножа.
За хмарою хмари. За димом пожарищ — високо
зоріє на пустку усмерть сполотніле божа.
Стенаються в ґерці скажені сини України,
той з ордами ходить, а той накликає Москву,
заллялися кров'ю всі очі пророчі. З руїни
вже мати не встане — розкинула руки в рову.
Найшли, налетіли, зом'яли, спалили,

побрали з собою весь тонкоголосий ясир.
Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали,
бо так не карав нас і лях-бусурмен-бузувір.
І Тясмину тісно од трупу козацького й крови,
і Буг почорнілий загачено тілом людським,
бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові
у пеклі запеклім, у райському раї страшнім.
Паси з вас наріжуть, натягнуть на гузна вам палі
і крови наточать — упийтесь кривавим вином.
А де ж Україна? Все далі, все далі, все далі.
Наш дуб предковічний убрався сухим порохном.
Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем метал.
Куріє руїна, кривавим збігає потоком,
а сонце татарське стожальне разить наповал.

* * *

Господи, гніву пречистого
благаю — не май за зле.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те, що мале
людське життя, хоч надією
довжу його в віки.
Думою тугу розвіюю,
щоб був я завжди такий,
яким мене мати вродила
і благословила в світи.
І добре, що не зуміла
мене од біди вберегти.

ЗМІСТ

ЛІНА КОСТЕНКО

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

ВАСИЛЬ СТУС

БІБЛІОТЕКА ШКОЛЯРА

Серія заснована видавництвом
"Наукова думка"
1997 року

ПОЕЗІЯ

Видання стереотипне

Ліна КОСТЕНКО
Олександр ОЛЕСЬ
Василь СИМОНЕНКО
Василь СТУС

Київ, видавництво "Наукова думка"

Укладач А. Я. БЕЛЬДІЙ

Оформлення художника *Р. К. Пахолюка*
Художній редактор *Р. І. Калиш*
Технічний редактор *Т. С. Березяк*
Коректор *Л. Г. Бузіашвілі*
Оператори *М. А. Кравченко, О. І. Фуженко*
Комп'ютерна верстка *Л. І. Прокопчук*

Підп. до друку 12.06.2000. Формат 84×108/32.
Папір газетний. Шкільна гарн. Вис. друк. Ум.-друк. арк. 14,28.
Ум. фарбо-відб. 14,7. Обл.-вид. арк. 12,09. Тираж 10 000 прим.
Зам. 9—269.

Видавництво «Наукова думка»
Р. с. № 05417561 від 16.03.95
01601, Київ-1, вул. Терещенківська, 3.

Головне підприємство РВО «Поліграфкнига»
03057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

БІБЛІОТЕКА
ШКОЛЯРА

Поезія

НАУКОВА
ДУМКА